

HELSINGIN YLIOPISTO

Kaanonit kohtaavat

Lukion äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen
suosituimpien kirjojen tarkastelua empiirisen
kaanonteorian näkökulmasta.

Bäckgren Rasmus

11.4.2016

Helsingin yliopisto
Kotimainen kirjallisuus
Pro gradu -tutkielma
2016

Tämän tutkimuksen tavoitteena on selvittää, miten lukion kirjallisuudenopetuksen kotimaisen kirjallisuuden kaanon on muodostunut ja muuttunut sekä miten se vertautuu muihin kaanoneihin. Samalla työ luo katsauksen kaanonin määrittelyyn liittyviin ongelmiin ja kaanoninmuodostuksen teorioihin. Analyysilukujen teoreettisena pohjana on empiirinen kaanonteoria, jonka mukaan teosten merkittävyttä voidaan tarkastella empiirisesti erilaisten lukujen kuten tutkimus- tai myyntimäärien valossa. Empiirisessä kaanonteoriassa kaanon on jaettu muun muassa markkinoiden ja akateemiseen kaanoniin. Tämä työ tuo niiden rinnalle lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonin.

Lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonin muodostumista tarkastellaan opetussuunnitelmien sekä Äidinkielen opettajien liiton vuosikirjojen kirjallisuudenopetuksen kirjavalintoja käsittelevien artikkelien kautta. Itse kaanon puolestaan määrittänyt Juha Rikaman väitöskirjan *Lukion kirjallisuudenopetus 1900-luvun jälkipuoliskon Suomessa* (2004) pohjalta. Rikaman tuloksista muodostuu kokonaiskuva lukio-opettajien eniten koko luokalle luetuttamista kirjoista vuosien 1979-2001 välillä. Lukioissa eniten luetettujen kotimaisten teosten luetteloa verrataan markkinoiden kaanoniin, joka on muodostettu Juhani Niemen teoksessa *Suomalaisten suosikkikirjat* (1997) esiintyvien tulosten pohjalta, sekä akateemiseen kaanoniin, joka on muodostettu *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirjoissa* sekä *Bibliographia studiorum Uralicorum 4*:ssä esiintyvien akateemisten tutkimusten ja artikkelien määriä kuvaavien lukujen pohjalta.

Rikaman kolmena eri vuosikymmenenä toteuttaman kyselyn tuloksia yhdistelemällä muodostetun lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonin viisi eniten luetettua kirjaa ovat *Seitsemän veljestä*, *Tuntematon sotilas*, *Punainen viiva*, *Juha* sekä *Hurskas kurjuus*. Näistä kaksi ensimmäistä on selkeästi muita suosituimpia kirjallisuudenopetuksessa ja niiden asema on vahvistunut samalla kun muiden on heikentynyt. Kirjallisuudenopetuksen kirjavalintojen trendi näyttäisi olevan yhä laajemman valinnanvapauden suominen opiskelijoille elämyksellisen lukemisen nimissä, minkä vuoksi kaikkien muiden teosten mainintojen määrä kyselyissä on laskenut huomattavasti. Vain kahta luetutetaan enää aktiivisesti koko luokalle.

Seitsemän veljestä ja Aleksis Kivi ovat kaanonin kärjessä myös markkinoiden ja akateemisessa kaanonissa. Molemmissa rinnalta löytyy J.L. Runeberg ja *Vänrikki Stoolin tarinat*. *Tuntematon sotilas* ja Väinö Linna sijoittuvat hyvin markkinoiden kaanonissa (4.), mutta akateemisessa kaanonissa Linna on vasta yhdeksäs. Muut lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonin kärkinimet sijoittuvat nekin hyvin ja löytyvät 15 suosituimman joukosta molemmissa, sillä erotuksella, että Ahon teoksista *Rautatie* (5.) on *Juhaa* (26.) suosituimpi lukijoiden keskuudessa. Kaanonin eri osat vastaavat melko hyvin toisiaan ja vaikuttaisivat olevan ainakin osittain vuorovaikutuksessa keskenään.

Sisällys

1. Johdanto	3
1.1. Kaanonista.....	4
1.2. Kirjallisuuden opetuksesta	7
1.3. Tutkimusaineisto.....	8
2. Teoriatausta ja aikaisempi tutkimus.....	11
2.1. Kaanontutkimus.....	11
2.1.1 Harold Bloom ja esteettinen kaanonteoriat.....	15
2.1.2 Feministinen kaanontutkimus	19
2.1.3 Empiirinen kaanonteoriat	25
3. Lukion kirjallisuudenopetus.....	33
3.1. ÄOL ja kirjallisuudenopetus	37
3.1.1. Vuoden 1941 opetussuunnitelman jälkeen.....	38
3.1.2. Lukusuosituksia	40
3.1.3. 1970-luvun muutoksia	43
3.1.4. Kirjallisuudenopetus muutosvoimien puristuksessa	46
3.2. Lukion kirjallisuudenopetuksen kaanon	49
3.2.1. Kaanonin kaventuva kärki.....	53
3.2.2. Kärjen alapuolella	55
3.2.3. Lukion kirjallisuudenopetus ja kansallinen kaanon	58
4. Jatkuvalevikkiset kirjat	60
4.1. Suomalaisten suosikkikirjat ja aika	61
4.2. Markkinoiden kaanon	65
4.3. Markkinoiden kaanon lukion kirjallisuudenopetuksen näkökulmasta	67
5. Akateeminen kaanon.....	70
5. Päätelmiä.....	76
6. Yhteenveto	82
LÄHTEET	86
LIITTEET	89

1. Johdanto

”Lukioluokilla lukeminen on suunniteltava niin, että oppilaille syntyy oman lukemansa perusteella käsitys kansalliskirjallisuuden huomattavimmista kirjailijoista (Runeberg, Kivi, Canth, Aho, Pakkala, Linnankoski, Leino, Koskenniemi, Sillanpää).”¹ Näin ohjeistaa äidinkielen opetuksen toteutusta vuoden 1941 äidinkielen opetussuunnitelma. Se muodostaa – tai ainakin pyrkii muodostamaan – selvän linkin kansallisen kaanonin ja lukion kirjallisuudenopetuksen välille. Tämän tutkimuksen tarkoituksena on tarkastella kaanonin ja kirjallisuudenopetuksen yhteyttä sen kaikessa moninaisuudessaan. Tarkastelun alla on ensinnäkin kaanon niin kuin siitä on perinteisesti ajateltu, sekä ennen kaikkea uudempi empiirisen teorian kautta hahmotettava kaanonkäsitys, joka antaa uudenlaiset työvälineet merkittävien teosten määrittelylle.

Varsinaisena tutkimuskohteenani on lukion kirjallisuudenopetuksen kaanon, jonka muodostumista pyrin selvittämään. Tutkimuskysymyksiäni ovat: miten lukion kirjallisuudenopetuksen kaanon on muodostunut ja muuttunut sekä miten lukion kirjallisuudenopetuksen kaanon vertautuu muihin kaanoneihin? Ensimmäistä kysymystä lähestyn erityisesti kaanonkäsityksen muutoksen kautta. Pyrin selvittämään millä tavoin ylhäältä käsin määritelty merkittävien kirjailijoiden joukko ja toisaalta elitistisenä nähdyn kaanonin haastaminen ja kritiikki mahdollisesti näkyvät kirjallisuudenopetuksen suosikkilistoissa. Samalla pyrin hahmottamaan lukion kirjallisuudenopetuksen kirjavaltiojen taustaa opetussuunnitelmien ja niiden tulkintojen valossa.

Tulkinnoissa pohjaan erityisesti äidinkielen opettajain liiton vuosikirjojen kirjallisuudenopetusta käsitteleviin artikkeleihin, joiden kautta on nähtävissä opetuksen kentällä käyty keskustelu kirjavaltioista. Jälkimmäisen tutkimuskysymykseni on tarkoitus valaista empiirisesti tutkittavissa olevien kaanonien suhdetta toisiinsa. Ovatko samat teokset tai kirjailijat suosittuja niin

¹ Vuoden 1941 opetussuunnitelman sitaattien lähteenä on Virke 2/1965, jossa on uudelleenjulkaistu *Valtion oppikoulujen oppiennätykset ja metodiset ohjeet 1941* äidinkielen osalta kokonaisuudessaan. Alkuperäinen lähde on *Valtion oppikoulujen oppiennätykset ja metodiset ohjeet 1941. Äidinkieli*. Helsinki: Kouluhallitus.

akateemisten tutkijoiden, lukevan yleisön kuin lukio-opetuksenkin piirissä? Miten eri kaanonit korreloivat keskenään? Tutkimukseni pyrkii hahmottamaan suomalaisen kirjallisuuden arvonmuodostuksen kenttää ja pohtimaan sen eri osien suhdetta toisiinsa. Vaikka näin saadaan selvyys lähinnä kysymykseen, mitkä teokset ovat suosittuja, antaa se myös mahdollisuuksia pohtia, miksi.

1.1. Kaanonista

Kirjallisuuden kaanon nykyisessä merkityksessään on joukko kirjoja tai kirjailijoita, joita pidetään syystä tai toisesta merkittävänä. ”Kaanon” on terminä käynyt läpi useita muutoksia siihen liitettävien merkitysten tai viittauskohteiden suhteen, mutta on silti pysynyt lähellä yhtä sen varhaisimmista merkityksistä, antiikin kreikan ’mittatikkua’². Mittatikkueen, jonkinlaiseen malliin suoruudesta tai oikeana pidetystä pituudesta, sisältyy ominaisuuksia, joita perinteinen kaanonkäsitelmä löytää myös vahvimmissa kirjallisista teoksista: esikuvallisuutta ja ohjeellisuutta; ne ovat oman alansa mallisuorituksia.

Kaanon on standardi, oikein tekemisen mitta. Myöhemmin kaanon on terminä otettu käyttöön viittaamaan kristilliseen pyhään kirjallisuuteen, mutta on yhä käytössä myös maallisessa merkityksessään kirjallisuudentutkimuksessa. Termin lisäksi antiikista asti ovat peräisin totutuin tapa ja syy muodostaa kaanon: valitaan joukko teoksia, jotka nostetaan muita tärkeämmiksi, jotta tiedetään, mitä kannattaa lukea. Tämä merkitys sanalle ”kaanon” vakiintui viimeistään 1700-luvulla, kun termi otettiin käyttöön opetettaessa antiikin kirjallisuutta edustavien esimerkkien kautta. Käytäntö itsessään noudattaa kuitenkin Aristofanes Byzantiolaisen, hellenistisellä ajalla Aleksandriassa vaikuttaneen kirjallisuudentutkijan, opetuskäytäntöä. Listan koonneen David Ruhnkenin mukaan Aristofanes kokosi antiikin kirjallisuuden massasta 10 tärkeintä teosta, joiden kautta hän opetti sanataidetta oppilailleen.³

Seuraavassa luvussa käsitellään perinteistä kaanonkäsitelmää erityisesti Harold Bloomin kautta, joka on kirjoittanut yhden viimeisimmistä ja varmasti kattavimmista

² Kts. Kivistö 2007, 149

³ Gorak 1991, 51

länsimaisen kirjallisuuden kaanonlistauksista teoksessaan *The Western Canon* vuonna 1994. Samassa teoksessa Bloom käy syvällisesti läpi kaanoninmuodostamisen syitä sekä omia valintakriteereitään. Perimmäinen syy valikoinnille on kuitenkin yksinkertainen: ihmisikä on rajallinen, kirjallisuuden määrä maailmassa lähes rajaton.

Bloomin edustama perinteinen tai esteettinen kaanonkäsitelmä nojaa teosten valintaan niiden merkittävyyden perusteella, jolloin kiistanalaiseksi muodostuu helposti sekä merkittävyyden määrittely että valitsijoiden joukko. Kenellä on oikeus määritellä merkittävä teos ja millä perusteilla? Perinteisessä kaanonkäsitelmässä merkittävimmiksi teoksiksi nähdään vaikuttavimmat teokset – ne, jotka ovat parhaiten vieneet kirjallisuutta eteenpäin ja jotka ovat nousseet oman ja myöhempien aikojen suurteoksiksi. Bloom näkee kirjallisuushistorian suurten kirjailijoiden jatkumona, jossa edeltävät suurteokset ajavat jälkipolvia ylittämään itsensä. Näin muodostuu huipulta huipulle etenevä merkittävien teosten ketju, jonka jokaisen esiintymän Bloom esittelee kiistattoman vahvana kirjallisena merkkipaaluna. Teosten arvon Bloom lukee suoraan teoksista itsestään, niiden estetiikasta. Tältä osin hän nojaa vahvasti uuskritiikin perinteeseen, jossa huomio kiinnittyy ennen kaikkea teoksen sisäisiin ominaisuuksiin⁴.

Bloom tarkastelee siis ainoastaan teoksia ja niiden intrinsistä, sisäistä, arvoa. Tätä tapaa on kritisoitu vahvasti erityisesti feministisessä ja marxilaisessa kirjallisuudentutkimuksessa. Poliittiset kaanonteoriat pyrkivät päinvastoin tuomaan esiin kaikki ne tekstuaalisuuden ulkopuolella toimivat valtarakenteet ja alistavat järjestelmät, joiden kautta joidenkin kirjailijoiden arvo nousee muita suuremmaksi. He tietyiltä osin vastustavat koko kaanonin muodostamista ja pyrkivät purkamaan sitä. Toisaalta he pyrkivät nostamaan esiin kirjailijoita, jotka ovat erilaisten valtarakenteiden vuoksi jääneet sivuun. Hyvä esimerkki tästä on Maria-Liisa Nevalan toimittama feministinen kirjallisuusantologia *Sain roolin johon en mahdu* (1989), joka listaa unohdettuja ja vähälle huomiolle jääneitä suomalaisia naiskirjailijoita. Se pyrkii toisaalta laajentamaan kaanonia, toisaalta osoittamaan, kuinka paljon kirjallisuutta on jäänyt miesvaltaisen suomalaisen kaanonin

⁴ Savolainen 2011, 50 ja 54

ulkopuolelle. Näin se purkaa perinteistä esteettistä kaanonia lähtökohtanaan patriarkaalisen järjestelmän muodostama eksklusiivisuus kaanonia muodostettaessa.

Täysin uusi lähestymistapa kaanonin tutkimukseen on empiirinen kaanontutkimus, joka nojaa empiiriseen mitattavuuteen. Lähtökohdaksi nostetaan todennettavissa olevat esiintymät, joiden avulla voidaan mitata tietyn teoksen tai kirjailijan merkittävyyttä tietyssä kontekstissa. Tämän metodin avulla on määritelty kolme erilaista kontekstia, joissa teoksen merkittävyyttä voidaan mitata, kolme eri kaanonin ulottuvuutta. Nämä ovat akateeminen kaanon, markkinoiden kaanon sekä kirjailijoiden kaanon.⁵ Asema akateemisessa kaanonissa voidaan mitata teokseen tai kirjailijaan kohdistuvan akateemisen huomion – tutkimuksen, kritiikin ja akateemisen opetuksen – määrästä. Se on lähellä perinteistä käsitystä kaanonista, mutta tärkeiden kirjojen määrittelemisen sijaan pyrkii ainoastaan tuomaan esiin niiden saaman huomion määrän. Markkinoiden kaanon määrittyy kirjan suosion mukaan. Se on mitattavissa yksinkertaisesti myyntilukujen tai painomäärien kautta. Kirjailijoiden kaanon tarkastelee tiettyyn teokseen tai kirjailijaan tehtyjen viittausten määrää myöhempien kirjailijoiden teoksissa. Sekin nojaa siis puhtaasti empiiriseen mitattavuuteen, vaikka mitattavien esiintymien määrä voi olla vaikeasti määriteltävissä. (Kirjailijoiden kaanon jää omassa työssäni sivuun lähinnä sen vaikean todennettavuuden vuoksi. Vaatisi ylivoimaisten suurta intertekstuaalista tutkimusta, jotta kirjailijoiden kaanonista saataisiin vertailukelpoisia lukuja.)

Empiirinen mitattavuus pyrkii väistämään arvottamisen ongelman. Kenenkään ei tarvitse päättää, mikä on hyvää tai huonoa, koska sillä ei ole merkitystä. Tärkeää on, kuinka paljon teoksia on tutkittu, kuinka paljon niistä on kirjoitettu, paljon niitä luettu tai kuinka paljon niistä on saatu vaikutteita. Näin voidaan laskea niiden suosio eri näkökulmista ja tätä kautta mitata niiden merkittävyyttä. Empiirisen kaanonin keinoja väistää edeltävien teorioiden ongelmia käsittelen muiden teorioiden tapaan tarkemmin seuraavassa luvussa.

⁵ Nummi 2013

1.2. Kirjallisuuden opetuksesta

Suomalainen opettaja nauttii lähes täydellisestä autonomiasta, kun puhutaan opetuksen käytännöistä. Se mitä lukioluokassa luetaan, on aina yksittäisen opettajan valintojen tulos ja luettavien teosten listoja on yhtä monta kuin on opettajiakin. Lukion kirjallisuudenopetuksen kaanon täytyy siis muodostaa yksittäisten opettajien näkemyksien ja lukulistojen kautta. Juha Rikama on selvittänyt asiaa laajojen kyselytutkimusten kautta, joiden tuloksia hän avaa väitöskirjassaan *Lukion kirjallisuudenopetus 1900-luvun jälkipuoliskon Suomessa* (2004). Käytän hyväkseni Rikaman tuloksia tässä tutkimuksessa. Tarkoitukseni on tarkastella Rikaman tuloksia kaanonkäsityksen muutoksen valossa: millä tavoin ylhäältä käsin määritelty merkittävien kirjailijoiden joukko ja toisaalta elitistisenä nähdyn kaanonin haastaminen ja kritiikki mahdollisesti näkyvät kirjallisuudenopetuksen suosikkilistoissa?

Vuoden 1941 opetussuunnitelma ei ainoastaan ohjaa tietynlaisen kirjallisuuskäsityksen muodostamiseen, siis ”kansalliskirjallisuuden” nostamiseen muun yläpuolelle, vaan myös määrittelee tärkeänä pidettävän kirjallisuuden hyvin tarkasti, yksittäisiä kirjailijoita mainiten. Vuoden 1941 opetussuunnitelma on oman aikansa kuva. Se kertoo toisaalta aikansa kirjallisuuskäsityksestä, toisaalta suhtautumisesta kirjallisuudenopetukseen. Se ei kuitenkaan kerro, mitä todellisuudessa luettiin – niin lukioissa kuin niiden ulkopuolella. Vuoden 1941 opetussuunnitelma on paikoin monitulkintainen ohjeissaan kirjallisuudenopetuksen sisältöjen osalta ja etenkin kannustaminen oppilaiden elämään liittymäkohtia sisältävän kirjallisuuden luetuttamiseen antoi opettajille mahdollisuuksia muokata omanlaistaan kirjallisuuslistaa. Niinpä sen ehdottama kirjailijoiden lista ei missään vaiheessa noussut kirjallisuudenopetuksen kaanoniksi sellaisenaan. Palaan edellä mainitun opetussuunnitelman toteutumiseen aineistonkäsittelyluvuissa.

Vuoden 1941 opetussuunnitelma oli voimassa yli 40 vuotta. Tuona aikana suomalainen kirjallisuudenopetus kävi läpi mullistuksia, jotka joiltain osin jatkuvat edelleen. Ydinkysymys on koko ajan ollut: mitä oppilaiden tulisi lukea? Vuoden 1941 opetussuunnitelman näkökulma on vahvasti kiinni läpi 1930-luvun jatkuneen valmistelun jälkeensä jättämässä kansallisaatteessa, joka puolestaan on jatkumoa

snellmanilaiselle sivistyskäsitykselle. Tuo näkemys korostaa kotimaisen kirjallisuuden asemaa yhteisen kansallisen identiteetin luoja ja luonnollisesti näkee kirjallisuudenopetuksen keinona kiinnittää kansalaiset tuohon identiteettiin ja yhteiseen tarinaan suomalaisuudesta. Samasta nationalismin hengestä kumpuaa vahva arvottaminen: vain tietynlainen kirjallisuus kelpaa kasvattamaan Suomen kansaa.

Laajamittainen muutosalto kirjallisuudenopetuksessa alkoi toden teolla 1960-luvulla. Sen taustatekijöinä olivat kirjallisuuden kentän äkillinen laajentuminen käännöskirjallisuuden ja halpojen taskupainosten äkillisen kasvun kautta, teoskeskeisen uskriteikin rantautuminen kirjallisuudentutkimukseen sekä ennen kaikkea oppilaskeskeisen didaktiikan vakiintuminen suomalaisen opetusjärjestelmän pääideologiaksi.⁶ Paine laajentaa kirjallisuudenopetuksen tarjontaa oli valtava ja johti selviin muutoksiin lukio-opetuksen kirjallistoissa. Palaan näihin muutoksiin käsitellessäni Rikaman tutkimustuloksia.

1.3. Tutkimusaineisto

Tarkoitukseni on verrata lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonia, markkinoiden kaanonia sekä akateemista kaanonia toisiinsa. Lukion kaanon määrittäyty tässä tutkimuksessa Juha Rikaman tutkimuksen kautta. Rikama on tutkinut aihetta 20 vuotta kestäneellä seurantatutkimuksella, jossa hän on laajojen kyselytutkimusten avulla kartoittanut opettajien näkemyksiä lukion kirjallisuudenopetukseen vaikuttavista osa-alueista sekä siitä, mitä lukioissa luetaan.⁷ Rikama on kysynyt äidinkielen opettajilta samat kysymykset kolmena lukuvuonna: 1979-80, 1989-90 ja 2000-2001. Lisäksi Rikama on koontanut vanhoja tutkimuksia, joiden kautta on nähtävissä lukiota edeltäneen koulumuodon eli oppikoulun suosikkilistoja aina 1900-luvun alusta asti.⁸ Rikaman tutkimuksen kautta on mahdollista nähdä kirjallisuudenopetuksen pysyvät suosikit sekä suosikkilistoissa tapahtuneet

⁶ Rikama 1998, 248-249

⁷ Rikama 2004

⁸ Rikama 2000

muutokset. Hänen kokoamansa listat käsittävät vain opettajien koko luokalle luetuttamat kirjat, mikä on syytä ottaa huomioon.

Mitä lähemmäksi nykypäivää Rikaman tuloksissa tullaan, sitä valinnaisempia kirjavalinnat ovat. Siinä missä vanhat listat kattavat suurimman osan luetusta, ei uudemmissa kyselyissä päästä kiinni kuin niihin teoksiin, jotka opettajat ovat syystä tai toisesta nähneet tarpeellisiksi luetuttua koko luokalle. Tämä jättää piiloon valtavan määrän luettua kirjallisuutta. Luetuimpien teosten kärkeä tämä seikka ei kuitenkaan nähdäkseni muuta, sillä voidaan olettaa luokan yhteisesti lukemien teosten olevan lukijamääriltään suurempia kuin vapaavalintaisten teosten massasta mahdollisesti pilkistävät suosikit. Valinnanvaraa ei tarvittaisi, jos kaikki lukisivat joka tapauksessa samoja teoksia. Rikaman kokoamat listat ovat empiirisen kvantitatiivisen tutkimuksen tuloksia ja sopivat siksi mainiosti tämän tutkimuksen näkökulmaan. Hänen tutkimuksissaan tarkastellaan myös kvalitatiivista puolta, sitä millä perustein opettajat kirjavalintoja tekevät, mutta tässä tutkimuksessa tarkastellaan pääasiallisesti hänen luetettavia kirjoja käsitteleviä laskettavissa olevia tuloksiaan. Kirjavalintojen perusteluja käsittelemällä osin kuin ne valottavat äidinkielen opettajien suhtautumista kirjallisuushistorioihin ja kirjallisiin arvoihin. Kvalitatiivisia tuloksia ei voi kuitenkaan yhdistää yksittäisiin teoksiin, sillä ne pohjaavat yleisluontoisiin kysymyksiin.⁹

Markkinoiden kaanonin selvittämiseen liittyy ongelmia. Kattavia myyntitilastoja on lähes mahdotonta saada, samoin ei löydy yhtenäistä kirjastojen lainaustilastoa, josta näkisi lainatuimmat teokset kautta aikain. Lukijoiden keskuudessa suosituimpia suomalaisia teoksia kirjassaan *Suomalaisten suosikkikirjat* (1997) tutkinut Juhani Niemi on päätenyt listaamaan eniten painetut teokset, mikä antaa selvän suunnan myös myydyimmistä teoksista. Ratkaisu on mielestäni hyvä ja käytänkin tutkimuksessani hyväkseni Niemen kokoamia tilastoja. Tosin niihinkin liittyy ongelma. Kokonaispainomäärien tarkastelu jättää ajallisen vaihtelun näkymättömiin, joten on mahdollista, että johonkin aikaan sijoittunut myyntipiikki nostaa teoksen korkealle, vaikka se ei myöhemmin vuosikymmeninä enää olisikaan suosittu. Pysähtyneen myynnin voi joidenkin teosten kohdalla nähdä vertaamalla Niemen teoksen vuosien 1983 ja 1997 painoksia keskenään. Toisaalta sama tarkastelu myös

⁹ Rikama 2004, liitteet

osoittaa usean tässä tutkimuksessa tarkastelun kohteena olevan teoksen painomäärien lisääntyneen Niemen teoksen painosten välillä ja näin siis omalta osaltaan todistavan niiden yhä jatkuvasta suosiosta. Palaan Niemen tuloksiin tarkemmin markkinoiden kaanonin käsittelyn yhteydessä¹⁰.

Akateeminen kaanon olisi erittäin vaikeaa selvittää yksityiskohtaisen tarkasti, jos tarkoituksena olisi listata kaikki teoksista tehdyt eritasoiset tutkimukset, teoksista kirjoitetut artikkelit, kirja-arvostelut ja niin edelleen niiden ilmestymisajankohdasta tähän päivään asti. Niinpä akateeminen kaanon tulee määrittymään tässä tutkimuksessa suuntaa-antavien bibliografioiden kautta. Tärkeintä on saada käsitys niiden suhteutumisesta muuhun akateemiseen tutkittuuteen ja muodostaa jonkinlainen järjestys aineistoni eri teosten välille, jotta sitä voidaan verrata muihin kaanoneihin. Myöskään teosten asemaa korkeakouluopetuksessa ei tässä tutkimuksessa selvitetä. Tutkimukseni lähtökohta on lukion kaanonissa, joten rajaan akateemisen kaanonin selvittämisen suosituimpiin lukiossa luetettaviin kirjoihin. Tämä ei mahdollista tutkittavien teosten tarkkaa sijoittamista akateemiseen kaanoniin, koska sitä ei tutkimukseni suppeuden vuoksi muodostu, mutta asettaa tutkittavat teokset keskinäiseen järjestykseen niistä tehdyn tutkimuksen valossa. Nojaan tässä siihen oletukseen, että lukio-opetuksen suosikkeihin lukeutuvat Kivi, Aho ja Linna lukeutuvat myös tutkituimpiin suomalaiskirjailijoihin. Lisäksi otan tarkasteluuni mukaan yläkoulun lukulistojen puolla esiintyvät ja markkinoiden kaanonissa kärjestä löytyvät Runebergin ja *Kalevalan*. Näin saadaan muodostettua eniten tutkittujen teosten kapea kärki.

Kuten jo totesin, kirjailijoiden kaanonin täsmällinen määrittely empiirisen datan kautta vaatisi ylitsepääsemättömän laajaa suomalaisen kirjallisuuden intertekstuaalista tutkimusta. Kirjailijoiden kaanon ei määriy ainoastaan suorien viittausten tai alluusioiden kautta, vaan pitää sisällään tyylilliset jäljittelyt ja muun esikuvallisuuden. Kirjailijoiden kaanonissa on kyse siitä, mihin kirjalliseen perinteeseen kirjailijat asettavat itsensä ja ketkä he näkevät edelläkävijöinänsä. Vaikka tarkkoja lukuja ei tässä tutkimuksessa tulla kirjailijoiden kaanonin osalta

¹⁰ Puhun tutkimuksessani markkinoiden kaanonista, koska mielestäni lukijoiden tai suosion kaanonin määrittelemine vaatisi myös kirjastojen lainaustilastojen mukaan ottoa.

esittämään, pyrin yhteenvetoluvussa käsittelemään joitakin teoksia lyhyesti myös vaikuttavuuden näkökulmasta.

2. Teoriatausta ja aikaisempi tutkimus

Tutkimusongelma sijaitsee kahden tutkimustradition leikkauspisteessä. Kaanontutkimus pyrkii selvittämään merkittävien teosten tai kirjailijoiden joukkoa sekä kyseisten joukkojen muodostumista. Kirjallisuudenopetuksen tutkimuksessa taas keskitytään tarkastelemaan kirjallisuudenopetuksen didaktisia lähtökohtia ja pedagogisia käytäntöjä. Se pyrkii vastaamaan sellaisiin kysymyksiin kuin miksi kirjallisuutta opetetaan, mitä siitä voidaan oppia ja millä tavoin sen opettaminen tulisi suorittaa, jotta saavutettaisiin tavoitteet, joita kahden ensimmäisen kysymyksen vastauksista muodostuu.

2.1. Kaanontutkimus

Kaanonilla tarkoitetaan yleensä kahta asiaa: pyhien kirjojen luetteloa tai merkittävien kirjailijoiden luetteloa.¹¹ Pyhien kirjojen luettelolla viitataan niihin autenttisina pidettyihin pyhiin teksteihin, jotka muodostavat Uuden ja Vanhan testamentin. Nämä tekstit muodostavat kristillisen kirkon kaanonin. Kaanonin ulkopuolelle on jätetty saman ajan kirjoituksista epäaitoina pidetyt, apokryfiset tekstit. Tässä merkityksessä kaanonilla tarkoitetaan siis ennen kaikkea aitoina pidettyjä tekstejä erotuksena epäaidoista. Samassa merkityksessä voidaan puhua esimerkiksi Shakespeare-kaanonista, kun tarkoitetaan aitoina pidettyjä Shakespearen tekstejä verrattuna hänen nimiinsä laitettuihin jäljittelijöiden teksteihin. Merkittävien kirjailijoiden kaanon on puolestaan kirjallisuuden sisälle muodostuneen arvohierarkian yläpäähän nostettujen kirjailijoiden joukko.¹²

¹¹ Yleensä puhutaan ainoastaan kanonisista kirjailijoista, mutta itse erottelen tekijän ja teoksen monessa kohtaa, koska tässä tutkimuksessa tarkastellaan lähinnä teoksia. Erottelulla on merkitystä siinä mielessä, että vaikka kanonisoituneen teoksen kirjoittanut kirjailijaa voidaan pitää kanonisena, eivät kanonisen kirjailijan kaikki teokset ole välttämättä kanonisoituneita.

¹² Kts. Hosiaislouma 2003, 383

Kaanon on käsitteenä käynyt läpi useita merkityksen muutoksia. Jan Gorak käy termin merkityssuhteiden muutoksia läpi teoksessaan *The Making of the Modern Canon* (1991) Merkitysten muutosten tunteminen auttaa ymmärtämään, mitä kaanonilla ja kaanonin tutkimisella tarkoitetaan tänä päivänä. Varhaisin tunnettu merkitys muinaiskreikan sanalle *kanōn* on kutakuinkin 'suora keppi'¹³. Sanalla viitattiin erilaisiin keppeihin, joita käytettiin esimerkiksi kilpien tukena ja kudonnassa tai joilla puuseppä tai muurari saattoi mitata työnsä suorutta. "Kaanon" oli siis antiikin kreikassa sana fyysiselle työvälineelle, jonka pääominaisuus oli suoruus. Etenkin rakennustyössä tätä työvälinettä käytettiin mittaamiseen ja hyvän, suoran linjan mallina. Mittaamiseen liittyvä käyttö laajeni myöhemmin myös muualle, esimerkiksi taiteisiin. Kirjallisuudessa saatettiin lauseiden mitasta puhuttaessa puhua "kaanoneista"; musiikissa sanalla viitattiin matemaattisen tarkkoihin "lakeihin", joiden mukaan jotkut sävelsivät musiikkiaan.

Käytön levitessä levisi myös merkitys, semanttisesti "kaanon" siirtyi mittaamisesta enemmän arviointiin. Tarkasta 'mittatikusta' siirryttiin tarkoittamaan 'ohjetta' tai 'standardia', joka oli mallina (hyvän) taiteen tekemiselle. Näin kaanonista tuli myös opetuksen väline. Kreikkalainen kuvanveistäjä Polykleitos kokosi tietojaan ja käsityksiään ihmisen anatomiasta kirjaan, jolle antoi nimeksi *Kaanon*. Teos toimi samanaikaisesti sekä kuvauksena Polykleitoksen luovasta työstä että oppaana muille kuvanveistäjille ihmisvartalon mittasuhteista ja niiden kuvaamisesta. *Kaanon* oli siis esikuva ja malli myöhemmille kuvanveistäjille, ja tämän merkityksen "kaanonista" voi löytää edelleen. Kanonisoidut teokset ovat esikuvia, oman alansa mestariteoksia. Ne ovat esimerkkejä "hyvästä" taiteesta.

Kirkko kiinnitti sanan tekstien kokoelmaan. Kaanonista tuli ”pyhien kirjojen luettelo”, jolla tarkoitettiin niitä uskonnollisia tekstejä, jotka nähtiin jumalallisen ohjauksen tuloksiksi. Sama muutos näkyy myöhemmin myös maallisessa kaanonissa. Yksittäisten teosten sijaan sanalla ryhdyttiin tarkoittamaan esikuvallisten teosten joukkoa. Tuntuu, että lisäksi 'pyhyiden' merkitys löi leimansa sanan käyttöön myös maallisesta kaanonista puhuttaessa. Kirjallisuuden kaanon ei ollut enää vain lista

¹³ Gorak 1991, 9

mallikappaleita hyvästä kirjallisuudesta, vaan tärkeiden, kirjallisuuden ja kulttuurin kannalta muita merkittävämpien teosten luettelo.

1800-luvun nationalismi otti kaanonin työvälineekseen ja kiinnitti merkityksellisen kirjallisuuden käsitteen kansallisuusajatteluun – kansalliset kaanonit syntyivät. Nämä olivat kansallisesti tärkeiden teosten luetteloita, joihin kuuluvat teokset olivat osoituksia kyseisen kansan ja kulttuurin elinvoimaisuudesta ja innovaatiovoimasta. Toisaalta kansallisiin kaanoneihin liitettiin teoksia, jotka vahvistivat tietynlaista kansallisuuskuvaa. Suomessa kaivettiin esiin oma kulttuurillinen menneisyys *Kalevalan* muodossa ja ryhdyttiin luomaan Suomen kansaa Saarijärven Paavon ja Sven Tuuvan kaltaisten kirjallisten esimerkkien voimalla. Myöhemmin edettiin ajatukseen maailmankirjallisuudesta, jolloin näkökulma laajeni yksittäisten valtioiden, kielialueiden tai kulttuurien merkittävistä teoksista kaiken kirjallisuuden merkittävimpiin teoksiin.

Kaanon on siis terminä kulkenut pitkän matkan ja kerännyt samalla mukaansa koko joukon merkityksiä. Gorakin mukaan ”kaanon” sisältää tämän päivän käytössä ainakin seuraavat merkitykset: ”a general law; a special rule; an authoritative or religious text, a pedagogically useful text; an inspired or restrictive precursor.”¹⁴ Hän myös toteaa, että samalla kun ”kaanonin” merkitykset laajenevat, sen ydinkysymys asettuu yhä kriittisemmän tarkastelun alle. Esimerkiksi hän antaa kysymyksen kanonisten tekstien valikoinnista: miten kaanon tulisi valita? Vastauksen hän tarjoaa Johann Winckelmannin suulla: ”only the inventor, not the copyist; only the originals, not the compilers”.¹⁵ Winckelmannin ohje on sinänsä hyvä ja monesti seurattukin, mutta siitä huolimatta kaanon ei ole aina sama.

Kaanon voi ja on muuttunut ajan mittaan, kirjallisuuden vastaanoton ja arvostusten muuttuessa. Winckelmannin ohjetta seuratenkin eri aikakausien kaanonit ovat erinäköisiä: kun jokin kirjallisuuden laji tai siihen liittyvä piirre nousee suosioon ja toinen katoaa, vaihtuvat silloin myös kaanoniin nostettavat alkuperäiset innovaattorit. Ajan lisäksi kaanon on riippuvainen muodostajastaan. Yrjö Hosiainluoma toteaa *Kirjallisuuden sanakirjassa* (2003), että kaanonin

¹⁴ [yleinen laki, erityinen sääntö tai ohje, autoritatiivinen tai uskonnollinen teksti, opetuksellisesti hyödyllinen teksti, loistava tai välttämätön/rajoittava edeltäjä] Gorak 1991, 53

¹⁵ [vain keksijät, ei kopioijia; vain alkuperäiset, ei seuraajia] Gorak 1991, 53

muodostumiseen vaikuttavat etenkin kirjallisuuskritiikki, kirjallisuushistoriat ja kirjallisuuden opetus. Näistä jokainen on riippuvainen tekijästään. Tekijöiden on aina tehtävä subjektiivisia valintoja siitä, keitä nostetaan esiin ja keitä ei, sekä millainen arvo kullekin annetaan. Aina ei ole edes selvää, kuka oli ”ensimmäinen”, kuten väittelyt ensimmäisestä suomalaisesta ja ensimmäisestä suomenkielisestä romaanista paljastavat.¹⁶

Kirjallisuushistorioilla on merkittävä asema kaanoninmuodostuksessa, sillä ne ovat luonteeltaan juuri sellaisia teoksia, joissa pyritään löytämään merkittävimmät tekijät ja teokset. Tämä siitä huolimatta, ettei niiden tarkoituksena sinänsä ole löytää parhaista parhaita, vaan ainoastaan kartoittaa tietyn kulttuuripiirin historiaa kirjallisuuden osalta. Ne pyrkivät olemaan kattavia, mutta aina on tehtävä valintoja. Jos valinta osuu kerta toisensa jälkeen samoihin teoksiin, nousee niiden arvo väistämättä. Kirjallisuushistoriat eivät siis välttämättä tietoisesti pyri kanonisoimaan tiettyjä teoksia, mutta ne ovat silti kiistatta merkittävä osa kanonisoitumisprosessia. Suomalaisista kirjallisuushistorioista kattavin on pääasiassa Matti Kuusen, Simo Konsalan ja Sirkka Kurki-Suonion toimittama 8-osainen *Suomen kirjallisuus* (1963-1970). Uudempi, suhteellisen kattava on Kai Laitisen *Suomen kirjallisuuden historia*, jonka uusin painos on vuodelta 1997.

Perinteistä, kirjallisuushistorioiden, akateemisten tutkijoiden ja kirjallisuuskritikoiden muodostamaa kaanonia on kritisoitu laajasti 1960-luvulta lähtien. Feministinen, marxilainen ja postkolonialistinen kirjallisuudentutkimus ovat ottaneet hampaisiinsa ylä- tai keskiluokkaisen valkoisen miehen, jonka he näkevät hallitsevan kaanoninmuodostusta. Ne ovat nostaneet esiin yhtäläisyydet kaanoninmuodostajien ja kaanoniin kuuluvien kirjailijoiden rodun ja sukupuolen välillä. Suomessa rotukysymys ei ole ollut oleellinen. Luokkakritiikille ei puolestaan ole ollut aihetta, sillä toisin kuin esimerkiksi angloamerikkalaisessa kulttuurissa, Suomessa on harvinaisen työväenluokkainen kaanon. Feministinen teoria sen sijaan on Suomessakin saanut jalansijaa ja esimerkiksi Päivi Lappalainen on kritisoinut juuri kirjallisuushistorioita, jotka hän kokee patriarkaalisiksi.¹⁷ Poliittiset kaanonteoriat ovat vaikuttaneet merkittävästi siihen, miten kirjallisuutta lähestytään,

¹⁶ kts. esim. Nummi 2015

¹⁷ Lappalainen 1990

ja kuten tulemme myöhemmin huomaamaan, tämä näkyy selvästi myös kirjallisuudenopetuksessa. Perinteisen kaanonkäsityksen ahdinko näkyy muun muassa siinä aggressiivisuudessa, jolla angloamerikkalaisen kirjallisuudentutkimuksen suuriin nimiin kuuluva Harold Bloom omaa näkemystään puolustaa.

2.1.1 Harold Bloom ja esteettinen kaanonteoriat

Harold Bloomin *The Western Canon* (1994) on ehkä tunnetuin länsimaista kaanonia käsittelevistä teoksista. Se on ”great books”-tyyppinen kokoelma Bloomin mielestä merkittävimpiä länsimaisen kirjallisuuden teoksia. Bloomin teos ei ole kirjallisuushistoria, vaan puhdas kannanotto kaanonin puolesta. Se on suuri puolustuspuheenvuoro esteettisen kaanonin sekä sen muodostaneiden perinteistä näkemystä edustavien kriitikoiden puolesta. Bloom lähtee alusta asti avoimeen sotaan sosiaaliseen tai poliittiseen teoriaan kuuluvia kirjallisuuskäsityksiä vastaan. Hänen mukaansa kirjallista taideteosta ei voida redusoida sosiaalis-poliittiseksi toiminnaksi, vaan taiteen keskiössä on oltava aina estetiikka ja esteettiset arvot. Bloom näkee, että vahvalta kirjoittajalta vaaditaan kielikuvien mestarillisuutta, ainutlaatuisuutta, kognitiivista voimaa, tietoa ja sanallisen ilmaisun rehevyyttä ja ylenpalttisuutta. Muiden yläpuolelle kirjailijan nostaa kognitiivinen tarkkanäköisyys, kielellinen energia ja keksimisen voima, ja kaikissa näissä hän näkee Danten ja Shakespearen ylittävän muiden kirjailijoiden kyvyt.¹⁸ Samat kaksi kirjailijaa Bloom nostaa esiin puhuessaan ’omituisuudesta’ tai ’vieraudesta’ (*strangeness*). Bloomin mukaan yksi teoksia kanonisoiva elementti on niissä piilevä omituisuuden tuntu, jokin vieraalta tuntuva piirre, jota joko emme koskaan täydellisesti sisäistä tai joka sisäistyy kirjalliseen kulttuuriimme niin kokonaisvaltaisesti, ettemme enää edes huomaa sen olemassaoloa. Kyseinen piirre on merkki omaperäisyydestä, jota vain vahvimmilta kirjailijoilta löytyy – ennen muuta Dantelta ja Shakespearelta.¹⁹

Yksittäisten kirjailijoiden nostaminen muita korkeammalle ja kirjailijoiden hierarkian luominen tällä tavoin on tyypillistä Bloomille ja seikka, jota poliittiset

¹⁸ Bloom 1994, 46

¹⁹ Bloom 1994, 4

kaanonteoriat usein pyrkivät purkamaan. Bloom on kuitenkin perustellut hierarkian tarpeen – tai sen väistämättömän olemassaolon – teorialla, jota hän kutsuu nimellä *anxiety of influence*. Käytän Bloomin teoriasta tässä työssä nimitystä vaikutusteoria, vaikka suurempi käänös olisi ’vaikutuksen ahdistus’. Valitsemani nimitys on käytössä luontevampi ja ilmaisee silti Bloomin teorian ytimen: kirjailijat vaikuttavat toisiinsa ja tämä keskinäinen vaikutus on tärkeä osa kanonisoitumisprosessia.

Harold Bloom on hahmotellut vaikutusteoriaansa useissa eri teoksissa käsitellessään runoilijoiden ainutlaatuisuuden pyrkimyksiä. Tärkeimmät teoriaa käsittelevät teokset ovat vuonna 1973 ilmestynyt *Anxiety of Influence* ja sitä seurannut *Map of Misreading* vuodelta 1975. Vaikutusteorian keskeinen ajatus on, että uusi ainutlaatuinen runous syntyy suhteessa edeltäviin suuriin runoilijoihin. Aiemmat runoilijat vaikuttavat uusiin herättämällä rakkauden runoutta kohtaan ja sytyttämällä heidän inspiraationsa omien runojensa esimerkillä. Vähitellen tuo rakkaus edeltäjiä kohtaan kuitenkin muuttuu pettymykseksi, kun runoilija tajuaa edeltäjiensä jo sanoneen kaiken tarvittavan. Hän ajautuu ristiriitaan, koska sama runous, jota hän rakastaa, ei jätä tilaa hänen omalle runoudelleen. Bloom sanookin runollisen vaikutuksen olevan masennuksen tai ahdistuksen variaatiota. Näistä synkeistä tuntemuksista nousee lopulta vastustus, joka ajaa runoilijan luomaan uutta. Runoilija ”väärinlukee”²⁰ edeltäjiään ja vakuuttaa itsensä edeltäjien virheellisyydestä, mikä jättää traditioon tilaa hänen omalle näkemykselleen. Näin runoilija edeltäjiään vastustaessaan ryhtyy uusintamaan runoutta ja kasvaa itsenäiseksi runoilijaksi²¹. Hän siis kasvaa itsenäisyyteen sen suhteen kautta, joka hänellä on edeltäjiinsä.²² Bloomin mukaan tämä vaikutussuhde on olemassa siitä huolimatta onko tai myöntääkö kirjailija edeltäjien vaikutuksen omassa työssään, sillä vaikka vaikutus ei olisikaan suoraa ja tietoista, se kulkeutuu kirjailijoita ympäröivän kirjallisen kulttuurin kautta myös heidän teksteihinsä.

²⁰ Bloom 1997 [1973], xxiii (Bloom käyttää termejä *misreading* ja *misprision*, joista jälkimmäinen tarkoittaa lakikielessä pientä rikettä auktoriteetteja kohtaan, minkä puolestaan Bloomin tapauksessa voidaan ajatella tarkoittavan rikettä kirjallisia auktoriteetteja, vahvoja edeltäjiä, kohtaan.)

²¹ Bloom näkee uudistavien suhteiden läpi itsenäistymisen ennen kaikkea vahvojen runoilijoiden ominaisuutena - heikot toisintavat edeltäjiään ja jäävät vanhan tradition vangeiksi.

²² Bloomin teoriassa on selviä vaikutteita Freudilaisesta ajattelusta. Esimerkiksi Bloomin näkemyksessä kirjailijoiden ristiriitaisesta suhteesta edeltäjiinsä on nähtävissä selvä yhteys Freudilaiseen ajatteluun lapsen itsenäistymisprosessista, joka kulkee vanhempiin kohdistuvan kapinan kautta.

Yllä kuvattu prosessi on tapa, jolla edeltävät kirjailijat vaikuttavat jälkeensä tuleviin. Varsinainen kanonisoitumisprosessi näkyy toisin päin: kirjailija kanonisoituu, kun jälkipolvien kirjailijat ottavat hänestä riittävästi vaikutteita tuodakseen hänet esiin ja nostaakseen merkittävään asemaan. Esimerkiksi Shakespeare, joka Bloomin mielestä on länsimaisen kaanonin keskus - nyt ja ikuisesti - kanonisoitui Bloomin mukaan vähitellen läpi 1700-luvun Drydenin, Popen ja Samuel Johnsonin sekä varhaisen romantiikan myötä²³. Näiden kirjailijoiden tuotannossa siis näkyy Shakespearen vaikutus niin vahvana, että voidaan Bloomin mukaan puhua Shakespearen kanonisoitumisesta, vakiintumisesta keskeiseen asemaan kirjailijoiden välisissä vaikutussuhteissa.

Harold Bloomin teoria vastaa pitkälti Rosendahl Thomsenin määrittelemää kirjailijoiden kaanonia, joka myös perustuu kirjailijoiden välisiin vaikutussuhteisiin. Käsittelen Thomsenin näkemystä tarkemmin tämän luvun lopussa. Suurin ero Bloomin ja Thomsenin välillä on vaikutuksen mittaaminen. Bloom todistelee, miten erilaiset kielelliset piirteet, hahmojen luonteet ja niiden kuvaaminen tai kielikuvien käyttö tietyn kirjailijan kohdalla kertovat edeltäjien vaikutuksesta. Tai toisinpäin: hän tuo esiin vahvojen kirjailijoiden kirjallisuuteen tuomia uudistuksia, jotka ovat siirtyneet lähes kaikkien käyttöön. Hän luottaa vahvasti omaan lukeneisuuteensa ja tulkintoihinsa. Thomsenin teoria nojaa puolestaan tarkkaan mitattavuuteen. Thomsenin kirjailijoiden kaanon on löydettävissä laskemalla empiirisesti todennettavat intertekstuaaliset esiintymät eri kirjailijoiden välillä. Bloom siis nojaa tulkintaan, Thomsen empiiriseen mitattavuuteen. Bloomin metodilla ehkä löytyy enemmän yhtymäkohtia, mutta metodin pohja on tulkinnanvaraisempi kuin Thomsenin, jonka metodi on puolestaan mekaaninen ja vaikeasti toteutettavissa, mutta lopputulokset ovat helpommin todistettavissa.

Bloomin kirjallisuusnäkemyksellä on vahva uskriittinen pohja. Hän tukeutuu tulkinnoissaan ennen kaikkea teksteihin itseensä ja vaikutusteoriassaankin hän etsii kirjailijoiden välisiä yhteyksiä teksteistä sen sijaan, että pyrkisi osoittamaan tekstinulkoisia yhteyksiä. Runoilijoiden ahdistus ja sitä vastaan taistelemisen tulevat esiin heidän tuotannoissaan, niissä on nähtävissä heidän kamppailunsa ja sen onnistuminen. Samalla tavoin teoksen arvo on palautettavissa tekstiin itseensä, sitä ei

²³ Bloom 1994, 54

voida sitoa ulkoisiin tekijöihin, kuten kirjailijan taustaan tai asemaan. Teoksen arvoa määriteltäessä tukeudutaan siis yksinomaan esteettisiin ominaisuuksiin, joiden omaperäisyyden ja voiman kautta teoksen arvo muodostuu.

Esteettiselle kaanonteorialle ominaisen tekstilähtöisen näkemyksen ydinongelma on kysymys siitä, kuka voi määritellä esteettisen arvon (irrallaan kaikista sosiaalis-poliittisista konteksteista). Kuka päättää, milloin edellä mainitut vaatimukset täyttyvät? Kuka päättää, mitä on “kielellinen energia”, kenellä on “kognitiivista voimaa”, kenen kielikuvat ovat mestarillisimpia? Bloom sanoo, ettei länsimainen kaanon ole dominantin sosiaaliluokan kaanon, mutta eikö valkoisten länsimaalaisten miesten teoksista koostuva kaanon edusta heidän maailmaansa, ovat teokset aiheiltaan ja arvoiltaan kuinka monipuolisia tahansa? Eivätkö ne silti puhu heidän kielellään, löydä kielikuvia heidän ympäristöstään, näe maailmaa heidän näkökulmastaan, venytä todellisuuden rajoja heidän todellisuudestaan käsin? Ja eikö heidän maailmansa aukene parhaiten muille valkoisille länsimaalaisille miehille – etenkin, jos he ovat ympäröineet itsensä perinteellä, josta teokset ovat nousseet?

Bloom puhuu esteettisistä arvoista kuin ne olisivat kaiken yläpuolella, universaaleja ja kaikkivoipia arvoja. Mutta mikä voisi olla enemmän kulttuuri- ja kielisidoinnaista kuin kertomukset, jotka tuntuvat samaan aikaan tutuilta ja vierailta, henkilöahmot, joissa voi nähdä itsensä, tai kielikuvat, jotka nerokkuudessaan avaavat uusia näkökulmia vanhojen tilalle? Onko mitenkään mahdollista muodostaa kaanonin yli kulttuuri- ja kielirajojen? Voidaanko edes Bloomin lukeneisuudella saada aikaiseksi muuta kuin brittiläis-amerikkalainen kaanon? Onko hänen kielitaitonsa riittävän vivahteikas ja hänen kulttuuriymmärryksensä tarpeeksi syvä kattamaan koko länsimaisen kulttuurin? Bloom vakuuttelee Shakespearesta kirjoittaessaan, että tämän näytelmistä nautitaan ympäri maailmaa ja että tämä on osoitus kieli- ja kulttuurirajat ylittävästä erinomaisuudesta, jota edes kielikäännökset eivät himmennä. Mutta onko Shakespearen menestys osoitus kirjallisesta ylivertaisuudesta vai kulttuuridominanssista, jopa kulttuuri-imperialismista? Onko kaikilla samanlainen pääsy maailmanlaajuisille markkinoille? Onko esimerkiksi Minna Canth tunnettu lähinnä Suomessa, koska hänen näytelmänsä eivät yksinkertaisesti yllä pidemmälle? Vai voiko kyse olla enemmän siitä, ettei 1800-luvulla säännönmukaisesti käännetty suomalaisten naisten näytelmiä suurille

maailmankielille kamppailemaan samoilla areenoilla englantilaisten, saksalaisten tai ranskalaisten mieskollegoidensa kanssa?

Toisaalta, voiko Bloomin kaanon kattaa edes omaa kielialuettaan? Ovatko hänen kognitionsa ja psykologiset ulottuvuutensa niin monimuotoiset, että hän kykenee ymmärtämään täydellisesti myös naisia ja etnisiä vähemmistöjä, näkemään maailman samoin kuin he, löytämään arvon samoista asioista? Estetiikan voi erottaa kaikesta muusta, tekstin ympärillä ei tarvitse nähdä mitään. Mutta silloin on hyväksyttävä myös loputon määrä esteettisiä tulkintoja ja arvonantoja, sillä estetiikkaa ei voi erottaa subjektiivisuudesta. Joten eikö puhtaasti estetiikkaan nojaava kaanon lopulta supistu ainoastaan laatijansa kaanoniksi, hänen esteettisten arvojensa ilmentymäksi?

2.1.2 Feministinen kaanontutkimus

Poliittiset kaanonteoriat – Suomessa etenkin feministinen ja marxilainen kaanontutkimus – lähtevät niistä ongelmista, jotka esteettisen kaanonteorian subjektiivisuus tuo tullessaan. Poliittisten teorioiden kritiikki kohdistuu ennen kaikkea kaanonin muodostajiin ja kanonisoitujen kirjailijoiden joukon homogeenisyyteen. He arvostelevat valtarakenteita, jotka jättävät valkoisen, porvarillisen heteronormatiivisuuden ulkopuoliset tekijät marginaaliin. Poliittinen kaanonteorioita kysyy paljon sellaisia kysymyksiä, jotka esteettinen kaanonteorioita ohittaa täysin: Kenellä on ollut pääsy kaanoniin? Mitä jää kaanonin ulkopuolelle? Miksi kaanon on niin kovasti luojiensa näköinen, esimerkiksi Suomessa miesvaltainen? Keskityn työssäni feministiseen kaanontutkimukseen, sillä se on Suomessa poliittisista kaanonteorioista tällä hetkellä elinvoimaisin.

Esimerkiksi kirjallisuushistoriat ovat joutuneet monesti feministisen tutkimuksen hampaisiin. Liisi Huhtala kirjoittaa teoksessa *Tulen kesyttäjät*: ”Yleinen kirjallisuudenhistoria on – naisnäkökulmasta katsoen – etupäässä miehistä historiaa. Sitä jaksottavat merkittävät mieskirjailijat, kirjallisten suuntien ja ryhmien keulakirjailijoina mainitaan tavallisesti miehiä, ja mieskirjailijat esitellään useammin omina profiileinaan kuin naiskirjailijat (”muita”).”²⁴ Huhtala toteaa, ettei tämä

²⁴ Huhtala 1987, 93

määrittely täysin sovi Suomeen, sillä täällä tunnustetaan myös vahvoja naiskirjailijoita kirjallisuuden kehityksestä puhuttaessa, mutta osoittaa heti perään, miten heikoilla naiset suomalaisissakin kirjallisuushistorioissa silti ovat. Huhtalasta näyttää siltä, että keskinkertainen nainen unohtuu paljon miestä helpommin historian hämärään, ja kiistattoman vahvatkin naiskirjailijat, kuten Minna Canth, esitetään irrallisina ilmiöinä, ilman seuraajia. Selkeistä ”unohduksista” hän nostaa esiin Fredrika Wilhelmina Carstensin, jota ei siihen mennessä ollut mainittu yhdessäkään kirjallisuushistoriassa ensimmäisen suomalaisen romaanin kirjoittajaksi, vaikka vähemmälläkin ansioilla oli kirjallisuuden historiankirjoitukseen ylletty.²⁵

Myös jo aiemmin mainittu Päivi Lappalainen on kirjoittanut kirjallisuushistorioiden taustalla näkyvästä patriarkalisesta ideologiasta.²⁶ Hänen mukaansa naisia on tehty näkymättömiksi ja marginalisoitu suomalaisissa kirjallisuushistorioissa. Näkymättömiksi naisia tehdään yksinkertaisesti jättämällä heidät huomioimatta kirjallisuushistorioita laatiessa. Marginalisoinnilla Lappalainen puolestaan tarkoittaa tapoja, joilla naiset esitetään mies/nainen-vastaparin kautta, jossa mies toimii mittapuuna ja nainen tälle alisteisena tarkastelun kohteena. Lappalainen näkee, että naiskirjailijoiden sosiaalinen sukupoli pitkälti määrittelee, miten heidän tuotantoaan tulkitaan ja arvotetaan.²⁷ Hän perustelee väitettään havainnoilla joukosta suomalaisia kirjallisuushistorioita ja mainitsee, että suurin osa varhaisemmista kirjallisuushistorioistamme on kirjoitettu kansallisesta näkökulmasta. Kansallinen näkökulma puolestaan rajaa ulos useita suureen kansalliseen kuvaan sopimattomia teoksia tai kokonaisia kirjoittajaryhmiä. Kansalliskirjallisuuteen keskittyvät kirjallisuushistoriat pyrkivät esittelemään kirjoja, jotka ovat koko kansalle yhteisiä, mutta kuten Lappalainen toteaa: ”Tältä yhtenäisyyden korostamiselta on kuitenkin pudonnut pohja, kun kansallinen on samalla ollut väline sulkea pois niin suomenruotsalainen, työväenkirjallisuus kuin suuri osa naisten kirjoittamasta kirjallisuudestakin.”²⁸ Myös marxilaiseen kirjallisuudentutkimukseen pohjaavat kirjallisuushistoriat saavat Lappalaiselta nuhteita luokkakysymyksen nostamisesta sosiaalisen sukupuolen edelle. Kritiikkiä on hieman vaikea ymmärtää,

²⁵ Huhtala 1987, 94

²⁶ Lappalainen 1990

²⁷ Lappalainen 1990, 72

²⁸ Lappalainen 1990, 75

sillä ne seuraavat ainoastaan omaa tutkimuslinjaansa, aivan kuten feministinenkin tutkimus tekee.

Lappalaisen aineisto kärsii sopivasti rajatusta otannasta. Lappalainen on jättänyt pois esimerkiksi kaikki suomenruotsalaiset kirjallisuushistoriat ilman kunnollisia perusteluja, vaikka suomalaisen kirjallisuuden alkuajat ovat vahvasti kiinni suomenruotsalaisten tuottamassa kirjallisuudessa. Vielä selkeämmin loistaa poissaolollaan *Suomen kirjallisuus* -sarja, jonka sivuuttamisen syyksi Lappalainen toteaa monilukuisen kirjoittajajoukon. Lisäksi hän toteaa, että sarja edustaa ”todennäköisesti” samanlaisia ideologisia operaatioita kuin ne teokset, joita hän käsittelee. Tuntuu kummalliselta – tai tarkoituksenmukaiselta – jättää pois juuri se kirjasarja, jossa on mukana myös naiskirjoittajia ja samalla olettaa sen noudattavan samaa kaavaa muiden kanssa. Jyrki Nummi on kritisoinut Lappalaisen artikkelia juuri aineiston rajauksen näkökulmasta ja osoittanut, ettei Lappalaisen olettamus pidä paikkaansa, ainakaan naisten näkymättömyyden näkökulmasta.²⁹ Lisäksi Nummi on nostanut esiin sellaisiakin kirjallisuushistorioita, joita Lappalainen ei edes mainitse ja jotka sopivat huonosti Lappalaisen väitteisiin. Mukaan Lappalaisen tarkasteluun on kuitenkin mahtunut vähemmän tunnettuja ja käytettyjä kirjallisuushistorioita, jotka ovat lähtökohdiltaan selkeän kansallisia.

Aineiston kapeudesta ja valikoivuudesta huolimatta Lappalainen tekee joitain hyviä havaintoja ja osoittaa selviä ideologisia tendenssejä naiskirjailijoiden esiintuomisen kohdalla. Vanhojen kirjallisuushistorioiden läpikäynti ei ole millään tavalla triviaalia, sillä kuten Lappalainen referoi Kai Laitista: ”kirjallisuushistorian kirjoittajan on luotettava aikaisempaan tutkimukseen, koska hän ei itse ehdi eikä voi lukea kaikkea.”³⁰ Tämä luo helposti jatkumon, jonka alkupäässä tehdyt valinnat vaikuttavat pitkälle tulevaisuuteen, jos ei kukaan riko kaavaa ja nosta esiin jotakin uutta. Vaikka Lappalainen onkin onnistunut löytämään tarkastelunsa alle vahvasti kansallisen projektin värittämiä kirjallisuushistorioita, ovat ne silti osa suomalaisten kirjallisuushistorioiden jatkumoa ja siltä osin osatekijöitä tämän päivän näkökulmasta muodostuvaan kokonaiskuvaan. On siis hyvä tarkastella historiaa

²⁹ Nummi 2015

³⁰ Lappalainen 1990, 76

kriittisesti, etenkin kun siihen liittyy vahva kansallisuusaatteen jakso, joka on värittänyt tutkimusta monella tapaa.

Kriittisyys onkin Lappalaisen pääpyrkimys. Hän ei pyri muodostamaan uutta kaanonia tai koota uudenlaista kirjallisuushistoriaa, vaan tuomaan esiin kirjallisuuden historian kirjoittamisen taakse kätkeytyviä ideologioita. Hän toteaa, että ”ideologian operaation paljastaminen toimiikin vain esiasteena paljon ongelmallisemmalle tehtävälle: miten kirjallisuushistoriaa olisi kirjoitettava feministiseltä pohjalta?”³¹ Juuri ideologioiden ja valtarakenteiden esiintuominen ja purkaminen ovat feministisen tutkimuksen vahvuuksia. Feministinen tutkimus pyrkii purkamaan vanhaa, jotta tilalle voisi tulla uutta. Lappalaisen kysymys tuo kuitenkin esiin myös yhden feministisen tutkimuksen ongelmista: mitä tuo uusi voisi olla? Lappalainen lähtisi kirjoittamaan kirjallisuushistoriaa feministisestä näkökulmasta, mutta eikö se johtaisi samankaltaiseen lopputulokseen kuin hänen kritisoimiensa marxilaisten kirjallisuushistorioiden kohdalla: kapeasti yhden asian tutkimukseen, joka ei edes pyri olemaan kattava? Eikö parempi ratkaisu olisi purkaa vanhat rakenteet ja yrittää rakentaa tilalle neutraalia tutkimusta? Sellaista, joka ottaa tasapuolisesti huomioon sekä miesten että naisten kirjoittaman kirjallisuuden.

Kirjallisuushistoriat ja kaanon eivät kuitenkaan ole sama asia. Kirjallisuushistoriat ovat ainoastaan osa sitä prosessia, jossa jotkin teokset vakiintuvat kirjallisen kulttuurimme merkkiteoksiksi. Tilannetta kuvaa hyvin Lillian S. Robinsonin kommentti teoksessa *The New Feminist Criticism*. Robinson nostaa Lappalaisen tavoin esiin sen, miten kirjallisuudentutkimus on jatkumo, jossa edeltävä tutkimus ja sen valinnat vaikuttavat myöhempään tutkimukseen: ”For, beyond their availability on bookshelves, it is through the teaching and study – one might even say the habitual teaching and study – of certain works that they become institutionalized as canonical literature.”³² Robinsonin kommentti on osa perusteluita sille, miten kaanon on muodostunut miehiseksi. Ensinnäkin Robinson toteaa saatavuuden olevan yksi kanonisoitumisprosessin tekijöistä. Hän kuitenkin näkee tutkimuksen ja opetuksen olevan suurempia tekijöitä kirjallisuuden kanonisoitumisprosessissa kuin teosten painamisen ja myymisen. Hän toteaa, ettei kirjojen painaminen vaadi

³¹ Lappalainen 1990, 89

³² Robinson 1985, 106

samanlaista rahallista panostusta kuin taulun ostaminen tai musiikkiesityksen tuottaminen, ja siksi myynti itsessään ei tuo teokselle riittävästi arvoa. Tarvitaan arvovaltaisia kriitikoita ja tutkijoita, jotta kirjallinen teos todella nousee arvostetuksi teokseksi. Läpi historian nämä arvovaltaiset valikoijat ovat olleet miehiä, jotka ovat valikoineet mieskirjailijoiden teoksia kirjalliseen eliittiin. Robinson näkee myöhemmän akateemisen tutkimuksen ja opetuksen pitävän yllä tilannetta, jossa samat teokset valikoituvat esitellyiksi seuraaville sukupolville. Näin miesvoittoiset valikoinnit kirjallisuuden eliittiin toisintuvat yhä uudelleen, mikä puolestaan jättää omana aikanaan ohitetut naiskirjailijat edelleen piiloon.

Kuten jäljempänä käy ilmi, empiirisen kaanonteorian edustajat ovat Robinsonin kanssa eri mieltä. He näkevät, että akateeminen tutkimus ainoastaan seuraa lukijoiden valintoja. Heidän mielestään kanonisoitumisprosessi alkaa ennen kaikkea lukijoiden keskuudesta, ja akateeminen tutkimus ja opetus tulevat perässä. Robinsonin väite voi toki silti pitää paikkansa, kyse on vain siitä, kumpi tulee ensin, lukijoiden vai tutkijoiden suosio. Etenkin pidemmällä aikavälillä tutkijoiden, kriitikoiden ja opettajien ylläpitämä näkyvyys voi joka tapauksessa vaikuttaa myös teosten myyntisuosioon, vaikka teos olisikin ollut suosittu jo ennen tutkimuksen ja opetuksen tarttumista teokseen tai kirjailijaan. Luetaanko *Seitsemää veljestä* kouluissa vuodesta toiseen, koska se myy hyvin kaupoissa, vai myykö se hyvin, koska se kuuluu kirjallisuudenopetuksen keskeisimpiin teoksiin? Joka tapauksessa myöhemmän tutkimuksen valossa ei ole lainkaan yhdentekevää, mitä teoksia nostetaan tutkimuksessa esiin ja mitä jätetään huomioimatta. Vaikka akateeminen arvostus ei heijastuisikaan lukijoihin saakka, heijastuu se silti akatemian sisällä ja vaikuttaa myöhempään tutkimukseen. Akateeminen tutkimus ja kirjallisuushistoriat eivät voi kanonisoida teosta, mutta ne voivat antaa alkusysäyksen muutokselle, tuoda esiin jotakin, mitä ei ole ennen nähty. Aika, ja lukijat, sitten näyttävät, mitkä teokset jäävät elämään.

Oli kyse sitten kirjallisuushistorioista tai kriitikoista, feministisen tutkimuksen sanoma on selvä: naisten alisteinen asema miehiin nähden on vääristänyt kaanonin. Samoin kaanoniin suhtautuvat muutkin poliittiset kaanonteoriat. Ne keskittyvät tuomaan esiin rakenteita, jotka ovat polkeneet valtavirran ulkopuoliset marginaaliin. Poliittiset teoriat siis kiinnittävät huomiota lähinnä tekstinulkoiseen. Kun feministiset

tutkijat analysoivat teosten sisältöjä, tutkivat he lähinnä naishahmojen rooleja ja tekstien taustalla vaikuttavia ideologioita. Käydessään läpi aiemmin kanonisoituja teoksia, he pyrkivät osoittamaan niiden roolin patriarkaalisen järjestelmän osina. Sisältöä siis tarkastellaan ennen kaikkea sosiaalipoliittisena toimintana. Tähän viittaa Jan Gorak teoksensa *The Making of the Modern Canon* esipuheessa sanoessaan: ”Instead of measuring modern decline by the illumination shed by *Middlemarch*, contemporary critics prefer to consider how far *Middlemarch* itself tactily colludes in the repressive hierarchies that characterize modern society.”³³ Hän siis näkee kritiikin asenteen käsiteltäviä teoksia kohtaan muuttuneen. Sen sijaan, että teokset nähtäisiin kuvina maailmasta, ne nähdään osana maailmaa, aktiivisina toimijoina, jotka omalta osaltaan vaikuttavat siihen maailmankuvaan, jota ne kuvaavat. Aktiivisen roolin myötä kirjallisuudelta voidaan vaatia myös vastuuta vahingollisena pidetyistä valtarakenteista, joita sen nähdään tukevan.

Poliittiseenkin kaanonteoriaan kuuluu merkittävimpien teosten listaamista, mutta niillä on aina oma selkeä lähtökohtansa, joka ironisesti – ottaen huomioon koko tutkimusperinteen lähtökohdan – sulkee pois kaikki omaan agendaansa kuulumattomat tekijät. Feministiset tutkijat siis pyrkivät muodostamaan naiskirjailijoiden kaanonia, afroamerikkalaiset tutkijat mustan kirjallisuuden kaanonia ja niin edelleen. Ne ovat vastakaanoneita dominoivalle valkoisen miehen kaanonille. Valitettavasti nostaessaan rodun ja sukupuolen määrääviksi tekijöiksi poliittiset kaanontutkijat luovat kaanoneita, jotka eivät ole keskenään yhteismitallisia tai jotka eivät mahdu saman käsittelyn piiriin. Naiskirjailijoiden kaanon on niin eksklusiivinen, että sen arvokin jää vain puolittaiseksi. Voidaan kysyä, riittääkö, että on merkittävä naiskirjailija tai musta kirjailija, kun pyritään löytämään kaikkeen kirjallisuuteen vaikuttaneita teoksia? Toisaalta poliittisten teorioiden tavoitteena ei ole muodostaa yhtä suurta, kaiken kattavaa kaanonia samalla tavalla kuin esimerkiksi Harold Bloom tekee. He haluavat muodostaa monta erillistä kaanonia tai purkaa koko ajatuksen kaanonista, tehdä tilaa kaikille. Tärkeintä ei olisi löytää yhtä parasta ja muutamaa perintöprinssiä, vaan tuoda esiin entistä laajempi joukko eri tavalla merkittäviä kirjailijoita ja teoksia.

³³ Gorak 1991, viii

Poliittisen ja esteettisen kaanonin kiistan hedelmättömyys juontuu niiden täysin erilaisista lähtökohdista ja tavoitteista, ja molempien lähtökohdat rajoittavat niiden mahdollisuuksia muodostaa jollakin tavalla yleispätevä kaanon. Ne puhuvat eri asioista, vaikka kiistelevät samasta aiheesta. Bloom esimerkiksi katselee niin vahvasti tekstin sisälle, ettei näe mitään muuta. Samalla eräät tekstit tuntuvat kasvavan hänen silmissään niin suuriksi, että niiden erinomaisuuden perustelemiseksi tuntuu riittävän toinen toistaan heikumallisempien ylisanojen keksiminen ja toistelu. Shakespeare on Bloomille yhtä kuin kirjallisuus, mutta hän tuo lopulta esiin kovin vähän muiden arvioitavissa olevia todisteita sanojensa takeeksi. Tässä on esteettisen teorian ongelmallisuuden ydin: miten arvioida estetiikkaa, kauneutta, niin että lopputulos olisi jotakin muuta kuin osoitus kriitikon mausta ja arvomaailmasta? Makuasioista ei voi kiistellä, sanotaan. Yhtä mahdotonta on todistaa oman maun objektiivisuus ja yleispätevyys. Shakespeare voi olla Bloomille – ja monelle muullekin – kaikki kaikessa, mutta yhtä lailla sitä voi jollekin olla Virginia Woolf, Minna Canth tai Aleksis Kivi.

Poliittinen kaanonteoria taas rajoittaa itsensä jo lähtökohtaisesti tarkasti rajatun kaanonin etsintään; kiinnostus kohdistuu kerrallaan vain yhteen asiaan, esimerkiksi naiskirjallisuuteen. Tuntuu oudolta etsiä teoksille arvoa vain esimerkiksi sukupuolen tai sukupuolen käsittelyn kautta. Vastakaanon on tässä mielessä oikea nimitys poliittisen kaanonteorian pyrkimyksille: se ei pyri muodostamaan kaanonia, vaan vastustamaan sitä. Naiskirjallisuusantologiat eivät viime kädessä ole ehdotuksia uudeksi kaanoniksi, vaan enemmänkin osoituksia siitä, mitä kaikkea on jätetty ulkopuolelle.

2.1.3 Empiirinen kaanonteoria

Niin kirjallisuushistorioiden ja -kritiikkien kuin kirjallisuudenopetuksenkin heikko kohta on niiden subjektiivisuus. Tekijälähtöisiä kaanoneita on helppo kritisoida esimerkiksi ideologisesta näkökulmasta. Feministinen tutkimus on hyökännyt patriarkaaliseksi näkemäänsä kirjallisuuskaanonia vastaan luomalla oman vastakaanoninsa, merkittävien naiskirjailijoiden joukon. Tämän kaltainen vastakaanon ei kuitenkaan poista valikoinnin ongelmaa, se ainoastaan valikoi

toisenlaisista lähtökohdista. Perinteistä kaanonkäsitystä on pyritty horjuttamaan myös varjokaanonilla, millä viitataan lukijoiden suosimaan kirjallisuuteen tutkijoiden tai kriitikoiden suosiman sijasta. Varjokaanonin lähtökohta on jo erilainen esimerkiksi feministiseen kaanoniin verrattuna. Se demokratisoi kaanonin lukijoiden määriteltäväksi: mitä luetaan ja ostetaan eniten, on suosituinta. Tämä näkemys tulee lähelle empiiristä kaanonteoriaa, joka nostaa lukijoiden suosion kanonisoitumisprosessin ensimmäiseksi askeleeksi. Jos teos säilyttää suosionsa usean lukijasukupolven ajan, se kanonisoituu.

Perinteisen kaanonin muodostusprosessi on usein muodostajansa mielestä esteettinen tai nojaa esteettisiin määrittelyihin: mitkä kirjat ovat esikuvallisia, malliesimerkkejä tietystä tyylistä ja taidosta? Niiden kysymyksenasettelut lähtevät siitä, mikä on hyvää ja hienoa kirjallisuudessa. Tällaisen, elitistiseksikin kutsutun kaanonin vastustajat näkevät kysymyksen poliittisena: kuka saa päättää, mikä on hyvää? Empiirinen kaanonteoria hylkää arvottavat lähtökohdat ja paneutuu empiirisesti havaittavissa ja mitattavissa olevaan dataan.³⁴ Empiirisen kaanonteorian tunnetuimpia edustajia on Franco Moretti, joka käsittelee kaanonin muodostumista artikkelissaan *The Slaughterhouse of Literature*.³⁵ Morettin voi nähdä kiivaana eliitin kaanonin vastustajana, mikä näkyy hänen tavassaan riisua akateemikoilta kaikki valta kaanoninmuodostuksessa. Hän näkee kaanonin muodostuvan täysin lukijoiden käsissä, heidän valintojensa kautta. Akateemikoiden rooliksi jää ainoastaan mukailla lukijoiden valintoja ja nostaa esiin teoksia, jotka lukijat ovat jo vakiinnuttaneet kirjallisuuden kaanoniin.³⁶ Vuorovaikutussuhde akateemikoiden ja lukijoiden välillä on Morettin silmissä yksisuuntainen: tutkijat tutkivat lukijoiden suosimia kirjoja, mutta akateemisissa piireissä arvostetut teokset eivät nouse lukijoiden suosioon, jos ne eivät sitä jo ole. Akateeminen tutkimus ei siis synnytä suosiota Morettin näkemyksen mukaan. Hän tekee selvän eron lukevan kansan suosioon perustuvan lukijoiden kaanonin sekä tämän suosion vanavedessä tulevan akateemisen kaanonin välillä.

³⁴ Nummi 2013

³⁵ Moretti 2000

³⁶ Moretti 2000, 209

Moretti vertaa kirjallisuuden kenttää teurastamoon, kuten hänen artikkelinsa nimestä näkyy. Kirjallisuuden teurastamossa lukijat hoitavat kirjojen lihoiksi lyömisen ja päättävät säilytettävistä herkkupaloista. Vertauksella Moretti pyrkii havainnollistamaan, miten suuri määrä kirjallisuutta saapuu lukijoiden äärelle ja miten vähän niistä jää jäljelle. Siis miten harva kirja jää eloon kirjallisuuden kentälle nauttimaan lukijoista seuraavaan sukupolveen asti. Morettia kiinnostaa, minkälaisen prosessin kautta vain harvat valitaan. Moretti itse puhuu kilpailijoista. Hän näkee, että kanonisoituneilla kirjailijoilla on aina aikalaisia, jotka kirjoittavat samantyyllisesti kuin kanonisoituneet, mutta eivät aivan. Jokin pieni piirre erottaa suosioon jäävät niistä, jotka unohtuvat. Suosioon jäävät aloittavat trendin, joka jää elämään. Samalla heidän kirjallisuutensa jää elämään ja muuttuu pikkuhiljaa kanonisoiduksi. Esimerkkinä hän käyttää Arthur Conan Doylea ja vihjeiden esiintymistä salapoliisitarinoissa.³⁷ Moretti kävi läpi suuren määrän Doylen aikaisia salapoliisiromaaneja ja karsi teoksia vihjeiden esiintymisen ja esiintymistavan mukaan. Ensin poistettiin ne, joissa vihjeitä ei käytetty lainkaan, sitten ne, joissa vihjeet eivät olleet pakollisia. Seuraavaksi lähtivät teokset, joissa vihjeet olivat lukijan näkymättömissä ja lopulta ne, joissa vihjeiden avulla ei ollut mahdollista ratkaista rikosta. Jäljelle jäivät siis ainoastaan sellaiset salapoliisitarinat, joissa esiintyi vihjeitä, joiden avulla lukijan on mahdollista ratkaista käsillä oleva arvoitus – piirre, jota pidetään pakollisena nykyisissä salapoliisitarinoissa, jos ei haluta lukijan tuntevan itseään huijatuksi. Näistä tarinoista jokainen oli Doylen kirjoittama.

Morettin tutkimusmetodi poikkeaa totutusta, sillä se kiinnittää huomiota unohtuneisiin teoksiin. Tavallisesti kaanontutkimus on vain merkittävien teosten tarkastelua ja niiden ainutlaatuisuuden todistelua, Harold Bloomin tyylistä estetiikkaan liittyvää esselöintiä paremmuudesta. Toisaalta, monesti se on ainoa tapa tutkia eloon jääneitä teoksia, sillä mitä kauemmas historiaan mennään, sitä vähemmän unohtuneita teoksia on mahdollista löytää. Täytyy siis luottaa siihen, että lukijoiden tekemä valintaprosessi on ollut oikeudenmukainen. Mutta miten tuo prosessi varsinaisesti toimii? Lukijoiden kaanonin syntymekanismin Moretti lainaa elokuvien suosiota tutkineilta ekonomisteilta Arthur De Vanylta ja W. David Wallsilta.³⁸ Siinä puskaradiolla on suuri rooli. Kun lukeva yleisö pitää jostakin

³⁷ Moretti 2000, 213

³⁸ Moretti 2000, 210

teoksesta, se kertoo siitä eteenpäin muille. Näin syntyy suositusten verkko, joka leviää laajalle ja nostaa tiettyjä teoksia suosituiksi. Kansa päättää, niin kuin populistipoliitikko sanoisi. Mikä näin syntyvässä suosiossa on mielenkiintoista, on se miten laajan lukevan massan joukosta nousevat suositukset keskittyvät tiettyihin teoksiin.³⁹ Toisistaan tietämättömät kuluttajat siis päätyvät säännönmukaisesti suosittelemaan samoja teoksia, jotka nostattavat suosiotaan jokaisen uuden lukijan mukana. Suosio kasvattaa suosiota, kun näkyvyyden ja suosittelijoiden määrä kasvaa.

Mallin sokea kohta on trendin alku. Mikä on alkusysäys joidenkin teosten matkalle kanonisoiduksi? Tässä kohtaa pidän tiukkaa lukijalähtöisyyttä liian kapeana näkökulmana. Voidaanko ajatella, ettei esimerkiksi kirjallisuuskritiikeillä ole sijaa suosion synnyssä? Löytääkö lukeva kansa teosta, jos siihen ei kiinnitetä huomiota? Tämän päivän Suomen kirjallisuuskentässä ja ylitsevuotavien julkaistavien nimikkeiden määrän tulvan alta on lähes mahdotonta päästä lukevan kansan tietoisuuteen ilman kirja-arviota isolevikkisessä sanomalehdessä – puhumattakaan huomiotta jäämisestä myös pienemmissä, kirjallisuuteen erikoistuneissa julkaisuissa. Samoin ei voi odottaa suurta myyntimenestystä teokselta, joka ei pääse kirjakauppojen hyllyille. 1800-luvulla, jolloin kolme kaikkien aikojen myydyintä suomalaista teosta on julkaistu, kirjallinen kenttä oli toki kaikin puolin suppeampi, mutta eikö tuolloinkin vaadittu edes jonkinlaista huomiota lukijakunnan löytämiseksi. Kiven *Seitsemän veljestä* on omalla tavallaan osoitus siitä, miten negatiivisen, suorastaan ryttävän palautteen alta on mahdollista nousta menestykseen, jos lukeva kansa on teokselle myötämielinen – ja *Seitsemälle veljekselle* se oli.⁴⁰ Juhani Niemi mainitsee kriitikot osattomiksi menestysteosten suosioon. Hän toteaa, että ”Suosion vyöry lähtee liikkeelle kritiikin iskuista piittaamatta tai tietoisena vastapainona niille.”⁴¹ Niemi pitää kriitikkoja osattomina teosten menestykselle, koska tarkastelee kritiikkiä arvottamisen näkökulmasta: teokset saattavat nousta kansan suosioon, vaikka kriitikot eivät pitäisi niistä. Mutta myös kritiikkiä tulisi tarkastella empiirisen mitattavuuden näkökulmasta. Tällöin laskettaisiin esiintymismääriä, palstamillimetrejä ja huomioarvoa. Näin saataisiin

³⁹ Moretti 2000, 211

⁴⁰ Kts. luku 4.1.

⁴¹ Niemi 1997, 47

näkyviin kritiikin mahdollinen rooli teoksen esiinnostamisessa ja voitaisiin pohtia esimerkiksi, millainen vaikutus oli Toini Havun lyttäyksellä *Tuntemattoman sotilaan* nousussa koko lukevan kansan yhteiseksi puheenaiheeksi tai Ahlqvistin peräti kolmella Seitsemän veljestä -lyttäyksellä Kiven suomenkielisen proosakirjallisuuden liikkeelle sysänneen teoksen saamalle huomiolle. On varmasti totta, etteivät kriitikot ohjaile kansaa mielipiteillään ja arvoillaan, mutta olisi mielestäni naiivia sulkea heidät täysin ulos teoksen menestykseen vaikuttavien elementtien yhtälöstä. Ei ole kyse kritiikin luonteesta, vaan sen olemassaolosta.⁴²

On kuitenkin syytä muistaa, että kaanonista puhuttaessa on kyse teoksista, joiden suosio jää pysyväksi. Toimiva markkinointikoneisto, tietyt palkintoraadit ja arvostetut kriitikot voivat varmasti nostaa teoksia hetkelliseen suosioon, mutta jatkuva levikki vaatii lukijoiden tuen. Vakiintumisella on tärkeä rooli Morettin näkemyksessä kaanonista. Hän ei käsittele kaanonia hetkellisenä suosittujen teosten ilmentymänä, bestsellereiden tulon ja menon mukana muuttuvana joukkona, vaan useamman sukupolven ajan luettujen ja myytyjen teosten listana. Vaikka Morettin mukaan useimmiten näyttäisi olevan niin, että kanonisoituneet teokset ovat olleet suosittuja heti ilmestyttyään, toteaa hän samalla, ettei tämä ole kanonisoitumista määrittelevä piirre. Tärkeää on jatkuva suosio.⁴³

Morettin mukaan syy pysyväksi jäävään suosioon on jokin tietty vaikeasti havaittava piirre, joka erottaa uuden trendin synnyttäjät muista aikalaisistaan – uusi muotopiirre, kuten ratkaisevat vihjeet salapoliisitarinoiden genressä.⁴⁴ Mutta miten lukijat siis tunnistavat tuon piirteen, joka jättää tietyt teokset eloon? Moretti itse toteaa, etteivät kirjailijat itsekään välttämättä tajua keksineensä jotakin uutta. Miten lukijat voisivat sen tunnistaa? Moretti tuntuu ajattelevan, että lukijat intuitiivisesti havaitsevat jotakin, mitä tutkijat voivat myöhemmin löytää. Tämä saattaa pitää paikkansa, etenkin jos lukijoihin lasketaan myös muut kirjailijat, jotka ryhtyvät toisintamaan hyväksi havaitsemaansa uutta piirrettä. Voidaan kuitenkin myös pohtia, mikä on akatemian rooli jatkuvan suosion synnyttämisessä. Perästä tuleva tutkimus

⁴² Sitä paitsi kanonisoituvilla teoksilla on tapana purkaa jotakin vanhaa ja luoda tilalle uutta. Olisi itse asiassa yllättävämpää, jos niiden aikalaiskritiikit eivät osoittaisi minkäänlaista vastustusta murrokselle.

⁴³ Moretti 2000, 210, alaviite 4

⁴⁴ Moretti 2000, 211

ja opetus pitävät kirjasta käytävää keskustelua yllä – esimerkiksi löytämällä ja analysoimalla uutta muotopiirrettä – ja sitä kautta vaikuttavat lukijakunnan säilymiseen. Ne eivät varmasti ole ainoa kirjan suosioon vaikuttava tekijä, mutta tuskin niitä voi sulkea kokonaan poiskaan. Tutkimus pitää teokset kirjallisessa keskustelussa sekä yliopistojen opetussuunnitelmissa. Yliopisto-opetuksen kautta näkemykset arvokkaista kirjoista ja kirjailijoista puolestaan valuvat alempien oppiasteiden opetukseen. Tätä näkemysten ”valumista” ei käsittäkseni ole tutkittu, joten mitään varmaa ei voida sanoa, mutta ei tuntuisi lainkaan mahdottomalta ajatella, että akateemisesti koulutetut aineenopettajat veisivät yliopistojen näkemyksiä mukanaan omaan opetukseensa. On siis turhan mustavalkoista sanoa, ettei akateemisella kaanonilla ole sijaa lukijoiden kaanonin muodostumisessa. Kyseessä on monimutkaisten vaikutussuhteiden verkosto, jonka jokaista yhtymäkohtaa on vaikea löytää ja todistaa.

Näyttäisi kuitenkin olevan kiistatonta, että akateeminen kaanon muodostuu markkinoiden kaanonin vanavedessä. Suomalaisen kirjallisuuden osalta Morettin teoriaa oikeaksi todistaa Jyrki Nummi artikkelissaan *From Academic Appreciation to Empirical Data – The Early Canonization of Aleksis Kivi*.⁴⁵ Nummi yhdistelee Juhani Niemen tuloksia suomalaisten kaanonteosten *Kalevalan* ja *Vänrikki Stoolin tarinoiden* markkinasuosiosta niiden tutkittuuteen.⁴⁶ Näistä käy ilmi, että tutkimuksen määrät ovat seuranneet markkinasuosion suuria linjoja. Esimerkiksi *Vänrikki Stoolin* painomäärät olivat korkeimmillaan 1800-luvun lopulta aina 1920-luvulle asti, jonka jälkeen suosio laski hyvin jyrkästi. *Vänrikki Stoolin* tutkimusmäärät olivat myös korkeimmillaan samana ajanjaksona ja vielä sen jälkeenkin. Tutkimusmäärät romahtavat vasta 1950–60-luvuilla eli vasta markkinasuosion hiivuttua. Tutkimussuosion kasvu markkinoiden mukana näkyy selvemmin *Kalevalan* kohdalla. Sen painomäärät kasvavat 1800-luvun lopulla selvästi, mikä näkyy myös 1900-luvun alun tutkimusmäärissä. Seuraava, edellistä vielä paljon korkeampi suosiopiikki ajoittuu 1930-luvulle, sama kasvu näkyy myös tutkimusmäärissä, mutta korkein tutkittuus ajoittuu vasta 1940-luvulle. Markkinoiden kaanon tuntuu siis kaiken aikaa pysyvän akateemisesta kaanonia edellä.

⁴⁵ Nummi 2013

⁴⁶ Aineisto on Niemen *Suomalaisten suosikkikirjat* vuoden 1983 painoksesta, sivuilta 36 ja 146

Morettin teorian lisäksi Nummi esittelee samassa artikkelissa myös tanskalaisen Mads Rosendahl Thomsenin teoriaa kaanoninmuodostumisesta. Thomsenin teoria sisältää kolme eri kaanonin tasoa. Se antaa Morettin teoriaa enemmän tilaa miettiä kaanoneiden syntymekanismeja, koska se tunnustaa jokaisen arvon omana arvojärjestelmänään. Niinpä on mahdollista pohtia niiden mahdollisia vastavuoroisia vaikutussuhteita Morettin yksisuuntaisen, yksistään lukijoiden kaanonista lähtevien vaikutusten sijaan. Nummen mukaan Thomsenin kolme kaanonin tasoa ovat markkinoiden kaanon, akateeminen kaanon sekä kirjailijoiden kaanon. Markkinoiden kaanon vastaa Morettin näkemystä eli käsittää suosion lukevan yleisön joukossa. Akateeminen kaanon pitää sisällään kirjallisuuskritiikit, tutkimuksen ja opetuksen. Kolmas kaanon on kirjailijoiden kaanon, jolla Thomsen tarkoittaa viittaussuhteita kirjailijoiden välillä. Kirjailijoiden kaanon muodostuu, kun myöhemmät kirjailijat viittaavat edeltäjiinsä. Eniten viittaussuhteena olevat kirjailijat muodostavat kirjailijoiden kaanonin. Tämä osa Thomsenin teoriasta on lähellä Harold Bloomin vaikutusteoriaa, mutta Bloomista poiketen Thomsen ei luota yksistään omaan lukeneisuuteensa ja tulkintavoimaansa, vaan nojaa empiriseen mitattavuuteen, joka ei ole yhden ihmisen lukijanlahjoista kiinni.

Nämä kolme kaanonin tasoa ovat empirisesti mitattavissa. Markkinoiden kaanon muodostuu myyntiluvuista, akateeminen kaanon tutkimuksista tai maininnoista akateemisissa kirjoissa tai artikkeleissa, kirjailijoiden kaanon taas voidaan mitata alluusioviittausten ja sitaattien kautta. Kirjailijoiden kaanon on siitä hankalasti mitattavissa, etteivät viittaukset ole aina suoria ja selviä. Thomsenin näkemys kirjailijoiden kaanonin havainnoinnista viittausten kautta on toimiva malli empirisen teorian kannalta, sillä se mahdollistaa yksittäisten esiintymien mittaamisen. Jos kuitenkin olisi tarkoitus kattavasti havaita kirjailijoiden välisiä vaikutussuhteita, tulisi mielestäni käyttää laajempaa katsontakantaa. Joskus on kyse tietyn tyylin, rakenteen tai mallin uusintamisesta, jolloin suoraa viittaussuhdetta on vaikea havaita ja vielä vaikeampi mitata. Eikö Veijo Meren vaikutus ole nähtävissä Raittilan tai Hotakaisen teksteissä ilman suoria viittauksia Mereen?

Morettin malli säilyvistä muotopiirteistä on mielestäni hyvä täydentävä malli kirjailijoiden kaanonin selittämiseksi vaikeasti havaittavan vaikutuksen näkökulmasta, vaikka tämä kaanontaso ei sisällykään hänen omaan teoriaansa.

Morettin tutkimukset osoittavat, että tietty muotopiirre saattaa elää pitkään rinnakkain muiden muodollisten ratkaisujen kanssa samassa genressä – myös sen keksineen kirjailijan teksteissä – ja vasta uudet kirjailijasukupolvet, jotka ottavat piirteen käyttöön oman kirjoittamisensa lähtökohdaksi, vakiinnuttavat sen.⁴⁷ Tämä on havaittavissa, jos palaamme takaisin esimerkkiin Arthur Conan Doylesta. Hän käytti ensimmäisenä salapoliisitarinoissa rakennetta, joka on tänä päivänä dominoiva koko genressä. Hänen vaikutuksensa salapoliisikirjailijoiden jälkipolville on siis selkeä, vaikka kukaan heistä ei siteeraisi suoraan Doylea tai muullakaan tavalla viittaisi hänen teoksiinsa suoraan. Varsinainen muutos kirjallisuudessa tapahtuu sen aloittanutta kirjailijaa seuraavissa polvissa, jotka ovat suorassa vaikutussuhteessa esikuvaansa huolimatta siitä, kuinka selvä tuo esikuva on lukijoille tai kirjailijoille itselleen.

Tämän tutkimuksen lähtökohta nojaa Thomsenin kaanonteorian, jonka avulla on mahdollista tarkastella eri kaanoneita omina kokonaisuuksinaan, joilla on oma tarkoituksensa ja omat toimintamekanisminsa. Markkinoiden kaanon syntyy Thomsenin teoriassa Morettin käsityksen tapaan useamman, vähintään kahden tai kolmen sukupolven aikana ja mittaa ennen kaikkea suosiota lukevan yleisön parissa. Kirjailijoiden kaanon pitää sisällään kirjailijoiden väliset vuorovaikutussuhteet, jotka ilmenevät viittausten kautta. Akateeminen kaanon seuraa kahta ensimmäistä ja sen päällimmäinen funktio on havainnoida muutoksia kirjallisuudessa (kirjailijoiden kaanon) sekä lukijoiden ”maussa” (markkinoiden kaanon). Lisäksi Thomsen pitää akateemisen kaanonin yhtenä funktiona potentiaalisten kaanonehdokkaiden pitämistä esillä, etenkin vähemmän suosittujen lajien, kuten runouden, kohdalla.⁴⁸ Thomsenin näkemys akateemisesta kaanonista on mielenkiintoinen, koska se pitää sisällään opetuksen. Thomsen antaa selvästi Morettia enemmän arvoa akateemiselle tutkimukselle ja opetukselle ja osoittaa niillä olevan oma paikkansa kanonisoitumisprosessissa. Yksi tämän tutkimuksen päämääristä on selvittää, mikä tuo paikka tarkalleen ottaen on.

Empiirinen kaanonteoriat, jota Thomsenin teoria edustaa, ei varsinaisesti etsi kaanoninmuodostumisen syytä, vaan ainoastaan sen olemassaoloa. Se pyrkii tuomaan

⁴⁷ Moretti 2000, 222

⁴⁸ Nummi 2013

empiirisesti havaittavien esiintymien mittaamisen avulla esille teokset tai kirjailijat, joita luetaan, tutkitaan ja ”seurataan” eniten. Empiirisen kaanonteorian tavoin pyrin mitattujen lukumäärien kautta osoittamaan, mitkä teokset ovat olleet suosituimpia lukion kirjallisuudenopetuksessa käytännön tasolla, sekä miten niiden suosio opetuksessa suhteutuu markkinoiden kaanoniin ja akateemiseen kaanoniin. Näin voidaan luoda yleiskuvaa siitä, millaiset teokset valikoituvat kirjallisuudenopetukseen ja miten nuo valinnat mahdollisesti vaikuttavat koulujen ulkopuolelle. Empiirisestä teoriasta poiketen pyrin myös tuomaan esiin ainakin jollain tasolla, miksi tietyt teokset nousevat opetuksen suosikeiksi.

Empiirisen kaanonteorian edustajat eivät pyri ottamaan kantaa teosten arvoon, vaan ainoastaan osoittamaan niiden suosion kirjallisuuden kentän eri tasoilla. He jättävät kokonaan kysymättä ja ennen kaikkea selittämättä, *miksi* jokin teos on menestynyt. Tämä on hyvä huomioida, sillä kun kirjallisuuden poliittiset ulottuvuudet jätetään täysin huomioimatta, jää samalla piiloon valtarakenteiden mahdollinen vaikutus kaanonin syntyyn. Voidaan osoittaa vaikutuksellisten, tutkittujen ja luettujen kirjailijoiden joukko, mutta jätetään samalla piiloon ne tavat, jotka ovat mahdollistaneet vain tietynlaisten kirjailijoiden pääsyn kyseiseen joukkoon. Osoitetaan siis vain, kuka on päässyt kaanoniin, ei sitä, kenellä on ollut mahdollisuus päästä – ja käänteisesti: kenellä ei ole ollut mahdollisuutta kanonisoitua lukumääräisesti mitattuna suurimpien joukkoon. Esimerkiksi markkinoiden kaanonia voidaan tulkita kahdella tavalla: merkinä toisten kirjojen paremmuudesta ja siksi ansaitusta muita suuremmasta suosiosta, tai merkinä markkinoiden toiminnasta joidenkin kirjailijoiden hyväksi ja toisia vastaan. Tämänkaltaiset kysymykset tai tulkinnat eivät kuitenkaan kuulu empiirisen kaanonteorian piiriin.

3. Lukion kirjallisuudenopetus

Kirjallisuus on aina ollut osa äidinkielen opetusta, vaikka se lisättiin oppiaineen nimeen vasta vuonna 1997.⁴⁹ Vuoden 1941 opetussuunnitelma – *Valtion oppikoulujen oppiennätykset ja metodiset ohjeet. Äidinkieli*. – nosti kirjallisuuden keskeiseksi äidinkielenopetuksen sisällöksi. Syiksi mainittiin ”parhaiden

⁴⁹ Rikama 2004, 17

kirjailijoiden kielenkäyttöön tutustuminen” ja ennen kaikkea se ”että kirjallisuus sinänsä sisältää korvaamattomia elämänarvoja ja että halu ja kyky lukea hyvää kirjallisuutta on tärkeimpiä tavoitteita, mitä koulukasvatukselle on asetettava.”⁵⁰ Kirjallisuudelle siis annettiin kasvatuksellinen funktio, sen nähtiin opettavan arvokkaita elämänarvoja.

Huomionarvoista edellä mainituissa lainauksissa ovat arvottavat sanavalinnat ”parhaiden kirjailijoiden” ja ”hyvää kirjallisuutta”. Ei siis ollut lainkaan yhdentekevää, mitä oppilaat lukevat. Arvottava näkökulma ja tämän tutkimuksen alussa mainittu vuoden 1941 opetussuunnitelmaan sisältyvä lista ”huomattavimmista kirjailijoista” ovat paraatiesimerkkejä vanhanaikaisesta kaanonin muodostamisesta. Korkein valtakunnallinen koulutuselin asetti suomalaisen kirjallisuuden arvojärjestykseen, jonka ykköspaikoille nostettiin joukko heidän mielestään merkittäviä kirjailijoita. Missään ei ilmaista, miten merkittävien kirjailijoiden joukko on valikoitu. Sen sisällöstä on kuitenkin nähtävissä tietty painotus listan laatimisaikaan.

Tämän päivän näkökulmasta etenkin Koskenniemi on menettänyt arvoaan, vaikka onkin säilynyt merkittävänä hahmona suomalaisen kirjallisuuden historiassa. Samoin on Linnankosken suosio haalistunut ajan mittaan, mikä näkyy hänen vähittäisessä tippumisessaan lukion kirjallisuudenopetuksen lukulistoilta. Niemen kokoamalta jatkuvalevikkisten teosten listalta tosin löytyy kaksikin Linnankosken teosta (*Pakolaiset* (1908) ja *Laulu tulipunaisesta kukasta* (1905)), mikä omalta osaltaan todistaa oikeaksi Kai Laitisen arvion ensin mainitusta teoksesta *Suomen kirjallisuuden historiassa*: ”pysyväarvoinen klassikko”.⁵¹ Itse asiassa Niemen *Suomalaisten suosikkikirjat* painoksia vertaamalla näkee, että Linnankoskea painetaan edelleen. Molempien edellä mainittujen teosten kohdalla painettujen niteitten kokonaismäärä kasvaa vuosien 1983 ja 1997 välillä 4-5 tuhatta kappaletta. Silti Linnankosken suosio ei ole enää vuosikymmeniin yltänyt 1900-luvun alun mittoihin, jolloin *Laulu tulipunaisesta kukasta* muodostui ensimmäiseksi suomalaiseksi bestselleriksi yli kymmenellä painoksella 15 vuoden aikana.⁵² Ehkä

⁵⁰ Virke 2/1965, 6

⁵¹ Laitinen 1991, 313.

⁵² Laitinen 1991, 312.

Pakkalaakaan ei voida pitää samalla tavalla suomalaisen kirjallisuuden suurena hahmona kuin loppuja opetussuunnitelman mainitsemia kirjailijoita – Runebergia, Kiveä, Ahoa, Canthia, Leinoa tai Sillanpäättä – vaikka hän onkin vakiintunut nimi kirjallisuushistoriallisissa esityksissä. Pakkalan statusta laskee se, ettei häntä löydy lainkaan kouluissa luetetuimpien kirjailijoiden joukosta. Samoin loistaa hän poissaolollaan markkinoiden kaanonista. Luulisi, että erityisen hyvänä lasten kuvaajana profiloitunut Pakkala löytyisi edes koulujen suosikeista.

Vuoden 1941 opetussuunnitelman kasvatuksellista näkökulmaa hallitsi jo aiemmin mainittu nationalismi. Opetussuunnitelman laatiminen oli pitkä prosessi, joka heijasteli jo 1920-luvulla alkanutta ja läpi 1930-luvun jatkunutta muutosta opetuksen tavoitteissa ja sisällöissä.⁵³ Valmiissa versiossa näkyi tuon ajan kansallisajattelu, joka tulee esiin tavoitteiden muotoiluissa ja sanavalinnoissa. Kirjallisuudenopetukselta odotettiin, että ”Erikoista huomiota on kiinnitettävä kansallishengen ilmenemiseen kirjallisuudessa.” ja kaikilla luokka-asteilla toivottiin luettavan kirjallisuutta, joka ”- - on omiaan kasvattamaan isänmaallista mieltä.”⁵⁴ Nationalismin vaikutuksesta valmistelun aikana ja pitkästä snellmanilaisesta kansallisromantiikan ihanteisiin nojaavasta koulutuspoliittisesta suuntautumisesta huolimatta voidaan silmiinpistävä isänmaallisen hengen nostattaminen opetussuunnitelman tavoitteissa laskea viime kädessä sota-ajan vaikutukseksi.

Kuten jo mainitsin, ei vuoden 1941 opetussuunnitelman ehdottamaa kaanonia ikinä otettu sellaisenaan oppikoulujen kirjallisuudenopetukseen. Itse asiassa opetussuunnitelma näyttää vaikuttaneen oppikoulun/lukion lukulistoihin yllättävän vähän, kun verrataan vuosina 1930 ja 1956 tehtyjen kyselyjen tuloksia keskenään.⁵⁵ Viidentoista luetetuimman listalta jo löytyneet Kivi, Aho, Canth, Leino ja Linnankoski säilyttivät kaikki paikkansa – tosin Linnankosken kolmen teoksen edustus putosi vain yhteen. Ehdotetuista uutena listalle ylsi Sillanpää, jonka suosion nousuun koulumaailmassa on saattanut opetussuunnitelman kehotusta enemmän vaikuttaa hänen vuonna 1939 saamansa Nobelin kirjallisuuspalkinto. Koskenniemen puute selittyy varmasti parhaiten toisella maailmansodalla ja etenkin sen

⁵³ Rikama 2004, 17

⁵⁴ Virke 2/1965

⁵⁵ Rikama 2000, 96-97

lopputuloksella, joka katkaisi nopeasti terän kiihkeimmältä nationalismilta. Runebergia ei listalta löydy luultavimmin siksi, että *Vänrikki Stoolia* luettiin oletettavasti jo keskikoulun puolella, kuten vuoden 1965 opettajien suosituksista on nähtävissä⁵⁶ ja mihin itse asiassa kannustettiin myös vuoden 1941 opetussuunnitelmassa: ”Ylimmillä keskikoululuokilla on tutustuttava yhteen tai useampaan yhtäjaksoiseen teokseen, etenkin näytelmään (”Kihlaus”, ”Nummisuutarit”) ynnä arvokkaaseen runomittaiseen epiikkaan (”Vänrikki Stoolin tarinat”, ”Kalevala”).”⁵⁷ Vuoden 1941 opetussuunnitelmassa mainitaan myös huomattavan roolin antamisesta kansanrunoudelle ja jonkinlaista perehtymistä myös ”maailmankirjallisuuden mestariluomiin. Lähinnä tulevat kysymykseen Shakespeare, Molière, Ibsen, mutta valinnan ei tarvitse rajoittua vain näihin.” (mp.)

Yksityiskohtaisuudestaan huolimatta vuoden 1941 opetussuunnitelma ei ollut täysin yksiselitteinen ja ehdoton luettavan kirjallisuuden suhteen. Itse nimeämiensä klassikoiden lisäksi suunnitelmassa kannustettiin luettamaan ajankohtaisia teoksia, jotta päästään lähemmäksi oppilaiden omaa lukuharrastusta. Oppilaiden omaan vapaaseen lukemiseen liittymäkohtia löytävän kirjallisuuden kohdalla oli mahdollista tehdä ”tilapäinen poikkeus lukusuunnitelman kaavasta sellaisen kirjan tai kirjailijan hyväksi, joka ansaitsee aktuaalisuuden intressiä, on omansa lähentämään kirjallisuuden opetusta elävään elämään ja herättämään oppilaissa kiinnostusta opetukseen ja kirjallisuuteen.”⁵⁸ Myös elämyksellisyys on nostettu merkittävään asemaan vuoden 1941 opetussuunnitelman metodisissa ohjeissa. Ylimääräistä sana- tai asiaselvittelyä kaipaavia tekstejä ei suosita ja vain vaikeimpien teosten kohdalla tulisi opettajan tarjota yksityiskohtaisia selvityksiä tai suoranaisia analyyseja. Tällöinkin tulisi pitää mielessä opetuksen varsinainen tarkoitus:

”Aina on kuitenkin muistettava, että selvittelyn tarkoituksena on edistää eläytymistä, johtaa oppilaat tarkastamaan tapahtumia runoilijan ja toimivain henkilöiden kannalta ja että opetus menettää näin ollen tarkoituksensa, jos se takertuu perifeerisiin asioihin tai uppoaa harrastusta kuolettavaan sana- ja asiasaivarteluun.”⁵⁹

⁵⁶ Kts. luku 3.2.

⁵⁷ Virke 2/1965, 9

⁵⁸ Virke 2/1965, 10

⁵⁹ Virke 2/1965, 7

Oppilaan eläytyvän lukemisen ja heidän omaan kokemusmaailmaansa kiinnittyvän kirjallisuuden korostaminen voidaan nähdä olevan jopa ristiriidassa arvottavien kirjailijalistojen kanssa. Tällä oli loppuen lopuksi suuri merkitys opetussuunnitelmaa seuranneessa kirjallisuudenopetuksessa. Se antoi opettajien kirjavalinnoille tilaa, jonka he käyttivät hyväkseen.

3.1. ÄOL ja kirjallisuudenopetus

Lukion kirjallisuudenopetusta luonnollisesti toteuttavat äidinkielen ja kirjallisuuden opettajat. He ovat viime kädessä ne, jotka saattavat valtakunnalliset ja paikallisemmat opetussuunnitelmat käytäntöön. Heidän roolinsa kirjallisuudenopetuksessa on luonnollisesti täysin ohittamaton, sillä heidän persoonalliset mieltymyksensä ohjaavat valtakunnallisia suunnitelmia käytännön tason opetukseen ja kirjavaintoihin. On heidän tulkinnastaan kiinni, miten suunnitelmia toteutetaan. Opettajien henkilökohtaiset mieltymykset muodostuvat pitkän ajan kuluessa, ja niihin vaikuttavat esimerkiksi kirjallisuuden opiskelu oppilaan näkökulmasta, yliopisto-opintojen kirjallisuudenopinnot sekä täysin koulujärjestelmän ulkopuolella toimiva kirjallisuuden maailma, jonka vaikutuksen piirissä he ovat eläneet. Yksittäisiin mieltymyksiin ei ole mahdollista päästä käsiksi, mutta laajemmasta näkökulmasta on mahdollista tarkastella äidinkielen ja kirjallisuuden opettajien suhtautumista kirjallisuuden opettamiseen, ja heidän ajatuksiaan opetussuunnitelmista. Vuonna 1948 perustettu Äidinkielen opettajien liitto (ÄOL) on käsitellyt vuosikirjoissaan ja lehtijulkaisussaan (Virke) erilaisia tulkintoja, joita esimerkiksi vuoden 1941 opetussuunnitelma mahdollisti. Miten äidinkielen opettajat suhtautuivat suunnitelmaan, jossa tehdään eksplisiittisesti selväksi millainen kirjallisuus ja mitkä kirjat ovat tarkoituksenmukaista luettavaa, mutta samalla toteaa, että kirjallisuudenopetuksen tulisi olla elämyksellistä? Juha Rikama on koonnut Äidinkielen opettajain liiton julkaisuissa kirjallisuudenopetuksesta käytyä keskustelua artikkelissaan ÄOL ja kirjallisuudenopetus, joka on osa liiton vuoden 1998 juhlijulkaisua *Siitäpä nyt tie menevi*.

3.1.1. Vuoden 1941 opetussuunnitelman jälkeen

Rikaman artikkelista käy ilmi, että opetussuunnitelmaa välittömästi seuranneet vuodet painottivat edellistä, kaanonpohjaista opetuslinjaa. Vuonna 1957 tehty selvitys osoittaa opetuksen keskeisimmän teoksen olleen kirjallisuudenhistorian oppikirja ja kaunokirjallisuuden lukemisella vain tätä tukeva asema. Jo 1950-luvulla ryhdyttiin ÄOL:n julkaisuissa kuitenkin korostamaan myös elämyksellistä puolta kirjallisuudenopetuksessa:

”ÄOL:n johtavat opetusideologit pyrkivät 50-luvun vuosikirjoissa nostamaan näkyville vuoden 1941 opetussuunnitelman oppilashakuista linjaa, sen elämys- ja aktiivisuuspedagogiikkaa, joka ilmeisesti ei ollut vielä ollut kovinkaan hyvin juurtunut vallitsevaan opetuskäytäntöön. Vuosikirja-artikkeleiden painotukset ovat selvät ja yhdenmukaiset: kirjallisuudella on suuri merkitys kasvatustekijänä vain, jos opetuksen lähtökohtana ovat oppilaiden omat lukukokemukset, ja henkilökohtainen kosketus teoksiin syvenee vain opiskeluun liittyvän oman aktiivisen toiminnan, puhumisen ja kirjoittamisen, avulla. Tällaiset painotukset valmistivat kirjallisuudenopetusta tuleviin vuosikymmeniin.”⁶⁰

Kaanonpainotteisesta opetuksesta vetäytyminen ei koskenut ainoastaan kirjalintoja, vaan myös pedagogisia lähestymistapoja kirjallisuuteen. Kirjat pyrittiin kiinnittämään kirjallisuushistorian sijaan oppilaan omaan kokemusmaailmaan tai käsittelemään niiden kautta jotakin teemaa, ei ainoastaan kirjan asemaa suomalaisen kirjallisuuden kehityksessä. Oppilaiden kokemusten painottaminen edellytti myös erilaisten lukijoiden tunnustamista, mikä aloitti kehityksen eriyttävän opetuksen suuntaan.⁶¹

1960-luku oli murroksen vuosikymmen suomalaisessa kirjallisuuden kentässä. Samaa se oli myös kirjallisuudenopetuksen osalta. Perinteinen, kotimaisiin klassikkoihin painottunut kirjallisuudenopetus kohtasi muutospaineita monelta suunnalta. 1950-luvun modernismi ja sen uudenlainen estetiikka haastoi perinteisen kirjallisuuden asemaa niin kirjamarkkinoilla kuin kirjallisuudenopetuksessakin.

⁶⁰ Rikama 1998, 245

⁶¹ Rikama 1998, 246

Samoin teki 1960-luvun radikaali henki, joka äityi joidenkin teosten kohdalla kirjasodiksi asti kohdatessaan vanhoilliset katsontakannat, jotka vielä tuohon aikaan olivat hyvissä voimissaan, vaikkakin väistämättömän muutoksen partaalla. Samaan aikaan tulvi kotimaisille markkinoille käänöskirjallisuutta, jonka julkaisutahti oli kiihtynyt huomattavasti. Rikama toteaa painomäärien kasvun ja etenkin halpojen taskupainosten tulon markkinoille mahdollistaneen paljon entistä laajemman kirjallisuuden saatavuuden kouluopetukseen.

Uusien mahdollisuuksien äärellä seisovat opettajat suhtautuivat tilanteeseen kaksijakoisesti. Osa ei pitänyt uusia arvoja välittämisen arvoisina nuorisolle. He siis pitivät kiinni vuoden 1941 opetussuunnitelman tavoitteista välittää oppilaille ”korvaamattoman” kirjallisuuden kautta arvokkaita elämänarvoja. Osa opettajista taas koki velvollisuudekseen reagoida muutokseen.⁶² Kaiken kaikkiaan tilanne äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen parissa näytti huomattavasti samanlaiselta kuin suomalaisessa kirjallisuuskeskustelussa laajemminkin 1960-luvulla, vanhat ja uudet arvot olivat törmäyskurssilla. Kirjavalintojen mahdollisuuksien laajentumisen lisäksi kirjallisuudenopetuksen uudistuspaineita lisäsi Rikaman mukaan kirjallisuudentutkimuksen siirtyminen biografispsykologisesta lähestymistavasta uuskritiikkiin, joka nosti huomion keskipisteeseen itse teoksen kirjailijan ja tämän taustan sijaan. Samaan aikaan opetuksessa oltiin siirtymässä selkeämmin oppilaskeskeiseen didaktiikkaan, joka nyt vuosikymmenien hiljattaisen kasvun jälkeen oli viimein vakiintumassa opetuksen pääideologiaksi.⁶³

Eräs kannatusta saanut muutosehdotus opetuksen painopisteisiin tuli vuonna 1965 Matti Kuuselta, joka voidaan lukea muutosmyönteisiin opettajiin. Rikaman mukaan Kuusi painotti ”- - sokean klassikkojen ihailun vastapainona kriittisen lukemisen ja itsenäisen arvostelukyvyn merkitystä populaarikulttuurin nopean kasvun yhteiskunnassa - - ”.⁶⁴ Ehdotus on ensinnäkin hyvin linjassa tämän päivän äidinkielen ja kirjallisuuden opetustavoitteiden kanssa, jotka painottavat kriittisen lukuvyyn taitoa monikanavaisen mediatulvan keskellä. Mikä Kuusen näkemyksessä on kaanonin näkökulmasta mielenkiintoista, on kriittisen lukuvyyn tärkeyden syy:

⁶² Rikama 1998, 248

⁶³ Rikama 1998, 249

⁶⁴ Rikama 1998, 253

nopeasti kasvava populaarikulttuuri. Niinkin hieno tavoite kuin ”itsenäinen arvostelukyky” nähdään kirjallisuudenopetuksessa tarpeellisena vain ja vasta kasvavan populaarikulttuurin tulvan jäsentämiseksi. Klassikoiden sokea ihailu näyttäytyy ongelmana ikään kuin vain sen vuoksi, että se ei opeta oikeanlaista lukutaitoa muunlaisen kirjallisuuden lukemista varten tai vie aikaa siltä. Itse klassikoiden lukeminen ei tunnu kaipaavan itsenäistä arvostelukykyä. Kuusen kriittisestä suhtautumisesta klassikoiden ihailuun voidaan ainakin päätellä, ettei hän nähnyt klassikkoihin keskittyvän opetuksen kehittävän tuota kykyä. Kommentti myös osoittaa keskustelun problematiikan pyörieneen lähinnä sen ympärillä, miten erilainen kirjallisuus saadaan mahdutettua klassikoiden valtaamille lukulistoille. Kirjallisuudenopetuksen haastamisessa ei ollut kyse kaanonin haastamisesta sinne jo otettujen teosten arvottamisen näkökulmasta, vaan kaanonin laajentamisesta käsittämään myös uudempaa ja ulkomaista kirjallisuutta. Klassikkojen arvoa sinänsä ei kyseenalaistettu, vaan kritisoitiin pikemminkin niiden yksinvaltaista asemaa. Ei kysytty, miksi joitakin teoksia arvostetaan muita enemmän, kysyttiin ainoastaan, mitkä teokset voisivat yltää niiden rinnalle.

3.1.2. Lukusuosituksia

Tähän kysymykseen vastattiin lopulta vuoden 1965 neljännessä *Virkkeessä*, johon sisältyi suosituslistat koulun eri asteiden kirjallisuudenopetukseen. Opettajat kaipasivat jonkinlaista ohjeistusta vanhentuneena pidetyn opetussuunnitelman tilalle, mutta kokivat tärkeänä, että lista sisältää riittävästi valinnanvaraa, jottei se kahlitse opettajia liikaa.⁶⁵ Lista koottiin kysymällä sadalta opettajalta näiden suositukset ja kokoamalla vastauksista yleinen suosituslista. Vastauksia tuli 48, joiden perusteella laaditussa listassa oli yhteensä 211 teosnimikettä.⁶⁶ Uusien suositusten silmiinpistävä ero vuoden 1941 opetussuunnitelman suosituksiin on ulkomaisen kirjallisuuden osuus. Lukion ensimmäisellä luokalla jopa puolet suositelluista teoksista on ulkomaisia. Toisella ja kolmannella luokalla osuus pienenee hiukan, jos otetaan mukaan hieman ylimalkaisesti mainitut suomalaiset runokokoelmat: ”Hellaakosken, Jylhän, Mustapään, Kailaan ja Leinon runoja.” Ulkomaisista teoksista pistää silmään

⁶⁵ Rikama 1998, 253

⁶⁶ Virke 4/1965

draaman verrattain suuri osuus. Lukion ensimmäisellä luokalla puolet ja toisella lähes puolet suositelluista ulkomaisista teoksista ovat näytelmiä. Suomalaisia näytelmiä – tarkemmin sanoen Aleksis Kiven näytelmiä, muita suomalaisia draamoja ei suosituksista löydy – ehdotetaan luettavaksi jo keskikoulussa.

Näytelmäkirjallisuutta mainitaan lukioluokille luettavaksi Sofokleelta, Molièrelta, Gogolilta ja Tsehovilta sekä peräti neljä Shakespearen näytelmää. Proosan puolella ulkomaista kirjallisuutta edustavat Hemingway, Steinbeck (x3), Gogol (x2), Tshov, Dostojevski, Camus (x2), Kafka ja Lagerkvist. Suosituksia olisi vaikea määritellä edustavaksi otokseksi maailmankirjallisuudesta, mutta länsimaisen kirjallisuuskaanonin näytteenä suosituksia voi pitää.

Listalta on kuitenkin hahmotettavissa selkeitä ajallisia ja paikallisia painotuksia. Vanhempi kirjallisuus keskittyy Shakespearen ja 1800-luvun venäjälle, toinen painopiste on 1900-luvun alun yhdysvaltalaisessa ja keskieurooppalaisessa kirjallisuudessa. Jälkimmäinen painopiste selittyy varmasti listan laatimisaikakohdalla ja 1950-luvulta asti jatkuneella kirjallisuuden kuohunnalla, jossa Hemingwayn kaltaisella niukkuuden estetiikalla ja Camus'n eksistentiaalisella tyylillä on ollut suuri merkitys. Venäläisiin klassikkoihin ja Shakespearen keskittyminen voidaan nähdä pyrkimyksenä piirtää länsimaisen kirjallisuuden historian suuria linjoja, jota Sofokleen *Kuningas Oidipus* ja Molièren *Saituri* (1668) täydentävät. Oman mielenkiintoisen lisänsä listaan antaa Lagerkvistin *Barabbas*, joka ilmestyi jo vuonna 1950, mutta käännettiin suomeksi vasta 1978. Vuonna 1965 laaditulla listalla siis suositellaan äidinkielen lukio-opetuksessa luettavaksi ruotsinkielistä kirjallisuutta.

Kun katsoo vuoden 1965 opettajien suositusten pohjalta koottua listaa lukio-opetukseen parhaiten soveltuvista kotimaisista teoksista, voidaan sanoa, etteivät opettajat edusta samaa linjaa vuoden 1941 opetussuunnitelman kanssa. Vanhaa kaanonehdotusta edustavat listalla vain Kivi, Aho, Sillanpää ja Leino. Suhde vanhojen ja uusien ehdotusten välillä kuitenkin vääristyy, jos katsotaan vain lukion listoja. Keskikoulun puolella mainitaan myös Canth ja Runeberg sekä *Kalevala* (tosin lyhennettynä) ja erikseen Sammon tarina keskikoulun alaluokilla. Keskikoulun puolelle on ehdotettu myös Kiven näytelmiä *Nummisuutarit* ja *Kihlaus*. Tämä osoittaa, että osaa vuoden 1941 opetussuunnitelman oppikouluihin ehdottamasta

sisällöstä opetettiin keskikoulun puolella. Kokonaan pois suosituksista ovat tippuneet Pakkala, Linnankoski ja Koskenniemi. Tilalle ovat nousseet aiemmin varjoon jätetty Kianto, Pekkala ja Lehtonen, pannasta päässyt Haanpää sekä Canthin lisäksi ainoa naisedustus kummallakaan suosituslistalla: Maria Jotuni. Uudempaa kirjailijapolvea edustavat erityisesti Lauri Viita ja Veijo Meri. Viidan *Moreeni* (1950) ja Meren *Manillaköysi* (1957) ovat siitä mielenkiintoisia nostoja suosituslistalle, etteivät ne ikänsä puolesta voi olla asemansa vakiinnuttaneita keustosuosikkeja. Niiden suosio markkinoilla on ollut korkeintaan *bestseller*-tasoa.⁶⁷

Opettajien omien suositusten kautta on nähtävissä, etteivät vuoden 1941 opetussuunnitelman ehdotukset kansallisesta kaanonista toteutuneet käytännön opetuksessa. Samaa kielii vuoden 1956 kyselyn tulokset luetetuimmista teoksista, jotka ovat huomattavasti paremmin linjassa opettajien vuoden 1965 suositusten kanssa, kuten on luonnollista, kun suositukset on koottu käytännön työtä tekeviltä opettajilta. Yhteisiä nimiä vuoden 1965 suosituksille ja lukuvuoden 1955-56 oppikoulujen suosikeille ovat Kivi, Aho, Kianto, Sillanpää, Leino ja Pekkanen, vaikka osa teosnimikkeistä ei ole samoja. Lisäksi oppikoulujen suosikeista löytyy keskikouluun suositellut Canth ja *Kalevala*. Eroja listojen välillä ovat vain 1955-56 luetetut *Kanteletar*, Linnankosken *Pakolaiset* ja Järnefeltin *Isänmaa*, jotka kaikki löytyvät myös vuoden 1930 suosikeista, mutta ovat kadonneet kärjestä vuonna 1980. Etenkin Linnankosken kohdalla on nähtävissä selvä laskusuhdanne vuosikymmenien välillä, ensin luetettujen nimikkeiden lasku kolmesta yhteen, sitten putoamien kärjestä tyystin.

Ei ole yllättävää, että opettajat ovat omissa suosituksissaan niinkin eri linjoilla kuin vuoden 1941 opetussuunnitelma, sillä jo vuoden 1930 ja 1956 suosikkien vertailu osoitti, ettei opetussuunnitelman kaanonehdotus realisoitunut käytännön opetuksessa ennen eikä jälkeen suunnitelmaa. Opetusta ohjaillut virallinen asiakirja jätettiin siis suurelta osin huomioimatta, jos katsotaan puhtaasti ehdotettua ja luetettua kirjallisuutta. Omia ehdotuksiaan opettajat eivät ohittaneet yhtä huolettomasti, kuten on nähtävissä lukion suosikkilistoista vuodelta 1980, jolloin Rikama suoritti ensimmäisen kyselynsä. Kyseisiin tuloksiin palaan myöhemmin.

⁶⁷ Käsitteestä *bestseller* kts. luku 4.1. Kumpikaan teoksista ei ole yltänyt markkinoiden kaanoniin.

3.1.3. 1970-luvun muutoksia

Vuonna 1970 valmisteltiin äidinkielen opetussuunnitelmaehdotus valtion 8-luokkaisia oppikouluja varten, jota ei koskaan otettu käyttöön.⁶⁸ Ehdotus kuitenkin edustaa hyvin aikansa käsityksiä niistä kirjallisuudenopetuksen linjoista, joita ÄOL ajoi. Ehdotuksen suurin didaktinen muutos oli kasvatuksellisen ulottuvuuden hylkääminen kirjallisuudenopetuksesta. Rikaman mukaan ehdotuksesta pääasiassa vastuussa ollut Urho Johansson vaati, että kirjallisuuden kasvatuskäyttö tulisi ehdottomasti hylätä. Johansson koki, ettei opettajalla ole oikeutta vaikuttaa nuorten asenteisiin ja vakaumuksiin kirjallisilla esimerkeillä. Opettaja voi ”- - tarjota heille erilaisia vaihtoehtoisia kirjallisuuden ilmentämiä asenteita ja ideologioita vain analysoitavaksi, ei omaksuttavaksi.”⁶⁹ Käyttöön ottamatta jääneen suunnitelman näkemys kirjallisuudenopetuksesta on merkittävä. Se suhtautuu kirjallisuuteen analyysin kohteena kasvatuksellisen välineen sijasta. Samalla se purkaa näkemystä teosten sisäänrakennetusta arvosta. Se ei suhtaudu kirjallisuuteen hierarkiana, jossa tietyt teokset ovat muita arvokkaampia niiden sisältämän arvopohjan vuoksi. Vaikka tämä uusi näkemys kohdistuikin kirjallisuuden kasvatuksellisiin arvoihin ja teosten sisältämiin asenteisiin ja ideologioihin, ei sen edustamasta ajattelusta ole pitkä matka kirjallisuuden arvojärjestelmän purkuun laajemminkin. Analyysin kohteeksi alistetut teokset ovat samalla viivalla eikä toista voida pitää lähtökohtaisesti arvokkaampana kuin toista. Ne vain antavat erilaiset mahdollisuudet analyysille.

Näin pitkälle viety ajatus kirjallisuuden tasa-arvoisuudesta palauttaa kuitenkin takaisin niihin kysymyksiin, joiden vuoksi vuoden 1965 suosituksetkin annettiin. Liian suuri vapaus kirjojen valintojen suhteen synnyttää epävarmuutta yhteisen kirjallisuushistorian muodostumisesta. Ei läpi 1960-luvun käyty kiivasta keskustelua siitä, mitä lukioissa tulisi lukea siksi, että opettajat olisivat halunneet luetuttaa mitä tahansa, vaan koska kaivattiin yhtenäistä linjaa, yhtenäistä näkemystä siitä, mitkä ovat merkittäviä ja lukemisen arvoisia teoksia. Ei siis haluttu purkaa lukion

⁶⁸ Rikama 1998, 255

⁶⁹ Rikama 1998, 256

kirjallisuudenopetuksen kaanonin, vaan haluttiin muokata ja uudistaa sitä. Vuoden 1941 opetussuunnitelman tapaisesta kaanonista ei voitu kuitenkaan enää puhua, sillä uusien suosituslistojen muodostusprosessi oli selkeästi aiempaa avoimempi ja demokraattisempi, ja sen pohjalla vaikutti empiirinen tieto kirjallisuudenopetuksen käytännöstä.

1970-luvulla paine laajemmasta teosten kirjosta lukio-opetuksessa kasvoi entisestään. Opettajien kirjavalintojen pirstaloituminen näkyy myös Rikaman keräämissä tutkimustuloksissa.⁷⁰ Rikaman ensimmäisessä, vuonna 1980 toteutetussa kyselykierroksessa teosnimikkeitä mainittiin 395, kun sama lukema vuonna 1956 oli ollut vain 188. Viisikymmentäluvun puolivälin listasta ei viidentoista kärjestä löydy ainuttakaan ulkomaalaista teosta, kun taas vuoden 1980 kärjestä niitä löytyy jo seitsemän. Ehkä selkein näyttö luetettujen teosten kirjon laajenemisesta on kuitenkin 15 eniten mainintoja keränneiden teosten osuus kaikista maininnoista. Lukuvuonna 1955-56 15 luetuinta kirjaa käsittivät 75% kaikista luetetuista kirjoista, 1979-80 viidentoista kärki kattoi enää 28% kaikista maininnoista. Luetettujen teosten variaation kasvu oli siis laskenut kärjen osuuden alle kolmasosaan, kun se aiemmin oli ollut jopa kolme neljäsosaa.

Rikama toteaaakin ÄOL:n vuosikirjan artikkelissaan 1970-luvun olleen jonkinlainen välivaihe. Vanha opetussuunnitelma oli jo hylätty, mutta uutta ei ollut vielä tullut tilalle. Se antoi opettajille tilaa kokeilla erilaisia tapoja opettaa kirjallisuutta. Selkeitä muutoksia edelliseen olivat luetettujen teosten määrän kasvaminen ja painopisteiden muutokset. Ulkomaisen kirjallisuuden osuus kasvoi parista prosentista viiteenkymmeneen prosenttiin kaikesta luetusta kirjallisuudesta ja uuden kirjallisuuden osuus kasvoi 25 prosenttiin.⁷¹ Selkein häviö oli vanhempi kotimainen kirjallisuus, kansallisen kaanonin opetus heikkeni selvästi. Luettujen teosten määrän kasvu ei tarkoittanut lukemisen määrän kasvua yksittäisen oppilaan kohdalla. Itse asiassa 1970-luku oli yhteiskunnallisesti hyötynäkökulman aikaa, mikä tarkoitti nuorten tarkoituksenmukaista kouluttamista suoraan ammattiin. Yleissivistävän koulutuksen kulmakiviin kuulunut kirjallisuus ei yhtäkkiä tuntunut kovin arvokkaalta opetuksessa. ÄOL:n linjauksetkin vaihtuivat hetkeksi

⁷⁰ Rikama 2000, 96-97

⁷¹ Rikama 1998, 267

temaattisempaan suuntaan, millä pyrittiin tuomaan kirjallisuudenopetusta lähemmäksi todellisuuden ilmiöitä ja muita oppiaineita. Tarkoituksena oli tehdä kirjallisuudenopetuksesta yhteiskuntakelpoisempaa käytännöllisyyttä arvostavana aikana.

Rikaman katsauksesta ÄOL:n ja kirjallisuudenopetuksen suhteeseen löytyy eräs mielenkiintoinen huomio 1970-luvun kohdalta: vuonna 1970 laadittu peruskoulun opetussuunnitelma pyrki lisäämään kouluissa lukemista huomattavasti, mutta törmäsi lukumateriaalin puutteeseen – kouluilla ei yksinkertaisesti ollut tarjota oppilailleen riittävästi kaunokirjallisia teoksia luettavaksi.⁷² Ongelma tuo esiin opetuksen ja markkinoiden kaanonin suhteen: kouluissa ei voida lukea sellaista, mitä ei ole riittävästi tarjolla. Käänteisesti tämä tarkoittaa sitä, että kouluissa voidaan lukea vain sellaisia kirjoja, joita koulun kirjastosta löytyy riittävästi. Tämä suosii vanhempia teoksia, joita kouluilla saattaa jo olla valmiiksi kirjastoissaan, etenkin niitä, jotka ovat ennen kuuluneet eksplisiittisesti opetussuunnitelmaan ja joita on siksi hankittu kouluille riittävästi. Tästä näkökulmasta vaikuttaisi siltä, että on helpompi pysyä kirjallisuudenopetuksen kaanonissa kuin päästä sinne.

Toinen puoli koulujen ja markkinoiden suhteesta on koulukirjastojen vaikutus teosten myyntiin. Rikama toteaa, että lukumateriaalin puute sai kouluhallituksen ja ÄOL:n kampanjoimaan vahvasti koulukirjastojen kehittämisen puolesta, mikä tuotti myös tulosta. Samoin kehittyi yhteistyö kirjastojen ja kustantajien kanssa, joista ensimmäiset ryhtyivät hankkimaan koulujen toivomia teossarjoja koulujen lainattavaksi ja jälkimmäiset julkaisemaan temaattisia lukemistoja ja halpoja kokonaisteosten koulupainoksia. Toisin sanoen koulujen toiveet saivat kustantajat painamaan ja kirjastot ostamaan enemmän teoksia. Vaikka edellä kuvattu kehitys tapahtui vasta 1970-luvulla, on merkittävistä teoksista otettu koulupainoksia jo paljon aiemmin. Voidaan olettaa, että merkittävänä kansallisina teoksina pidetyt ja opetussuunnitelmassa mainitut teokset ovat kuuluneet koulukirjastojen vakiolukemistoon koulukirjastojen synnystä asti. Tämä on varmasti vaikuttanut niiden kokonaismyyntimääriin. Samalla ne ovat juuri niitä teoksia, joita on ollut mahdollista luetuttaa koko luokalle vuodesta toiseen. Koulukirjastoilla on siis oma roolinsa sekä markkinoiden että opetuksen kaanonin muodostumisessa. Juhani

⁷² Rikama 1998, 263

Niemi jopa toteaa teoksessaan *Suomalaisten suosikkikirjat*, että ”ison osan suomalaisen perusteosten levikistä selittää niiden käyttö massojen opetuksessa”⁷³. Niemi ei tarkoita, että koulut tekisivät teoksista suosittuja – hän itse asiassa toteaa teosten tyypillisesti jo vakiinnuttaneen suosionsa niin kansan kuin kriitikoidenkin keskuudessa ennen koululukemistoihin pääsyä – mutta uskoo koulukäytöllä olevan huomattava vaikutus teoksen kokonaislevikkiin. Tuota vaikutusta ei kuitenkaan ole tutkittu kattavasti.

3.1.4. Kirjallisuudenopetus muutosvoimien puristuksessa

Jos 1970-luku oli välivaihe, oli 1980-luku puolestaan vakiintumisen aikaa. Ehkä tärkeimpänä yksittäisenä tekijänä toimi *Lukion äidinkielen kurssimuotoinen oppimismääräsuunnitelma 1981* eli LÄPS 81, joka oli pitkän odottelun jälkeen valmistunut uusi ja ajantasainen, tosin epävirallinen, opetussuunnitelma. Virallinen *Lukion opetussuunnitelman perusteet* tuli voimaan 1985. ÄOL oli LÄPSin teossa vahvasti mukana, mikä vahvisti sen yhteyttä käytännön opetukseen. Uuden opetussuunnitelman myötä myös oppikirjamarkkinat heräsivät ja siirtyivät ”sekä määrällisesti että laadullisesti meillä ennen näkemättömälle tasolle”⁷⁴. LÄPS 81 oli kirjallisuudenopetuksen kannalta merkittävä, sillä se yhtenäisti opetusta koko maassa ja antoi selkeät raamit kirjallisuudenopetukselle. Samalla se oli kuitenkin riittävän väljä antamaan opettajille tilaa päättää itse kirjallisuudenopetuksensa käytännön puolesta. Uudenlaista lähestymistä opetussuunnitelmassa edusti funktionalistinen lähestymistapa, jonka mukaisesti äidinkielen eri osa-alueiden opetus integroitiin keskenään jokaiselle kurssille. Äidinkieltä siis opetettiin jokaisella kurssilla yhtenäisenä kokonaisuutena. Kirjallisuudenopetukseen suhtauduttiin silti edelleen perinteisen näkemyksen mukaisesti omalakisena ilmiönään. Kirjallisuudenopetuksen lähtökohdat eivät siis juuri muuttuneet; sekä kirjallisuuden kulttuurillista ulottuvuutta että elämyksellisyyttä korostettiin edelleen: ” – – kirjallisuuskeskeisen käsityksen pohjalta LÄPS 81 korostaa kirjallisuutta kulttuuriperintönä ja esteettisten elämysten

⁷³ Niemi 1983, 137

⁷⁴ Rikama 1998, 271

tuottajana ja velvoittaa opetuksen ottamaan huomioon tasapuolisesti sen eri lajit ja historialliset vaiheet, samoin sekä kotimaisen että ulkomaisen kirjallisuuden.”⁷⁵

Käytännössä LÄPS 81 ohjeistaa ottamaan tasapuolisesti huomioon kaiken kirjallisuuden: eri lajit, historialliset vaiheet, sekä kotimaisen että ulkomaisen ja vielä sekä kulttuuriperinnön että elämyksellisyyden näkökulmasta. Se ei kuitenkaan ota kantaa, mitä teoksia kaiken tämän huomioon ottava kokonaisuus pitäisi sisällään. LÄPS 81 ohjaa kirjavalintoja kahteen suuntaan. Elämyksellisyyttä on tapana tavoitella lukijoita ajallisesti ja sisällöllisesti lähellä olevalla kirjallisuudella. Siis melko tuoreilla kirjoilla, jotka käsittelevät nuoria tai heidän ajalleen tyypillisiä ilmiöitä. Historiallisten vaiheiden ja kulttuuriperinnön korostaminen taas johtaa vanhoihin kotimaisiin ja ulkomaisiin klassikkoihin. Koska kaikkea tulisi ehtiä käsitellä ja lukea, täytyy klassikoista valita vain tärkeimpinä koetut. Etenkin kun otetaan huomioon, että lukio uudistuksen yhteydessä äidinkielen opetukselta poistettiin yksi kokonainen kurssi. Uskon tämän kahtiajakoisuuden olevan iso syy sille, miksi Rikaman tuloksissa koko luokalle luetettujen teosten kokonaismäärät ovat laskeneet, mutta samalla muutama kotimainen klassikko on pitänyt asemansa hämmästyttävän hyvin.⁷⁶ Elämyksellisyys on lisännyt oppilaiden valinnanvapautta ja vähentänyt yhteisesti luetettujen teosten määrää samalla kun kirjallisuushistoriallinen näkökulma on pakottanut opettajat valitsemaan kirjallisuushistoriallisesti merkittävimmät kirjat opiskelijoille luettavaksi. Toisin sanottuna näyttäisi siltä, että silloin kun koko luokka on lukenut saman teoksen, on se ollut opettajan valitsema, kirjallisuushistoriallisesti edustava teos. Elämyksellisyyden kohdalla opiskelijoilla taas on ollut paljon enemmän valinnanvapautta eivätkä elämyksellisyyden vuoksi valitut teokset välttämättä siksi näy Rikaman tuloksissa samalla tavalla kuin kulttuurillisista syistä luetetut teokset.

Rikama toteaa 1980-luvun olleen vakiinnuttavista elementeistään huolimatta vaikeaa aikaa kirjallisuudenopetukselle. Yksi aiemmin luvattu kurssi vietiin ja lukion päättökoetta ei saatu muutettua kaunokirjallisuuden paremmin huomioon ottavaan suuntaan. Sama suunta jatkui 1990-luvulla, kun äidinkielen ylioppilaskokeesta yritettiin tehdä valinnaista. ÄOL onnistui kuitenkin estämään tämän ehdotuksen

⁷⁵ Rikama 1991, 272

⁷⁶ Kts. liite 1

etenemisen. Vuoden 1994 opetussuunnitelmassa karsituille kahdelle pakolliselle äidinkielen kurssille ÄOL ei kuitenkaan voinut mitään. Pakollisten äidinkielen kurssien vähentäminen kahdeksasta kuuteen oli osa laajempaa muutosta, jolla tavoiteltiin valinnanvapauden lisäämistä. Muutospaineiden alla ÄOL pyrki turvaamaan kirjallisuudenopetuksen asemaa hakemalla muutosta oppiaineen nimeen. Vuonna 1998 ryhdyttiin virallisesti opettamaan äidinkieltä ja kirjallisuutta. Muutos saattaa tuntua kosmeettiselta, mutta äidinkielen opettajien keskuudessa muutoksen koettiin turvaavan kirjallisuudenopetuksen asemaa pienenevien resurssien paineessa.

Viimeinen Rikaman artikkelissaan tarkastelema ÄOL:n vuosikirja, *Kulttuurin tuulia ja teitä* (1992), palaa takaisin monesti pohdittuun kysymykseen: kaanon vai elämys? Monimedioituvat kulttuurimarkkinat ja yhdentyminen Eurooppaan saivat äidinkielenopettajat jälleen palaamaan kirjallisuudenopetuksen perusproblematiikkaan: pyritäänkö kirjallisuuden kautta siirtämään kansallista kulttuuriperintöä eteenpäin vai onko opetuksen tavoitteena sytyttää opiskelijoissa kipinä lukemista ja kirjoja kohtaan? Jälkimmäinen vaihtoehto saattaa tuntua jonkinasteiselta luovuttamiselta, mutta syyt ovat selvät: nuorten maailma ei ole sama, mitä se oli vielä 50 vuotta sitten. Sähköiset viestimet ovat käytännössä korvanneet kirjat nuorten pääasiallisina elämyksen lähteinä ja yhä harvempi nuori lukee lainkaan. Kysymys ei siis enää ole niinkään, miten saada nuoret lukemaan haluttuja teoksia, jotka ohjaavat heidän kehitystään toivottuun suuntaan tai antavat heille toivotun kuvan kulttuuriperinnöstämme, vaan miten saada nuoret lukemaan ylipäätään, jotta kirjallisuus punoutuisi osaksi heidän kokemusmaailmaansa ja kokonaisuutena vaikuttaisi heihin. Rikama kirjoittaa:

” – useimmat kirjoittajat asettuvat elämyksen puolelle kaanonin vastaan eli tukemaan suomalaisen kirjallisuudenopetuksen viime vuosikymmenten valtavirtaa, joka on pyrkinyt ensi sijassa kaunokirjallisuuden vastaanoton parantamiseen sen lukemista eriyttämällä, toisin sanoen enemmän henkilökohtaisen kirjallisuussuhteen rakentamiseen mahdollisimman monille oppilaille kuin yhteisen kulttuuriperinnön siirtämiseen kaanonin pakkoluettamalla kaikille oppilaille.”⁷⁷

⁷⁷ Rikama 1998, 284

Myös toinen puoli kirjallisuudenopetuksesta tulee vuosikirjassa esiin. Useampi kirjoittaja kannattaa klassikoiden lukemisen lisäämistä ja lukemisen yhtenäistämistä, yksi jopa antiikin kirjallisen perinnön ydinaineuksen lisäämistä lukulistoille. Yhtenä perusteluna annetaan eurooppalaistuminen: suomalaisten olisi hyvä tuntea oma kansallinen kulttuuriperintönsä ollessaan osa suurempaa kulttuuripiiriä. Toisaalta samasta syystä suomalaisten olisi hyvä tuntea myös eurooppalaisen kaanonin keskeisimmät teokset. Kirjallisuudella haluttaisi siis vahvistaa sekä suomalaista kulttuuri-identiteettiä että suomalaisten eurooppalaista identiteettiä. Joka tapauksessa nämä näkemykset lähtevät siitä, että kirjallisuudenopetuksen tehtävänä on yhä edelleen siirtää eteenpäin kulttuurihistoriaamme ja pitää yllä kulttuurillista kansallisidentiteettiämme. Osa suomalaisuuttamme nähdään olevan kiinni niissä teoksissa, jotka on nostettu muita korkeammalle, ja niiden lukeminen on tärkeää, jotta ymmärtäisimme itseämme ja kulttuuriamme. Tästä näkökulmasta kaanon on kulttuuri-identiteettimme malli ja standardi, oppikirjasarja, jota ei tule ohittaa, vaikka maailma ympärillä muuttuu. Samaan aikaan maailma muuttuu niin nopeasti, että moni on iloinen, jos edes jotain vanhasta kulttuurista säilyy – jos edes lukeminen säilyisi.

ÄOL:n vuosikirjat näyttävät, ettei kirjallisuudenopetuksen linja ole suinkaan selkeä ja täysin yhdenmukainen opettajien keskuudessa. Kaksi linjaa nousevat ylitse muiden: kansallista kaanonia ja elämyksellisyyttä painottavat linjat. Kaiken keskustelun keskellä opettajat ovat tehneet työtään yleisten linjausten ohjaamina, mutta itse omat käytäntönsä ja lukulistansa valiten. Iso syy kirjallisuudenopetuksen ympärillä käytävälle vilkkaalle keskustelulle on juuri yhtenäisten lukulistojen puute, jota on pyritty korvaamaan erilaisilla epävirallisilla listoilla ja suosituksilla. Mutta miten keskustelu ja suositukset ovat näkyneet käytännön työssä? Mitä suomalaisissa lukioissa on todellisuudessa luettu eli miltä näyttää lukion kirjallisuudenopetuksen kaanon empiirisen kaanonteorian näkökulmasta?

3.2. Lukion kirjallisuudenopetuksen kaanon

Tässä tutkimuksessa lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonia edustaa Juha Rikaman seurantatutkimus, jossa hän on selvittänyt, mitä teoksia äidinkielen ja

kirjallisuuden opettajat luetuttavat luokilleen yhteisesti, siis niin että koko luokka lukee saman teoksen. Rikaman metodina on ollut kyselytutkimus, joka on kohdistettu lukion kirjallisuudenopettajille ja toistettu yhteensä kolme kertaa, vuosina 1980, 1990 ja 2001. Tuloksista Rikama on koonnut listat, jotka sisältävät 15 suosituinta teosta kultakin kyselyvuodelta.⁷⁸ Näiden kyselyiden tulokset löytyvät tämän tutkimuksen liitteenä. Niin ikään liitteenä ovat Rikaman esiin nostamat aiemmat tutkimukset lukioiden tai oppikoulujen kirjallisuudenopetuksesta, joista käyvät ilmi lukion varhaisen kirjallisuudenopetuksen eniten luetetut teokset. Jo pelkästään Rikaman kyselyt kattavat kaksi vuosikymmentä eli niiden kautta on mahdollista nähdä kirjallisuudenopetuksen kaanon myös ajallisesta ulottuvuudesta käsin. 20 vuodessa ehtii koulun läpi kulkea useampi lukijasukupolvi. Vanhempien tutkimusten avulla päästään viime vuosisadan alkuun asti, mutta tutkimusten välit pitenevät ja varmuus heikkenee otoksien pienenemisen myötä.

Rikaman tulokset toimivat erinomaisesti empiirisen tarkastelun pohjana, sillä ne ovat numeerisia tuloksia kokonaisille lukioluokille luetetuista teoksista. Kyselyiden pohjalta kootut listat näyttävät suosituimmat teokset, niiden keskinäisen järjestyksen ja yksittäisten mainintojen määrän. Mainintojen lukumäärä tarkoittaa, kuinka moni opettaja on kertonut luetuttavansa teoksen koko luokalle. Lisäksi Rikaman tuloksista näkyy kaikkien mainintojen yhteenlaskettu määrä sekä eniten luetuiden viidentoista teoksen mainintojen osuus kaikista maininnoista. Tuloksena on empiirisen kyselytutkimuksen avulla hahmoteltu lukion kirjallisuudenopetuksen kaanon. On huomattava, että kyseessä on opetuksen kaanon eli opettajien tekemät valinnat. Kokonaiskuva siitä, mitä kouluissa luetaan eniten, saattaisi olla erinäköinen, jos mukana olisivat myös opiskelijoiden tekemät valinnat. Toisaalta opiskelijoiden valintojen kirjo saattaisi hyvinkin olla niin laaja ja kirjava, että kokonaisille luokille luetetut teokset nousisivat joka tapauksessa kärkisijoille. Joka tapauksessa Rikaman tulokset osoittavat, mitä opetuksessa arvostetaan ja suositaan, ja ennen kaikkea luetaan käytännössä, kaiken puheen, liiton suositusten, opetussuunnitelmien ja oppikirjojen ehdotusten keskellä.

⁷⁸ Rikama 2004, 77

Rikaman kyselyt siis kattavat lukuvuodet 1979-80, 1989-90 ja 2000-01. Tässä viidentoista kärki kultakin vuodelta ilman ulkomaisia teoksia (järjestysnumerot ovat kokonaistulosten mukaisia; suluissa mainintojen määrä):

1979-80:

1. Kivi, Seitsemän veljestä	(110)
2. Sillanpää, Hurskas kurjuus	(61)
4. Kianto, Punainen viiva	(53)
5. Pekkanen, Tehtaan varjossa	(48)
6. Aho, Juha	(42)
7. Meri, Manillaköysi	(41)
8. Linna, Tuntematon sotilas	(40)
14. Turunen, Simpauttaja	(27)

1989-90:

1. Kivi, Seitsemän veljestä	(82)
2. Linna, Tuntematon sotilas	(51)
4. Kianto, Punainen viiva	(49)
6. Sillanpää, Hurskas kurjuus	(32)
7. Aho, Juha	(31)
10. Härkönen, Häräntappoase	(22)
13. Meri, Manillaköysi	(20)
14. Saisio, Elämän meno	(18)
15. Canth, Työmiehen vaimo	(17)

2000-01:

1. Kivi, Seitsemän veljestä	(95)
2. Linna, Tuntematon sotilas	(77)
4. Kianto, Punainen viiva	(22)
5. Aho, Juha	(21)
10. Canth, Anna Liisa	(15)
11. Kalevala	(12)
12. Kivi, Nummisuutarit	(10)
14. Linna, Täällä Pohjantähden alla	(9)

Ylläolevista listoista saadaan lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonin viisi suosituinta teosta yhdistelemällä eri tutkimusvuosien tuloksia. *Seitsemän veljestä* on selkeä ykkönen, ja kakkoseksi nousee kahden jälkimmäisen kyselyvuoden tuloksilla *Tuntematon sotilas*, vaikka se onkin ensimmäisenä kyselyvuonna vasta kahdeksas. *Punainen viiva* on kolmanneksi suosituin kotimainen teos jokaisena vuonna. Ahon *Juha* on kaksi kertaa viidenneksi suosituin ja kerran neljänneksi suosituin. *Hurskas kurjuus* on *Juhan* edellä kahtena vuonna, mutta koska se tippuu viimeisenä kyselyvuonna kokonaan pois viidentoista parhaan joukosta, asetan *Juhan* neljänneksi ja *Hurskaan kurjuuden* viidenneksi. Viiden kärki yhdisteltyin tuloksin näyttää siis tältä:

1. Seitsemän veljestä
2. Tuntematon sotilas
3. Punainen viiva
4. Juha
5. Hurskas kurjuus

Kotimaisia teoksia on ensimmäisenä ja viimeisenä tutkimusvuonna 15 luetetuimman joukossa kahdeksan ja keskimmäisenä yhdeksän. Kärkipään kirjailijat pitävät melko hyvin asemansa läpi vuosikymmenten, vaikka sijoitukset osan kohdalla vaihtelevatkin. Vuoden 1980 tuloksissa kotimainen kirjallisuus on vallannut kärkisijat, mutta myöhemminä vuosina suomalaiset teokset jakaantuvat listalla selkeämmin sekä kärki- että loppupäähän, ulkomaiset klassikot ovat nousseet vahvemmin esiin viidentoista luetuimman keskivaiheille. Vuosikohtaisista eroista pistää ehkä eniten silmään vuoden 2001 listan loppupää, johon on mahtunut muun muassa *Kalevala*, *Nummisuutarit* ja *Täällä Pohjantähden alla*⁷⁹, kaikki klassikkoteoksia, joita ei kuitenkaan muiden vuosien listoilla näy. Viimeisen vuoden loppupään tulokset ovat samalla myös tutkimuksen kattaman aikavälin epävarmimmat, sillä mainintojen määrät ovat tippuneet niin vähäisiksi, ettei kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä ole enää helppo vetää. Kirjallisuuden lajeista proosalla on selkeä ylivalta; näytelmiä luetetuimpien joukosta löytyy korkeintaan

⁷⁹ Ehkä hieman yllättäen myös Shakespearen *Hamlet* ulkomaisista teoksista.

pari loppupään esiintymää – toisaalta Ibsenin Nukkekotia on kärjen tuntumassa jokaisena vuonna – ja lyriikkaa ei esiinny minään vuonna yhdenkään teoksen verran.

3.2.1. Kaanonin kaventuva kärki

Kärkipään osalta huomio kiinnittyy aivan ensimmäiseksi lukioiden lukulistojen ehdottomaan ykkösnimeen, Aleksis Kiven *Seitsemään veljekseen* (1870). Se löytyy ykkössijalta jokaisena kyselyvuonna. Kuva ei muutu, vaikka tarkastelu ulotettaisiin myös Rikaman kokoamiin tuloksiin aikaisemmista selvityksistä. *Seitsemän veljestä* löytyy listan kärjestä myös vuosina 1956 ja 1930. Vuonna 1910 se on kakkosena, heti *Kalevalan* jälkeen. Tämä on vankka todiste *Seitsemän veljeksen* kanonisesta asemasta lukion kirjallisuudenopetuksessa. Sen asema ei ole horjunut läpi yllä kuvattujen muutosten kirjallisuudenopetuksen kentässä. Itse asiassa sen aseman voidaan nähdä vankistuneen, sillä ero perässä tuleviin on kasvanut, jos laskuista jätetään pois listojen kakkosnimi, Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* (1954). Linnan sotaromaani on noussut vuoden 1980 kahdeksannelta sijalta tukevasti kakkospaikalle vuoteen 2001 mennessä. Vuonna 1990 se oli jo kakkosena, mutta vain yhden maininnan Ibsenin *Nukkekotia* (1879) edellä. Vuonna 1990 erot kärjen tuntumassa olivat vielä suhteellisen pieniä (paitsi *Seitsemän veljeksen* osalta). Vuonna 2001 on kuitenkin jo nähtävissä selvä ero *Seitsemän veljeksen* (95 mainintaa) ja *Tuntemattoman sotilaan* (77 mainintaa) sekä muiden välillä. Kolmospaikalla on *Nukkekotia* 30 maininnalla, neljäntenä Kiannon *Punainen viiva* (1909) 22 maininnalla ja viidentenä Ahon *Juha* (1911) 21 maininnalla. Seuraavat neljä ovat tasatilanteessa 16 maininnassa.

Jos tarkastellaan *Seitsemän veljeksen* ja *Tuntemattoman sotilaan* välimatkan muutoksia kahden vuosikymmenen aikana, nähdään Linnan teoksen ottavan kansallisromaaniamme kiinni nopeaa tahtia. Niiden välinen ero mainintojen määrässä on kehittynyt seuraavasti: vuonna 1980 mainintojen erotus 70 Kiven hyväksi, vuonna 1990 31 Kiven hyväksi ja vuonna 2001 22 maininnan erotus Kiven hyväksi. Eron supistuminen ei kerro niinkään *Seitsemän veljeksen* suosion laskusta – sen maininnat lisääntyvät kahden viimeisen kyselyn välissä, vaikka mainintojen kokonaismäärä laskee – vaan *Tuntemattoman sotilaan* suosion noususta. On vaikea sanoa, miksi

Linnan teoksen suosio kasvaa kouluissa vasta 1980-luvun jälkeen. Markkinoillahan se ampaisi välittömään suosioon jo 1950-luvulla, heti ilmestymisensä jälkeen. Toisaalta 1960- ja 1970-luvuilta ei ole verrattavissa olevia tuloksia, joten on mahdollista, että *Tuntemattoman* suosio lukioissa on ollut selvän nousujohteinen kaiken aikaa, mutta huipulle nousu on yksinkertaisesti kestänyt useamman vuosikymmenen. Juhani Niemi otaksuu, että *Tuntemattoman* on ollut vaikeaa kivuta koulujen lukulistoille sen poleemisen sisällön vuoksi, koska koululaitos on yleisesti ottaen hyvin konservatiivinen.⁸⁰ Yksi selitys teoksen myöhemmin kasvavalle suosiolle voisi olla poikien laskeva lukuinnostus. Opettajien on ehkä helpompi saada koko luokka lukemaan kansallisesti merkittävä sotakirja kuin jokin muu merkittävä suomalainen teos. Ja jos suosikkilistojä katsoo, näyttäisi siltä, että merkittävien suomalaisten teosten luetuttaminen on edelleen yksi tärkeä kirjallisuudenopetuksen osa-alue.

Kärjen karkumatkassa on mielestäni kyse laajentumisen aiheuttamasta keskittymisestä. Erittäin vapaavalintaiseksi muodostuneet lukulistat kirjallisuudenopetuksessa ovat vähentäneet yhteisesti luettavien teosten määrää huomattavasti. Pelkästään Rikaman tutkimuksen kattaman kahden vuosikymmenen aikana on yhteisesti luettavien teosten mainintojen määrä laskenut 2383:sta 818:aan. Sama kehitys näkyy myös 15 suosituimman listalla: mainintojen määrät ovat pudonneet useista kymmenistä alle kahdenkymmenen suurimman osan kohdalla. Samalla 15 eniten luetetun osuus kaikista on kasvanut 28 prosentista 46 prosenttiin. Toisin sanoen yhä harvemmin luetetaan koko luokalle samaa teosta, mutta kun niin tehdään, valitaan yhä harvemman teoksen joukosta.

Seitsemän veljestä ja *Tuntematon sotilas* ovat tästä selkein esimerkki: ne ovat ainoat kaksi teosta, joiden mainintojen määrä on kasvanut kahden vuosikymmenen aikana – siitä huolimatta, että mainintojen kokonaismäärä on romahtanut. Näyttäisi siltä, että yhteinen kirjallisuushistoria, jonka luetuttamisesta opettajat ovat halunneet pitää kiinni, on supistunut kahdeksi teokseksi, mutta samalla niistä todella halutaan pitää kiinni. Lukion kirjallisuudenopetuksen kannalta ne ovat ohittamattomat merkkiteokset suomalaisessa kirjallisuudessa. Niiden jälkeen lukiossa luettavan kirjallisuuden kenttä laajenee ja pirstoutuu vaihtoehtoisiksi ja omavalintaisiksi

⁸⁰ Niemi 1983, 136

teoksiksi, joista vain harvat nousevat yli kymmenenkään maininnan yhteisesti luettavien listalle. Jos tämä kehitys jatkuu, tulee kirjallisuudenopetuksen kaanon väistämättä supistumaan, koska olisi vaikea nostaa esiin teoksia, jotka saavat vain hajamainintoja Rikaman kyselyiden kaltaisissa mittauksissa. Jäljelle on jäämässä vain kaksi.

3.2.2. Kärjen alapuolella

Viimeisimmän kyselyn tuloksissa mainitaan viidentoista kärjessä suomalaisista teoksista kahden edellä mainitun lisäksi (suosituimmasta alkaen): *Punainen viiva*, *Juha*, *Anna Liisa*, *Kalevala*, *Nummisuutarit* ja *Täällä Pohjantähden alla*. *Kalevalan* esiintyminen listalla on siitä mielenkiintoista, että sitä ei aiemmista Rikaman kyselytuloksista löydy. Se näyttäisi pudonneen lukio-opetuksesta 1950-luvun jälkeen, mikä johtuu luultavimmin siitä, että sen käsittely on siirtynyt kokonaan yläkoulun puolelle. Tähän viittaisi sekin, että *Kalevala* on aivan suosikkilistojen kärjessä, kunnes katoaa niiltä tyystin. Jos kyse olisi *Kalevalan* suosion laskusta, luulisi sen tapahtuvan vähitellen eikä kertarysäyksellä. Luontevammalta tuntuisi olettaa, että sen käsittely on siirtynyt alemmalle koulutasolle. Nyt se näyttää jostakin syystä tehneen paluun myös lukioiden lukulistoille.

Kiannon *Punainen viiva* on neljäntenä koko 20 vuoden ajan. Sen ympärillä sijoituksia vaihtelee lähinnä *Nukkekot*i, *Juha* ja Camus'n *Sivullinen* (1942). Vuonna 1980 viidentenä on vielä Pekkasen *Tehtaan varjossa* (1934), joka katoaa sen jälkeen listalta kokonaan. Mikä on pitänyt *Punaisen viivan* suosion tasaisena läpi Rikaman tutkimusvuosien? Vuoden 1956 listallakin *Punainen viiva* on seitsemäntenä. Kyseessä on toki suosittu suomalainen teos, kuten Niemen tulokset osoittavat,⁸¹ mutta vaikka teos löytyy painetuimpien listalta, on se vasta sijalla 12, ei siis läheskään yhtä vahvasti sijoittunut kuin koulun suosikkien joukossa. Akateeminen suosio puolestaan on Kiannon kohtalaista, mutta etenkin *Punaisen viivan* kohdalla

⁸¹ Kts. liite 2

melko vaatimatonta.⁸² Teoksessa tuntuisi siis olevan jotakin pedagogisesti toimivaa, sillä kärkikaksikkoa lukuun ottamatta yksikään teos ei ole pitänyt asemaansa yhtä vahvasti vuodesta toiseen. Pedagogisesta näkökulmasta silmiinpistävin ominaisuus on tietysti *Punaisen viivan* pituus, se on hyvin lukijaystävällinen laiskempienkin lukijoiden kohdalla.

Itse asiassa olen hämmästynyt, että uusimman kyselyn mukaan Linnan *Pohjantähteä* luetaan lukioissa koko luokalle. Se on yksinkertaisesti niin laaja teos, ettei heikompien lukijoiden voi olettaa selviytyvän siitä yhden lukiokurssin (n. 6 viikkoa) aikana, kun muutakin pitäisi ehtiä opiskella. Olen itse olettanut, että pituus on syy esimerkiksi *Sinuhe egyptiläisen* puuttumiselle kirjallisuudenopetuksesta.⁸³ Sitä ei mainita yhdessäkään lukusuosituslistassa eikä se esiinny 15 luetetuimman kärjessä millään listalla, sitä ei näytetä huomioitavan kirjallisuudenopetuksessa lainkaan. Markkinoiden kaanonissa se kuitenkin sijoittuu kuudenneksi, hieman *Täällä Pohjantähden alla* -trilogiaa painetummaksi. Nostaako *Pohjantähden* painava kansallinen sisältö sen kirjallisuudenopetuksen kaanoniin? ÄOL:n vuosikirjoistahan käy ilmi, että kansallinen näkökulma kirjallisuudenopetuksessa on saattanut jopa voimistua eurooppalaistumisen myötä, kun tarve kansallisen identiteetin rakentamiselle on joidenkin silmissä kasvanut. Vai onko Linna kirjailijana edelleen vahvasti nousujohteinen ja nyt toinenkin hänen pääteoksistaan on nousemassa kouluosuusikiksi? Näin pitkälle meneviä johtopäätöksiä ei ehkä ole tehtävissä yhden kyselyvuoden tuloksien valossa, etenkin kun sen mainintojen määrä on vain 9.

Kärkikaksikon ja Kiannon lisäksi kaksi paikkansa melko hyvin säilyttävää kotimaista teosta lukion kirjallisuudenopetuksen lukulistoilla ovat Juhani Ahon *Juha* (1911) ja F.E. Sillanpään *Hurskas Kurjuus* (1919). Jälkimmäisestä on tosin heti todettava, että se on kadonnut viidentoista kärjestä vuoden 2001 kyselyssä, vaikka vuonna 1980 se oli toisena ja 1990 vielä kuudentena. Jokin on nostanut Nobel-kirjailijamme pääteoksen vuoden 1956 yhdenneltätoista sijalta toiseksi vuoteen 1980 mennessä ja pudottanut kahdessa vuosikymmenessä kokonaan pois viidentoista kärjestä. Ahon *Juha* on puolestaan sinnitellyt luetuimpien joukossa hyvin: neljäs

⁸² Kts. luku 5

⁸³ *Sinuhe egyptiläisenkin* kohdalla Niemi tarjoaa syyksi teoksen poleemista sisältöä *Tuntemattoman* tavoin, mutta toisaalta Sinuhen kouluosion kasvu ei ole hidasta, vaan tuloksien valossa olematonta, ainakin kärjen näkökulmasta katsottuna.

vuonna 1956, kuudes 1980, seitsemäs 1990 ja nousu viidenneksi vuonna 2001. Ahosta tekee mielenkiintoisen se, että hän on edustettuna viidentoista kärjessä kaikissa lukion kirjallisuudenopetuksen luetuimpia teoksia käsittelevissä kyselyissä. 1910 teetetyssä kyselyssä jopa neljä Ahon teosta sai maininnan (*Panu, Lastuja, Rautatie, Kevät ja takatalvi*); 1930 Aholta mainittiin kolme teosta (*Panu, Lastuja, Papin tytär*). Yllättäen vuoden 1956 kyselyssä *Juha* on noussut Ahon luetuimmaksi teokseksi ja suositummaksi kuin mikään aiemmin mainituista neljännellä sijallaan. Edellä mainituista vain *Lastuja* oli pitänyt paikkansa 1950-luvulle tultaessa. Rikaman tutkimuksen vuosikymmeninä vain *Juha* mahtuu 15 luetuimman joukkoon. On ymmärrettävää, että kirjavalikoiman laajetessa Juhani Ahon osuus pienenee laajasta tuotannosta huolimatta, mutta vaikeampaa on löytää syytä sille, miksi esimerkiksi *Panu* katoaa lukulistojen kärjestä kokonaan ja *Juha* ilmestyy yllättäen tilalle. Onko *Juhassa* jotakin paremmin modernimpaan opetukseen soveltuvaa? Onko sen sisältö kestänyt kirjallisuudenopetuksen näkökulmasta aikaa paremmin kuin muu Ahon tuotanto?

Viidentoista lukioissa koko luokalle luetuimman kärjestä mainittakoon vielä Veijo Meren *Manillaköysi* (1957), joka ilmestyy suosituimpien listalle vuonna 1980 suoraan seitsemännelle sijalle. 1990 se on kuitenkin enää sijalla 13. ja 2001 pudonnut kokonaan viidentoista kärjestä. *Manillaköysi* näyttäisi olevan yksi lukulistojen ja valinnanvaran laajenemisen uhreista. Se ei ole kyennyt säilyttämään paikkaansa, vaikka onkin noussut melko nopeasti ilmestymisensä jälkeen suoituimpien joukkoon, aluksi jopa *Tuntemattoman sotilaan* edelle. Hieman samankaltaiselta näyttää Canthin lisäksi ainoiden listalta löytyvien naiskirjailijoiden, Anna-Leena Härkösen ja Pirkko Saision, kohtalo. Molemmat yltävät viidentoista joukkoon vuoden 1990 kyselyssä (*Häräntappoase* (1984) sijalle 10 ja *Elämänmeno* (1975) sijalle 14), mutta ovat 2001 jo kadonneet. On mahdollista, että vuoden 1990 tuloksissa heijastuu 1980-luvulla Suomessa vahvistunut feministisen kirjallisuudentutkimuksen ja feminismien asema. Toisaalta Härkösen ja Saision teosten ilmestymisajankohtaa katsottaessa voidaan vuoden 1990 tuloksissa nähdä myös bestsellermäisiä piirteitä: hetkellinen markkinasuosio on nostanut ne hetkellisesti myös lukioiden lukulistoille. *Manillaköyden* kohtalo on kai lopulta ollut samanlainen, vaikkakin hitaammin ja pidemmällä aikavälillä.

3.2.3. Lukion kirjallisuudenopetus ja kansallinen kaanon

Lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonissa kaikuu vahvasti kansallisen kaanonin sävy. Tämä on ymmärrettävää opetussuunnitelmien valossa, sillä jopa uusimmissa opetussuunnitelmissa kansalliselle kaanonille annetaan huomattava asema opetuksessa. Vaikka niissä ei suoraan mainitakaan yksittäisiä teoksia, on esimerkiksi vuoden 2003 opetussuunnitelman yksi kuudennen pakollisen kurssin tavoitteista: ”[Kurssin tavoitteena on, että opiskelija] tuntee suomalaisen kirjallisuuden keskeisiä teoksia ja teemoja. Hän osaa arvioida niiden merkitystä oman kulttuurinsa näkökulmasta kulttuurisen ja yksilöllisen identiteetin rakentajana.” Sisällöissä puolestaan mainitaan: ”suomalaista kaunokirjallisuutta aika- ja kulttuurikontekstissaan, keskeisiä teoksia ja teemoja”.⁸⁴ Uudessa opetussuunnitelmassa ollaan samoilla linjoilla viidennen pakollisen kurssin tavoitteissa (” [Kurssin tavoitteena on, että opiskelija] tuntee suomalaisen kaunokirjallisuuden ja maailmankirjallisuuden keskeisiä teoksia sekä teemoja ja osaa sijoittaa ne kulttuurikontekstiinsa.”) ja sisällöissä (”suomalaisen ja maailmankirjallisuuden keskeisiä teoksia”).⁸⁵

Vaikka vuoden 1941 jälkeen ei opetussuunnitelmissa ole annettu suoria kirja- tai kirjailijasuosituksia, on kirjallisuuden asema kulttuuriperintönä seurannut opetussuunnitelmasta toiseen. Tämä taas on luonnollisesti ohjannut valtavasti, mitä luokkahuoneissa luetaan. Kun opetussuunnitelma ohjaa opettamaan kirjallisuushistoriaa, on opettaja pakotettu pohtimaan, mikä on merkittävää suomalaista kirjallisuutta ja mikä on sitä ollut eri vuosisatoina tai -kymmeninä. Helpointa on katsoa taaksepäin sitä, mitä on aiemmin opetettu, sillä opetuksen perinteestä on löydettävissä kaanonin jäljet joka tapauksessa, onhan kirjallisuudenopetus osa kaanoninmuodostumisprosessia. Rikaman tuloksissa näkyy kuitenkin selkeä kaanonin katoamisen tendenssi – tai kuten aiemmin mainitsin, kaanon on supistumassa vain kahdeksi teokseksi. Näyttäisi siltä, että opettajien on yhä vaikeampi päättää, mitkä ovat keskeisiä suomalaisia teoksia, tai sitten niiden luettamiseen ei yksinkertaisesti riitä aikaa.

⁸⁴ Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003

⁸⁵ Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015

Paljon jää myös piiloon, kun tarkastellaan vain lukion kirjallisuudenopetusta. *Kalevalan* ja *Vänrikki Stoolin tarinoiden* kaltaisten kansallisten monumenttien opetus tapahtuu nykyään yläkoulussa. Niemen kokoamissa painomäärätilastoissa, joita voidaan pitää markkinoiden kaanonin ilmentymänä, ne sijoittuvat suosituimpien suomalaisten teosten kärkeen *Seitsemän veljeksien* ja *Tuntemattoman sotilaan* kanssa. *Vänrikki Stoolin tarinat* on ykkösenä 1,2 miljoonan kappaleen painomäärällään.⁸⁶ Myös kirjallisuudenopetuksessa niiden aseman voitaisiin olettaa olevan vahva, mutta kunnollista tutkimusta ei aiheesta löydy. *Kalevalan* asema oli erittäin vankka, ennen kuin sen opetus siirtyi yläkouluun. Vuonna 1910 tehdyssä kyselyssä *Kalevala* oli selkeä ykkönen opettajien maininnoissa. Se sai 37 mainintaa, kun toinen – *Seitsemän veljestä* – sai vain 19. *Vänrikki Stoolin tarinoiden* opetus näyttäisi sijoittuneen jo tuolloin yläkouluun, sillä sitä ei näy minkään vuoden tuloksissa 15 kärjessä. Voidaan kuitenkin olettaa sen olleen merkittävässä roolissa kouluopetuksessa etenkin vuosisadan vaihteessa ja sitä ennen. Itse asiassa Niemi toteaa molemmista edellä mainituista: ”*Kalevalan* ja *Vänrikki Stoolin tarinoiden* peruslevikkiä on olennaisesti kasvattanut se tosiasia, että teoksia jo 1800-luvun puolella käytettiin kouluopetuksen välineenä. *Vänrikki Stoolin tarinoita* tiedetään luetun alkukielisenäkin opetuksen materiaalina. Vastaavasti *Kalevalaa* käännettiin koulutunneilla ruotsiksi. Teosten lukemiseen saatettiin alkuaikoina käyttää useita lukuvuosia –.”⁸⁷

Epävarmempaa on, kuinka merkittävä asema *Vänrikki Stoolilla* on tämän päivän kirjallisuudenopetuksessa. Painatustilastoissa sen asema on selkeästi laskeva, on ollut jo 1930-luvulta lähtien, vaikka 1960-luvulla on nähtävissä lyhyt kasvun hetki.⁸⁸ On sinänsä mielenkiintoista, että markkinoiden kaanonin ykkösnimi empiirisesti tarkasteltuna saattaa hyvinkin olla vahvassa alamäessä suosionsa puolesta. Niemen tilastot ovat kumuloituvia, joten niistä ei näe ajallista kehitystä kuin vajavaisesti. *Vänrikki Stoolin tarinoiden* suosiota Niemi on kuvannut, mutta tilastot loppuvat 1970-lukuun, jolloin teos oli jyrkässä alamäessä. Tämän päivän tilannetta emme tiedä, mutta *Stoolin* painomäärät eivät ole kasvaneet Niemen teoksen kahden painoksen (1983 ja 1997) välissä. Kirjallisuudenopetuksen osalta emme tiedä

⁸⁶ Kts. liite 2

⁸⁷ Niemi 1983, 136

⁸⁸ Niemi 1983, 36

senkään vertaa, mutta teosta tuskin luetaan kokonaisuudessaan yläkoulussa tänä päivänä.

Yllä olevasta, *Kalevalan* ja *Vänrikki Stoolin tarinoiden* kouluopetusta käsittelevästä lainauksesta käy ilmi myös kirjallisuudenopetuksen ja markkinoiden kaanonin läheinen suhde: koululukemistoon kuuluminen on kasvattanut teosten levikkiä huomattavasti. Nämä kaksi kaanonin ulottuvuutta ovat punoutuneet tiukasti yhteen. Teosten myyntisuosio nostaa teoksia kirjallisuudenopetukseen, mikä puolestaan nostaa teosten levikkiä. Näin on ainakin silloin, kun teos otetaan merkittävällä tavalla mukaan kirjallisuudenopetukseen, kuten joidenkin kotimaisten klassikkojen kohdalla näyttää käyneen. Markkinasuosio näyttäisi kuitenkin aina edeltävän kirjallisuudenopetuksen suosiota. Markkinasuosiota on kuitenkin erilaista, ja kaanonista puhuttaessa vaaditaan teokselta pitkäaikaista suosiota. Sen rakentamisessa voi kirjallisuudenopetuksella hyvinkin olla oma roolinsa. Seuraavaksi tarkastelen, miten markkinoiden kaanon määrittäyty, mitkä seikat sen muodostumiseen mahdollisesti vaikuttavat ja miltä tuo kaanon näyttää empiiristen mittausten valossa.

4. Jatkuvalevikkiset kirjat

Markkinoiden kaanonia edustaa tässä tutkimuksessa Juhani Niemen painomääriin kohdistuvat tutkimukset, jotka on julkaistu teoksen *Suomalaisten suosikkikirjat* kahdessa painoksessa vuosilta 1983 sekä 1997. Painomäärät antavat melko hyvän kuvan teoksen menestyksestä, vaikka eivät olekaan yhtä tarkkoja kuin varsinaiset myyntiluvut olisivat. Painomäärät eivät kuvasta ainoastaan teoksesta otettujen painosten määrää, vaan ottaa huomioon myös painosten suuruudet eli osoittaa teosten levikin kappalemääräisesti.⁸⁹ Painomäärät Niemi on selvittänyt kahdella kustantajille suunnatulla kyselyllä, jotka hän on toteuttanut vuosina 1983 ja uudestaan *Suomalaisten suosikkikirjojen* uusintapainosta varten vuonna 1997. Näitä listoja tulen tässä tutkimuksessa vertaamaan Rikaman esittämiin tuloksiin lukion kirjallisuudenopetuksen luetetuimmista teoksista.

⁸⁹ Niemi 1997, 16

4.1. Suomalaisen suosikkikirjat ja aika

Niemi erottelee kirjallisuussosiologisen perinteen mukaisesti toisistaan *fastsellerit*, *bestsellerit* ja *steadysellerit*. Fastsellerit ovat nimensä mukaisesti erittäin nopeasti myyviä teoksia, joiden suosio kuitenkin lopahtaa jo parin kuukauden päästä. Bestselleriksi yltävät teokset myyvät hyvin vähintään yhden kirjasesongin ajan. Niemen varsinaiset tutkimuskohteet, steadysellerit eli jatkuvamenekkiiset teokset, sen sijaan säilyvät ja menestyvät markkinoilla vuosikymmeniä. ”Jatkuvaan kirjalliseen menestykseen päästäkseen teoksen on siten noustava yli kirjailijan oman sukupolven rajojen.”⁹⁰ Tämä on linjassa Morrettin ja Thomsenin näkemysten kanssa kanonisoitumisprosessin ajallisesta kehityksestä. Myös Rikama asettuu samoille linjoille, vaikka esittää asian eri termein. Hän määrittelee kirjallisuudenopetuksen pitkäaikaissuosikeiksi teokset, jotka löytyvät eniten luettujen joukosta vähintään 20 vuoden ajan.⁹¹ Niemi nojaa omassa tutkimuksessaan kumuloituviiin painomääriin steadysellereiden määrittelyssään ja asettaa rajaksi noin 100 000 kappaleen painomäärän, jota pitää riittävän vaikeana saavuttaa. Hän katsoo, että laajan levikin saavuttaminen vaatii ”säännömukaisesti” riittävän monta painosta riittävän pitkän ajan kuluessa. Pitkäaikainen saatavuus ja riittävän runsaat painomäärät siis korreloivat keskenään. Tämä näyttäisikin pitävän paikkansa hänen aineistonsa valossa.

Ajallinen ulottuvuus aiheuttaa kuitenkin ongelmia Niemen aineistoa tarkasteltaessa. Niemi keskittyy tarkastelemaan jatkuvamenekkisiä teoksia kumuloituvien painomäärien kautta ja käsittelee painomäärien ajallista vaihtelua vain hyvin ohuesti, neljän teoksen osalta. *Vänrikki Stoolin tarinoiden*, *Seitsemän veljeksien*, *Rautatien* ja *Kalevalan* kautta Niemi osoittaa steadysellereiden suosion kehittyvän kahdella tavalla: hiljaisen alun jälkeen kiihtyvänä suosiona tai myynnillisenä menestysteoksena heti alusta asti. Niemi mainitsee esimerkiksi Kiven *Seitsemän veljestä* teokseksi, joka nousi lukijoiden suosioon vasta vuosikymmeniä tekijän kuoleman jälkeen. Hän sanoo Kiven nousun kansalliskirjailijaksi olleen pitkälti ”ahkeran kirjallisuudentutkimuksen työn tulosta”⁹². *Seitsemästä veljeksestä*

⁹⁰ Niemi 1997, 13

⁹¹ Rikama 2000, 85

⁹² Niemi 1983, 144

otettiin ensimmäinen uusintapainos erillisteoksena vasta 30 vuotta Kiven kuoleman jälkeen ja ensimmäiset todella suuret painokset otettiin vielä pari–kolme vuosikymmentä senkin jälkeen. Ennen ensimmäistä lisäpainosta *Seitsemän veljestä* oli tosin ehtinyt ilmestyä kahdessa kokoelmateoksessa.⁹³ Tästä voisi päätellä, ettei Kivi ollut suosittu omana aikanaan. Jyrki Nummi on asiasta toista mieltä. Hän toteaa *Seitsemän veljeksien* myyntimäärien takana olleen enemmän vaikeat osto-olosuhteet kuin lukevan yleisön arvostuksen puutteen.⁹⁴

Nummi osoittaa, että Kiven näytelmät olivat suosittuja kaiken aikaa. Lisäksi *Seitsemän veljeksien* kohdalla painatusmäärät eivät tunnu tekevän oikeutta teoksen suosiolle. Näyttäisi enemmän siltä, että *Seitsemän veljestä* jäi nousematta lukijoiden suosioon, koska sopivan kokoisia ja hintaisia painoksia ei otettu, ei toisinpäin. Tästä kertovat *Seitsemän veljeksien* painamisen perään kyselleet lehtikirjoitukset sekä etenkin uusien painosten hyvä menekki heti niiden ottamisen jälkeen. Joka tapauksessa puhtaasti painomäärien valossa *Seitsemän veljeksien* suosio kiihtyy toden teolla vasta noin 1920-luvulta lähtien ja on huipussaan 1940- ja 1960-luvuilla. Toisin sanoen Kivi on saattanut olla suosittu alusta asti – näytelmäkirjailijana – mutta faktojen valossa *Seitsemän veljestä* kanonisoitui hitaamman prosessin kautta. Nummen esittelemät argumentit *Seitsemän veljeksien* huonosta kohtelusta Suomalaisen kirjallisuuden seuran taholta näyttävät kuitenkin, että joskus on katsottava faktojen taakse. Mikä Kiven tapauksesta tekee mielenkiintoisen, on akateemisten piirien ja markkinoiden suhde. *Seitsemän veljeksien* kanonisoitumisprosessia hidastutti pääasiassa aikansa johtava suomen kielen professori August Ahlqvist, jonka vaikutusvalta asetti *Seitsemän veljeksien* lähes pannaan. Toisenlainen kohtelu olisi saattanut muuttaa Kiven pääteoksen markkinavastaanottoa huomattavasti. Samalla *Seitsemän veljeksien* esimerkki kuitenkin myös osoittaa, että lukijat tekevät lopulta omat valintansa.

Painomäärien ajallisen vaihtelun ohittaminen muiden teosten osalta vie mahdollisuuden vertailla Rikaman kokoamia, ajallisesti muuttuvia lukulistoja Niemen tuloksiin. Tämä on kuitenkin vain eräänlainen epämurkavuus tämän tutkimuksen kannalta. Varsinainen ongelma on jatkuvan suosion seuraaminen.

⁹³ Niemi 1997, 42

⁹⁴ Kts. Nummi 2013

Kuinka tarkasti Niemen tulokset todella kertovat jatkuvasta levikistä? Kaanon on muuttuva. Perinteiset, arvottavat kaanonit muuttuvat aika- ja tyylikausien sekä arvon määrittelijöiden mukana. Empiirisesti mitattavat kaanonit muuttuvat lähinnä ajassa, vaikkakin hitaasti, vuosikymmenien ja sukupolvien vaikeasti havaittavassa liikkeessä. Niemen tulokset on litistetty kuva koko suomalaisen kirjallisuuden historiasta. Se ei näytä muutoksia, kaanonista mahdollisesti tippuneita ja takaisin nousseita teoksia. Täydellisen suosion pysähtymisenkin näkee vain Niemen kahta eri painosta vertaamalla.

Ajallisen ulottuvuuden ongelma monimutkaistuu, kun vertailukohtaksi otetaan uusia myyntitilastoja. Niemen uudempi tilasto on siis muodostettu vuoteen 1996 mennessä eniten painetuista suomalaisista kaunokirjallisista teoksista. Ei ole oletettavissa listalla tapahtuneen merkittäviä muutoksia kärjen osalta, jossa puhutaan jo yli miljoonan kappaleen painoksista, mutta Niemen aineiston vertailu Suomen kustannusyhdistyksen tilastoihin 2000-luvun kirjamyynnistä⁹⁵ herättää joitakin kysymyksiä. Niemen tilaston alapää koostuu 100 000 kappaleen painomäärien tuntumaan päässeistä teoksista, viimeisten kappalemäärät ovat 80 000 tienoilla. Kokoamissani tiedoissa 2000-luvun myynneistä löytyy useampia yli 100 000 kappaleen myynnin päässeitä teoksia. Esimerkiksi Laila Hirvisaari ja Ilkka Remes ovat myyneet useampana peräkkäisenä vuotena yli 100 000 kappaleen verran kunakin vuonna ilmestynyttä teostaan. Hirvisaaren *Laatokka*- ja *Sonja*-sarja ovat edustettuna myös Niemen kokoamassa listassa, mutta hänen uusimmat sarjansa näyttäisivät menestyvät vielä entisiäkin paremmin.

Nämä teokset eivät sinänsä ole merkityksellisiä oman tutkimukseni kannalta, sillä ne ovat ainakin toistaiseksi ainoastaan bestsellereitä eivätkä jatkuvamenekkisiä teoksia. Mutta kysymys kuuluu: ovatko kirja-alan myynnit paisuneet yllättäen 2000-luvulla? Eikö viime vuosisadan puolella ylletty vastaavanlaisiin myyntimääriin kuin harvoin erityistapauksissa, kuten *Tuntemattoman sotilaan* kohdalla? Jos näin on, miltä suomalaisen kaunokirjallisuuden suosituimpien teosten lista näyttäisi tänä päivänä, kun uusia 100 000 kappaleen tuntumaan pääseviä teoksia julkaistaan vuosittain? Niemen listan teosten keski-ikä sijoittaa suosituimpien suomalaisten

⁹⁵ Kts. liite 4

teosten keskimääräiseksi ilmestymisajankohdaksi 1910-20-lukujen taitteen. Miten uusien menestysteosten tulva muuttaisi tätä kuvaa?

Kysymys on erityisen kiinnostava myös sen vuoksi, että Niemen tuloksissa viihdekirjallisuus on täysin marginaalisessa asemassa, kun taas tämän päivän myyntitilastojen kärjessä näyttäisi menestyvän mainiosti esimerkiksi viihteelliset jännärit ja dekkarit. Oma poikkeuksensa on Sofi Oksasen *Puhdistus* (2008), joka on myynyt valtavasti sekä Suomessa että ulkomailla. Se esiintyisi korkealla Niemen steadyseller-listalla, vaikka ei ikänsä puolesta voisi sinne kuulua. Toisaalta Niemen ja kustannusyhdistyksen tilastojen vertailussa täytyy ottaa huomioon, ettei jälkimmäisessä eritellä lainkaan, mihin teosta on myyty. Toisin sanoen se saattaa pitää sisällään myös ulkomaille myydyt käännökset. Niemen listaus taas ottaa huomioon ainoastaan suomenkieliset painokset. Niinpä näistä kahta tilastoa ei voi verrata kunnolla keskenään ilman kustannusyhdistyksen tilastointiin perehtyvää lisäselvitystä.

Toisaalta on myös niin, että ”litteydestään” huolimatta Niemen tulokset pitävät sisällään pitkäkestoisia suosikkeja, joiden asemaa ei voi ohittaa hetkellisen painamattomuuden vuoksi. Niemen tulosten valossa näyttäisi siltä, että esimerkiksi *Seitsemän veljestä* on putoamassa markkinoiden kaanonista. Sen painomääriä mittaava käyrä on suorassa syöksylaskussa ulos listalta. Mutta kuinka paljon *Seitsemän veljeksien* lukemisesta painomäärien tilasto lopulta kertoo? Sitä on painettu yli miljoona kappaletta. Eiköhän se riitä lukevalle kansalle vielä vähäksi aikaa?⁹⁶ Jos siis halutaan tarkastella markkinoiden kaanonia vain myynti- tai painomäärien kautta, on syytäkin katsoa myös kokonaismääriä, kuten Niemi tekee. Sitä kautta voidaan nähdä kuinka paljon kyseistä teosta on kierrossa lukevan kansan keskuudessa, siirtymässä lukijasukupolvelta toiselle. Toki se ei kerro, pölyttyykö *Veljekset* ylähyllillä lukemattomana vai kuluuko hiirenkorville innokkaissa käsissä,

⁹⁶ Ei näytä riittävän. Nopea vilkaisu pääkaupunkiseudun kirjastopalvelun tietokantaan osoittaa, että siitä on julkaistu uusia painoksia ja erilaisia versioita läpi 1990- ja 2000-luvun. Uusimmat julkaisut ovat kahdelta eri kustantajalta vuodelta 2010 (Otava ja Gummerus), selkokielinen versio ja e-kirja vuodelta 2012, sekä näköispainos vuodelta 2013. Vuonna 2000 julkaistu painos on yltänyt myös myydyimpien teosten listalle, kuten LIITE 4 osoittaa.

mutta ainakin on selvää, että sitä on vielä kierrossa suomalaisissa kodeissa ja kirjastoissa.

Joka tapauksessa ”litteä” steadyseller-näkymä ei muuta Niemen listauksen asemaa tässä tutkimuksessa, jossa vertailukohtana ovat tuoreimmillaan vuosituhanen alun lukiosuosikit ja näkökulma muutenkin kiinni pidempikestoisessa suosiossa. Se kuitenkin paljastaa Niemen steadyseller-määrittelyn heikkouden: 100 000 kappaleen rajan vaikea saavutettavuus ei näytä pitävän paikkaansa enää tällä vuosituhanella. Tämä muuttaisi huomattavasti ainakin lukevan kansan suosikkien listan loppupäätä. Kärki ja melko pitkälle siitä alaspäin olevien teosten hegemonia kuitenkin oletettavasti säilyisi myös tällä vuosituhanella, sillä listan yläpäähän vaaditaan yhä jatkuvaa suosiota, jota uudemmissa myyntitilastoista ei ole nähtävissä. Suosituimmatkin teokset putoavat järjestään seuraavan vuoden kärkimyyneistä eikä vielä voida tietää, saavatko ne uusia lukijoita tulevista sukupolvista. Tämän tutkimuksen huomio keskittyy siis Niemen listan kärkipäähän, jonka asemaa voidaan pitää ainakin toistaiseksi turvattuna.

4.2. Markkinoiden kaanon

Niemen tulokset löytyvät myös tämän tutkimuksen lopusta liitteenä, mutta viidentoista painetuimman kotimaisen teoksen lista vuonna 1996 laskettujen painomäärien perusteella näyttää tältä:

1. J.L. Runeberg, Vänrikki Stoolin tarinat	(n. 1,2 milj.)
2. Aleksis Kivi, Seitsemän veljestä	(n. 1,2 milj.)
3. Elias Lönnrot, Kalevala	(n. 900 000)
4. Väinö Linna, Tuntematon sotilas	(509 500)
5. Juhani Aho, Rautatie	(n. 401 000)
6. Mika Waltari, Sinuhe egyptiläinen	(296 200)
7. Aleksis Kivi, Nummisuutarit	(n. 290 000)
8. Väinö Linna, Täällä Pohjantähden alla	(285 700/osa, keskimäärin)
9. Z. Topelius, Välskärin kertomuksia	(n. 200 000)
10. Veikko Huovinen, Havukka-Ahon ajattelija	(194 600)
11. Aleksis Kivi, Kihlaus	(n. 190 000)
12. Ilmari Kianto, Punainen viiva	(n. 189 900)
13. Maiju Lassila, Tulitikkuja lainaamassa	(n. 160 000)
14. F.E. Sillanpää, Nuorena nukkunut	(148 000)

15. Mika Waltari, *Ihmiskunnan viholliset* (147 400)⁹⁷

Jos ajatellaan markkinoiden kaanonin lukevan yleisön suosion mittarina, on Suomen suosituin kotimainen kaunokirjallinen teos J.L. Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat*. Heti sen perässä tulee *Seitsemän veljestä*. Jos listaa tarkistettaisiin ajankohtaisten tietojen valossa, uskoisin että *Seitsemän veljestä* on jo mennyt *Vänrikki Stoolin tarinoiden* ohi, sillä siitä on otettu enemmän uusia painoksia ja esimerkiksi vuoden 2000 uusintapainos *Seitsemästä veljeksestä* oli kyseisenä vuonna Suomen toiseksi myydyin kotimainen teos. Joka tapauksessa vain Runebergin ja Kiven teokset yltyvät yli miljoonan myydyin teoksen rajan, mikä on saavutus jo itsessään. *Kalevala* yltyy miljoonan tuntumaan, mutta siitä seuraava, *Tuntematon sotilas*, vain hieman päälle puolen miljoonan. Ero kovimman kärjen ja seuraavien välillä on siis kohtalaisen suuri. Rajaus viiteentoista painetuimpaan jättää kirjallisuudenopetuksen kaanonin kannalta merkittävän teoksen ulkopuolelle: Sillanpään *Hurskas kurjuus* löytyy Niemen tuloksista sijalta 16. Tämä otettakoon huomioon myöhemmin kaanoneita vertailtaessa.

Vuoden 1997 listassa on vain vähän eroja vuoden 1983 painoksen kanssa, merkittävimminä Mika Waltarin *Sinuhe egyptiläisen* nousu sijalta 13 (161 000 kpl.)⁹⁸ kuudenneksi ja hänen *Ihmiskunnan viholliset* -teoksensa nousu viidentoista kärkeen. Vuoden 1983 painoksessa *Ihmiskunnan vihollisia* ei löydy painetuimpien listalta lainkaan, sitä ei mainita edes lähelle 100 000 kappaleen painomäärien saavuttaneiden teosten joukossa. Waltari näyttäisi siis kokeneen jonkinlaisen suosioröyöpyn vuosien 1983 ja 1997 välissä. Painomäärät ovat myös kasvaneet kautta linjan, mikä kertoo teosten suosion pysyvyydestä. Kaikkien kohdalla näin ei kuitenkaan ole: *Välskärin kertomuksia*, *Kihlaus* ja Sillanpään *Nuorena nukkunut* ovat kaikki pysyneet painomäärien suhteen paikallaan, Ahon *Rautatiestäkin* on otettu vain yksi pieni, 1000 kappaleen painos. Laajemmassa mittakaavassa tutkimustulosten aikaväli ei ole kovin pitkä, vain 14 vuotta. Painamattomuus on kuitenkin jonkinlainen merkki suosion suunnasta, varsinkin kun ympärillä muiden teosten painomäärät kasvavat.

⁹⁷ Niemi 1997, liitteet

⁹⁸ Niemi 1983, liitteet

Kalevala on siitä erityinen teos, että se on Niemen kumuloituvien tilastojen perusteella erittäin kanoninen teos markkinoiden näkökulmasta. *Kalevalaa* on myyty paljon ja sen voisi odottaa löytyvän lähes jokaisen lukevan ihmisen kirjahyllystä. Silti se on malliesimerkki teoksesta, joka jokaisen tulisi tuntea, mutta jonka harva suomalainen on todellisuudessa lukenut. Nummi toteaa *Kalevalan* olevan kiistattomasti osa kotimaista ja kansainvälistäkin kaanonia, mutta ettei se silti ole koskaan päässyt aidosti lukevan kansan suosioon.⁹⁹ *Kalevala* on siis arvostettu teos, jota ei lueta. Silti se löytyy myyntitilastojen kärkipäästä. Yksi selitys myyntimäärille voisi olla sen asema kouluopetuksessa, *Kalevala* on varmasti monen koulukirjaston perusmateriaalia. Toinen selittävä tekijä voisi olla yksinkertaisesti *Kalevalan* status. *Kalevala* ei ole ainoastaan akateemisen tutkimuksen suosikki, vaan teos, joka on yhteisesti nostettu kansakuntamme ylähyllylle. Se on kansallinen perusteos, mytologinen historiamme. Sen arvo tunnustetaan, vaikka teosta ei olisikaan lukenut, hieman samalla tavalla kuin osaamme nimetä ainakin osan kreikkalaisen mytologian jumalista, vaikka emme olisi lukeneet kattavasti niitä koskevaa mytologiaa. *Kalevala* saatetaan siis ostaa omaan kirjahyllyyn, koska sen kuuluu siellä olla. Se on eräänlainen kulttuurillinen statussymboli, rannekello älypuhelimien aikana.

Samalla *Kalevala* on toinen niistä kahdesta teoksesta, jotka löytyvät markkinoiden kaanonin kärjestä, mutta joita ei lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonista löydy lainkaan. Toinen on *Vänrikki Stoolin tarinat*. Kuten aiemmin on todettu, tämä johtuu ennen kaikkea siitä, että näiden teosten opetus tapahtuu jo yläkoulun puolella. Kaksi muuta selkeästi muita suomalaisia teoksia painetumpia ovat lukion kirjallisuudenopetuksen luetetuimpien listalta tuttu kaksikko: *Seitsemän veljestä* ja *Tuntematon sotilas*. Muuten markkinoiden ja lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonit näyttävät melko erilaisilta, poikkeuksena ehkä vielä Kiannon *Punainen viiva*, joka on melko hyvissä asemissa molemmissa.

4.3. Markkinoiden kaanon lukion kirjallisuudenopetuksen näkökulmasta

Lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonin näkökulmasta markkinoiden kaanonin kärki näyttää siis tutulta. Kaksi luetuinta teosta löytyvät myös markkinoiden

⁹⁹ Nummi 2015, 19

kaanonin kapeimmasta kärjestä. Kuten aiemmin on jo käynyt ilmi, *Seitsemän veljeksien* suosio oli aluksi vaatimatonta, mutta rajun nousujohteista 1920- ja 1930-lukujen aikana ja jälkeen. *Tuntematon sotilas* puolestaan oli myyntimenestys heti ilmestyttyään¹⁰⁰, ja sitä sen melkein täytyykin olla ollut, sillä se on noussut verrattain nopeasti painetuimpien suomalaisten teosten joukkoon. Kolme sen edeltä löytyvää teosta ovat kaikki ilmestyneet jo 1800-luvulla. Aluksi näyttäisi jopa siltä, että listamenestystä selittää monen teoksen kohdalla juuri ikä: koska tulokset ovat kumuloituvia määriä, on pisimpään markkinoilla olleilla etulyöntiasema. Näin voi jossain määrin ollakin, mutta kunnolliset myyntimäärät on silti Suomessa saavutettu vasta 1900-luvulla massamarkkinoiden synnyttyä. Ainoastaan *Vänrikki Stoolin tarinat* on painomäärältään yltänyt yli 100 000 kappaleen ennen vuosisadan vaihdetta, kaikkien muiden kohdalla rajapyykki on ylittynyt vasta 1900-luvulla.¹⁰¹ 1800-luvun suomalaisten kirjamarkkinoiden koosta kertoo jotakin se, että kovasti ylistetyn *Kalevalan* ensimmäisen painoksen myyminen loppuun kesti yli kymmenen vuotta, vaikka se oli vain 500 kappaleen suuruinen.¹⁰²

Viidentenä Niemen tuloksissa on Juhani Ahon *Rautatie*, jota ei Rikaman kyselytuloksista löydy lainkaan. Vuonna 1910 tehdyssä tutkimuksessa se on sijalla seitsemän, mutta ei esiinny missään Rikaman kokoamissa tuloksissa sen jälkeen. Ahon teoksiahan on esiintynyt lukion lukulistoilla verrattain paljon, mm. *Panu*, *Papin tytär* ja *Lastuja*, mutta kuten aiemmin on käynyt ilmi, Rikaman tutkimusvuosiin tultaessa muut Ahon teokset ovat korvautuneet *Juhalla*. Ahon muiden teosten katoamisen syytä on vaikea arvailla, mutta *Juhan* nousu luetetuimmaksi Ahon teokseksi saa tukea markkinoiden kaanonista, sillä se on toiseksi painetuin Ahon teos, vaikkakin vasta sijalla 26 kokonaistuloksissa. Aho on kirjailijana joka tapauksessa selkeästi kanoninen, ja hänen teostensa lukeminen tärkeää kirjallisuudenopetuksessa – läpi oppikoulujen ja lukioiden historian on luetettu vähintään yhtä hänen teoksistaan koko luokalle. En osaa sanoa, millä perustein tuo valinta tehdään, mutta jostakin syystä viimeisimpien tulosten mukaan

¹⁰⁰ Niemi 1983, 13

¹⁰¹ Niemi 1983, 27

¹⁰² Niemi 1983, 24

Suomen viidenneksi painetuin teos ei puhuttele äidinkielen ja kirjallisuuden opettajia niin kuin *Juha*.

Kiannon *Punainen viiva* on *Seitsemän veljeks*en ja *Tuntemattoman sotilaan* jälkeen pysyvimmän suosittu teos lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonissa. Markkinoiden kaanonista se löytyy sijalta 12, mikä on suhteellisen hyvä tulos. Niemi pohtii teoksen suosiota seuraavasti: ”Teoksesta on kehittynyt eräänlainen historiallinen romaani, kouluopetusta syventävä ja väkevöittävä kuvaus demokratiamme alkutaipaleelta.”¹⁰³ Niemi vetää jälleen suoran yhteyden kouluopetuksen ja lukijoiden suosion välille. Tämän yhteyden voisi nähdä toimivan vielä kahdella tavalla: Ensinnäkin koulukirjastojen hankinnat kasvattavat myyntimääriä¹⁰⁴, toisaalta suomalaiset tutustutetaan joihinkin teoksiin sukupolvi kerrallaan jo kouluissa, mikä on omiaan kasvattamaan niiden suosiota lukevan yleisön joukossa. *Punainen viiva* vaikuttaisi kuuluvan näihin teoksiin. Se toimii sisältönsä ja pituutensa puolesta hyvin kirjallisuudenopetuksessa, mikä vaikuttaa positiivisesti sen suosioon myös koulujen ulkopuolella. Mainittujen lisäksi ei markkinoiden ja lukion kirjallisuudenopetuksen välillä ole yhteisiä teoksia viidentoista suosituimman joukossa. *Hurskas kurjuus* on markkinoiden kaanonissa sijalla 16. Lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonissa se esiintyy vaihtelevasti, Rikaman kyselyvuosina toisena, kuudentena ja sen jälkeen kokonaan poissa luetetuimpien joukosta. Vuoden 1956 tuloksissa se on sijalla 11. *Hurskas kurjuus* tuntuu siis pyörivän suosituimpien joukossa molemmissa. Kuten jo aiemmin totesin, en osaa sanoa, mikä sen on tiputtanut lukion kirjallisuudenopetuksesta viimeisenä kyselyvuonna ottaen huomioon, kuinka hyvissä asemissa se on ollut sitä ennen.

Vaikka markkinoiden kaanonin kärki on hyvin samanlainen lukion kirjallisuudenopetuksen luetetuimpien teosten kanssa, on selvää, ettei kirjallisuudenopetusta suunnitella lukijoiden suosiota silmällä pitäen, niin erilaisia nämä kaksi kaanonin ulottuvuutta viime kädessä ovat. Kärjen osalta yhteys saattaa olla olemassa ja vaikuttaa molempiin suuntiin: kouluissa luetetaan merkittävimpiä

¹⁰³ Niemi 1983, 30

¹⁰⁴ Tästä Niemi on samaa mieltä: ”1960-luvun [*Vänrikki Stoolin tarinoiden*] uuden nousun, ilmeisesti tilapäisen, selittää teoksen käyttö suurten ikäluokkien koulutuksessa. Sama tosiasia tekee ymmärrettävämmäksi myös *Seitsemän veljeks*en painosten runsastumisen samalla vuosikymmenellä.” – Niemi 1983, 148

teoksia, niitä joita Suomen lukeva kansa eniten lukee. Toisaalta koululuetuttaminen nostaa kirjojen myyntimääriä ja yleistä suosiota. Mutta vaikka suosiolla olisikin vaikutuksensa kirjallisuudenopetuksen kirjavalintoihin, ovat esimerkiksi *Seitsemän veljestä* ja *Tuntematon sotilas* muutenkin merkittäviä teoksia, joiden luetuttamista myös opetussuunnitelmien linjaukset tukevat. Joka tapauksessa ainakin kärjen alta löytyvien teosten suhteen vaikuttaisi siltä, että kirjavalintoihin käytetään muita perusteita kuin suosiota. Pedagogisten syiden lisäksi opettajien omat mieltymykset ohjaavat varmasti opetuksen kirjavalintoja. Niiden voisi toisaalta odottaa olevan jollakin tapaa linjassa markkinoiden kaanonin kanssa, ovathan äidinkielen ja kirjallisuuden opettajat osa sitä lukevaa yleisöä, joka markkinoiden kaanonin muodostaa. Luulisi, että sellaiset suurteokset kuin *Sinuhe* tai kirjallisuushistoriallisesti merkittävät teokset kuten *Välskärin kertomuksia*, jotka molemmat sijoittuvat hyvin markkinoiden kaanoniin, löytäisivät tiensä myös kirjallisuudenopetukseen. Jostain syystä näin ei kuitenkaan ole. Ehkä lukion kirjallisuudenopetuksen kaanon muodostuu enemmän opettajien koulutuksen myötävaikutuksella, siis akateemisen kaanonin kautta.

5. Akateeminen kaanon

Akateemisella kaanonilla tarkoitetaan teoksista tai kirjailijoista kirjoitettujen tutkimusten, artikkelien ja kritiikkien määrää. Tähän tutkimukseen olen koonnut tietoja kolmesta lähteestä. Olen laskenut teoksiin ja kirjailijoihin kohdistuvien tutkimusten määrän maininnoilla Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirjoissa (KTSV) 4, 5, 17, 19, 29, 36, 39 ja 50:1, joihin on koottu tiedot kotimaisiin teoksiin kohdistuvasta kirjallisuudentutkimuksesta vuosina 1926-1994.¹⁰⁵ Joidenkin teosten kohdalla luotan Niemen laskelmiin samoista lähteistä.¹⁰⁶ Olen tosin täydentänyt niitä, sillä Niemen keräämät luvut rajoittuivat vuoteen 1970. Omat laskelmani taas alkavat vasta vuodesta 1926, Niemen vuodesta 1901. Tulosten tasaamiseksi olen jättänyt Niemen laskelmista kaksi ensimmäistä vuosikymmentä pois, mutta hänen tuloksensa kattavat silti vielä 5 vuotta enemmän kuin omani. En kuitenkaan usko tämän tuovan suurta epäluotettavuutta lukuihin, tärkeintä on, että luvuista käy ilmi teosten ja

¹⁰⁵ Haltsonen 1936-1994

¹⁰⁶ Niemi 1983, 146

kirjailijoiden keskinäinen järjestys akateemisessa kaanonissa. Laskelmat ovat muutenkin osittain epätarkkoja, sillä ne kohdistuvat otsikkomainintoihin. Toisin sanoen teoskohtaisiin lukuihin on laskettu mukaan sellaiset tutkielmat ja artikkelit, joissa mainitaan teoksen nimi otsikossa. Luonnollisesti teoksista on kirjoitettu myös sellaisissa teoksissa ja tutkimuksissa, jotka eivät teoksen nimeen suoraan viittaa. Samoin jää piiloon moni kokoava tutkimusteos, jos nimestä tai muusta yhteydestä ei käy ilmi tutkimuksen koskevan tässä tarkasteltavia teoksia tai kirjailijoita. Luvut ovat siis minimiarvoja, varmasti moni teoksen kirjoittajaan kohdistuva tutkimus käsittelee samalla myös tämän tutkimuksen kohteena olevaa teosta. Kirjailijoiden kohdalla luvut ovat hieman tarkempia, sillä tutkimukset on kategorioitu tutkimuksen kohteena olevien kirjailijoiden mukaan. Kolmas käyttämäni lähde on *Bibliographia Studia Uralistica*, jonka avulla pyrin asettamaan käsittelemäni kirjailijat laajempaan kontekstiin akateemisen kaanonin osalta. Kaikki tässä työssä esitetyt akateemiseen kaanoniin viittaavat luvut ovat kumuloituneita, joten ne eivät kerro teosten tai kirjailijoiden kanonisesta asemasta juuri tällä hetkellä.

Lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonin kärkiviisikko¹⁰⁷ asettuu keskinäiseen paremmuusjärjestykseen akateemisessa kaanonissa seuraavasti (luvut nimen perässä ovat mainintojen määriä):

Seitsemän veljestä 78	(Aleksis Kivi 588)
Tuntematon sotilas 36	(Väinö Linna 132)
Juha 9	(Juhani Aho 217)
Punainen viiva 5	(Ilmari Kianto 73)
Hurskas kurjuus 2	(F.E. Sillanpää 180)

Teokset asettuvat siis melko lailla samaan järjestykseen kuin lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonissakin, ainoastaan *Juha* ja *Punainen viiva* ovat vaihtaneet paikkaa. Markkinoiden kaanonissahan *Rautatie* on *Punaista viivaa* edellä, mutta *Juha* vasta kahdeskymmeneskuudes. *Hurskas kurjuus* taas sijoittuu markkinoiden kaanonissa kuudenneksitoista. Näyttäisi siis siltä, että kirjallisuudenopetuksen kaanon on enemmän linjassa akateemisen kuin markkinoiden kaanonin kanssa. Kirjailijoiden osalta akateemisen kaanonin järjestys

¹⁰⁷ Kärkiviisikko on yhdistelmä Rikaman kyselyvuosien tuloksista, kts. luku 3.2.

olisi aivan toisenlainen: Kivi, Aho, Sillanpää, Linna, Kianto. Tämä järjestys ei ole linjassa oikeastaan kummankaan toisen kaanonin kanssa.

Yllä olevista Aleksis Kiveä ja *Seitsemää veljestä* koskevat luvut ovat Niemen kokoamia, loput minun. Niemen tuloksista olen siis jättänyt vuosien 1901-1920 maininnat laskematta ja lisännyt maininnat vuosilta 1971-1994. Kuvaa voidaan laajentaa hieman ottamalla mukaan myös muut Niemen tarkastelemat teokset ja kirjailijat (joiden tuloksille olen tehnyt samat toimenpiteet kuin Kivelle ja Seitsemälle veljekselle), jolloin saadaan seuraavanlainen taulukko:

Kalevala 733	
Vänrikki Stoolin tarinat 146	(J.L. Runeberg 426)
Seitsemän veljestä 78	(Aleksis Kivi 588)
Tuntematon sotilas 36	(Väinö Linna 132)
Juha 9	(Juhani Aho 217)
Rautatie 5	(Juhani Aho 217)
Punainen viiva 5	(Ilmari Kianto 73)
Hurskas kurjuus 2	(F.E. Sillanpää 180)

Seitsemän veljestä häviää selkeästi *Kalevalan* ja *Vänrikki Stoolin tarinoiden* tutkimustuloksille. Näin siitä huolimatta, että kirjailijoihin kohdistuvissa tuloksissa Kivi on puolestaan selvästi Runebergia tutkitumpi. Ehkä hieman yllättävä ero *Vänrikki Stoolin tarinoiden* hyväksi kertoo toisaalta *Stoolin* arvostetusta asemasta, toisaalta siitä, että se on selkeästi Runebergin pääteos. Kiven kohdalla tutkimushuomio kohdistuu myös hänen suosittuihin näytelmiinsä. Ahon *Rautatie* ja *Juha* asettuvat kiinnostavaan järjestykseen, jos ajatellaan kirjallisuudenopetuksen ja markkinoiden kaanoneita. Opetuksessahan *Juha* on ollut selkeästi suosituampi, kun taas lukijoiden keskuudessa *Rautatiellä* on huomattavasti vahvempi asema. Kuten näkyy, *Juhaan* kohdistuu myös enemmän akateemista kiinnostusta. Onko tämä syy, miksi se on noussut Ahon teoksista luetetuimmaksi, vai onko sen sisällössä tai muodossa jotakin, joka on kiinnostavaa sekä pedagogisesti että kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta? Molempien teosten maininnat ovat vähäisiä, Juhani Ahoon kohdistuvan tutkimuksen määrä taas huomattavan suuri. Tässäkin tapauksessa epäsuhta saattaa selittyä kirjailijan laajalla tuotannolla, joka vetää paljon tutkimusta puoleensa, mutta jakaa sen usean eri teoksen kesken. Sillanpään kohdalla olen hieman yllätynyt tutkimusmääristä: *Hurskas kurjuus* on

listan viimeisenä vain kahdella maininnalla, vaikka Sillanpään kohdistuvaa tutkimusta on 180 maininnan verran. Toki myös hänellä on laaja tuotanto, mutta esimerkiksi kirjallisuudenopetuksessa *Hurskas kurjuus* näyttäyty selkeänä pääteoksena. Toisaalta Sillanpään kohdalla esiintyy paljon kirjoittelua hänen Nobelvoittonsa ympärillä ja innoittamana, mikä lisää häneen kohdistuvien mainintojen määrää. Kuinka paljon ne käsittelevät myös *Hurskasta kurjuutta*, ei tässä tutkimuksessa näy.

On huomionarvoista, että akateemisen kaanonin kärki näyttää hyvin samanlaiselta markkinoiden kaanonin kanssa. Järjestykset vaihtuvat, mutta samat neljä teosta ovat muita luetumpia ja tutkitumpia. Samoista neljästä teoksesta kaksi löytyy myös lukion kirjallisuudenopetuksen kärjestä, kaksi taas ei kuulu lukio-opetukseen lainkaan, joten niiden sijaa ei voida määritellä. Ajallinen vaihtelu näiden neljän osalta osoittaa tutkimusmäärien pienentyneen 1970-lukuun mennessä sekä *Kalevalan*, *Vänrikki Stoolin tarinoiden* että *Seitsemän veljeksien* kohdalla.¹⁰⁸ *Vänrikki Stoolin tarinoiden* ja *Seitsemän veljeksien* tutkimusmäärät myös pysyvät pieninä 1990-luvulle asti. *Kalevalan* mainintojen määrä KTSV:n tutkimuskoosteissa sen sijaan kasvaa 1980-luvulle tultaessa ja siitä eteenpäin. *Tuntemattoman sotilaan* kohdalla vaihtelu ei ole kovin suurta, mutta senkin mainintojen määrä kasvaa 1970-luvun notkahduksen jälkeen. Kautta linjan näyttäisi siltä, että 1920-, 1930- ja 1940-luvuilla tehtiin enemmän kirjallisuudentutkimusta kuin 1960- ja 1970-luvuilla. *Seitsemän veljeksien* kohdalla ajallinen vaihtelu tuo esiin mielenkiintoisen seikan. Kuten on aiemmin ollut puhetta, *Seitsemän veljeksien* suosio markkinoilla kasvoi merkittäviin lukemiin vasta 1910-1920. Sitä ennen teos ei ollut ainakaan painomäärien valossa lukijoiden erityisessä suosiossa. Nummi on haastanut tämän näkemyksen toteamalla syyn olleen ennen kaikkea teoksen vaikeassa saatavuudessa, ei sen arvostuksessa tai lukijoiden haluttomuudessa lukea sitä. Myös akateemisesta näkökulmasta *Seitsemän veljeksien* herättämä kiinnostus on kasvanut pikkuhiljaa. 1901-1910 Seitsemän veljestä mainitaan akateemisen tutkimuksen kohteena vain kaksi kertaa, 1910-luvulla 8, 1920-luvulla 7, 1930-luvulla 11 kertaa ja 1940-luvulla 15 kertaa. 1950 se mainitaan jo 25 kertaa. Teoksen nousu akateemiseen kaanoniin on siis ollut melko verikkaista, joskin vakaan nousujohteista. Tuloksista jää myös toki

¹⁰⁸ Niemi 1983, 146

näkyvistä siihen kohdistunut akateeminen kiinnostus julkaisun aikaan, mikä antaisi varmasti kiinnostavan näkökulman sen kanonisoitumisen vauhdista.

Olen koonnut laajemman aineiston kirjailijoihin kohdistuvasta tutkimuksesta Bibliographia Studiorum Uralicorum neljänneestä osasta, joka sisältää kootut tiedot suomalaisiin kirjailijoihin kohdistuvasta akateemisesta kirjoittelusta vuosien 1917-1987 välillä. Olen käyttänyt BSU:ta KTSV:n sijaan, koska sen läpikäynti on paljon nopeampaa ja helpompaa. Valitettavasti BSU:n luvut koskevat vain kirjailijoita, eivät yksittäisiä teoksia, mutta niiden avulla saadaan kuitenkin luotua kuva kotimaisen kirjallisuuden akateemisesta kaanonista. Lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonin kannalta tärkeimpien teosten luvut on jo esitelty edellä. En ole laskenut tähän kaikkea kotimaisesta kirjallisuudesta tehtyä tutkimusta. Otokseni kattaa lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonin kärkikirjailijat, samoin markkinoiden kaanonin kärkinimet. Lisäksi olen täydentänyt listaa joillakin melko tutkituilla suomalaisilla kirjailijoilla sekä esimerkiksi vuoden 1941 opetussuunnitelmassa mainituilla tekijöillä. Listan avulla on mahdollista muodostaa edellä käsiteltyä laajempi kuva suomalaisen kirjallisuuden akateemisesta kaanonista. Tarkoituksena on asettaa kirjallisuudenopetuksen kärkinimet sellaiseen kontekstiin, jossa niiden akateemisesta kiinnostuksesta saa riittävän hyvän käsityksen. Näin voimme muodostaa kokonais kuvaa niiden kanonisesta asemasta.

Kotimaisiin kirjailijoihin kohdistuvien akateemisten tutkimusten ja artikkelien määriä vuosilta 1917-1987¹⁰⁹:

1. Aleksis Kivi	522
2. J.L. Runeberg	449
3. Elias Lönnrot	370 (<i>Kalevala</i> n.200)
4. Eino Leino	214
5. Z. Topelius	188
6. Juhani Aho	161
7. F.E. Sillanpää	141
8. V.A. Koskenniemi	139
9. Väinö Linna	117
10. Mika Waltari	99
11. Pentti Haanpää	99
12. Minna Canth	95
13. Joel Lehtonen	85
14. Paavo Haavikko	77
15. Ilmari Kianto	67

¹⁰⁹ Bibliographia Studiorum Uralicorum IV

16. Toivo Pekkanen	67
17. Otto Manninen	65
18. J. Linnankoski	63
19. Maiju Lassila	63
20. Teuvo Pakkala	60
21. Elmer Diktonius	59
22. Eeva-Liisa Manner	44
23. F. Cygnaeus	33
24. Maria Jotuni	19
25. Veikko Huovinen	12
26. Aino Räsänen	2

Jollakin tapaa Aleksis Kiveen kohdistuvasta tutkimuksesta on siis yhteensä 522 mainintaa, selkeästi enemmän kuin kenenkään muun suomalaisen kirjailijan kohdalla. Toiseksi suosituin on J.L. Runeberg 449 maininnalla. Väinö Linnaan viitataan BSU:n hakemistossa 117 kertaa ja Kiantoon 67 kertaa. *Kalevalaan* viitataan BSU:n asiasanahakemistossa n. 200 kertaa, jos pois jätetään erilaisiin käännöksiin liittyvät viittaukset. *Kalevalan* ja yksittäisiin kirjailijoihin kohdistuvien viitteiden määrät eivät tietenkään ole yhteismitallisia, koska kirjailijoilla on muutakin tuotantoa. Toisaalta *Kalevalaan* kohdistuu paljon erityyppistä tutkimusta, josta osa painottuu esimerkiksi kansanrunouteen enemmän kuin teokseen itseensä. Saatavissa olevien lukujen valossa *Kalevala* kuitenkin asettuisi Runebergin ja Linnan väliin, selvästi lähemmäksi Linnaa.

Kivi on selkeästi tutkitumpi kuin Runeberg, vaikka näiden pääteokset ovatkin lähes rinta rinnan painetuimpien teosten ykköspaikalla, Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat* jopa hieman edellä. *Kalevala* on lukijoiden suosikeista kolmas ja Lönnrot kolmanneksi tutkituin kirjailija. Linnan *Tuntematon* on neljänneksi luetuin, Linna vasta yhdeksänneksi tutkituin. Kiannon *Punainen viiva* on kahdestoista markkinoiden kaanonissa, Kianto 15. tutkituimpien joukossa. Nämä kaksi kaanonin ulottuvuutta tuntuisivat siis korreloivan melko hyvin keskenään, vaikka Kivi ottaakin selvän pesäeron Runebergiin ja Linna ei ole yhtä hyvin edustettuna akateemisessa kaanonissa kuin hänen painetuin teoksensa markkinoiden kaanonissa. Jos listaa verrataan viimeisimpään Rikaman tuloksista, lukuvuoden 2000-2001 koko luokalle luetetuimpiin teoksiin, löydämme jo selviä eroja. Linnan *Tuntematon* on kiilannut Kiven *Veljeksien* kantaan kiinni ja Kianto on heistä seuraava suomalaiskirjailija listalla, sijalla neljä. *Punaisen viivan* mainintojen määrä on toisaalta huomattavasti

pienempi kuin kahden edellä olevan, vain reilu kolmannes *Tuntemattoman* ja lähes viidennes *Seitsemän veljeksien* maininnoista. *Kalevala* löytyy sijalta 11 kahdellatoista maininnalla *Seitsemän veljeksien* 95 ja *Tuntemattoman sotilaan* 77 mainintaa vastaan. *Vänrikki Stoolin tarinoita* ei lukion lukulistalta löydy, sillä sen opetus on siirtynyt yläkoulun puolelle. Kuinka paljon sitä siellä luetaan ja kuinka paljon vain selostetaan, on täysin oma kysymyksensä. Yllä olevan listan viimeiset kaksi, Veikko Huovinen ja Aino Räsänen, jäävät huomattavan kauaksi tutkituimpien kirjailijoiden maininnoista. Molemmat ovat kuitenkin suhteellisen hyvissä asemissa markkinoiden kaanonissa, Huovisen *Havukka-ahon ajattelija* jopa yhdentenätoista ja Räsäsen *Soita minulle, Helenakin* sijalla 17 (ainoana yli 100 000 kappaleen päässeenä viihdekirjana Niemen tuloksissa). Kirjallisuudenopetuksen kaanonista ei kumpaakaan löydy.

Akateemisen kaanonin kannalta huomattavia puutteita lukion kirjallisuudenopetuksessa on ainakin Eino Leinon ja Topeliuksen kohdalla. Molemmat ovat hyvin tutkittuja kirjailijoita, jotka eivät kuitenkaan esiinny millään tavalla lukion kirjallisuudenopetuksen listoilla. Leinon kohdalla koko hänen edustamansa kirjallisuudenlaji on samassa tilanteessa, lyriikka ei lueteta lukio-opetuksessa koko luokalle yhteisesti siinä määrin, että mikään yksittäinen teos nousisi luetetuimpien listalle. Sama on nähtävissä markkinoiden kaanonissa: painetuimpien teosten joukosta ei Runebergin lisäksi juuri lyriikkaa löydy. Topeliuksen kohdalla kyse on jostakin muusta, sillä hän on hyvin edustettuna myös markkinoiden kaanonissa ja historiallinen romaani on hyvin elävä genre suomalaisessa kirjallisuudessa. *Välskärin kertomuksia* saattaa hyvinkin kuulua niiden teosten joukkoon, jotka eivät yllä lukion lukulistoille puhtaasti kokonsa vuoksi. Tuhansien sivujen kokonaisuudessa on yksinkertaisesti liian paljon luettavaa, etenkin kun opetussuunnitelmat vaativat paljon muunkinlaista kirjallisuutta luettavaksi.

5. Päätelmiä

Kotimaisen kirjallisuuden kaanonia voidaan tarkastella kolmen tässä työssä esitellyn kaanonin ulottuvuuden kautta. Vertaamalla teoksia saadaan esille niiden keskinäiset järjestykset. Verratut teokset eivät kuitenkaan kata kaikkia mahdollisia kanonisia kirjailijoita ja teoksia, vaan vertailuun on valikoitu vain lukion kirjallisuudenopetuksen kannalta relevanteimmat kirjailijat sekä joitain tässä työssä

esiinnoista eri kaanonlistauksissa merkittävimpiä kirjailijoita. Taulukoksi aseteltuna suomalaiset pääteokset suhteutuvat toisiinsa ja kaanonin eri ulottuvuuksiin näin (tässä työssä esiteltyjen tulosten mukaan)¹¹⁰:

Kirjailija ja hänen kanonisin teoksensa	Sijoitus lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonissa	Sijoitus markkinoiden kaanonissa	Sijoitus akateemisessa kaanonissa
Aleksis Kivi (Seitsemän veljestä)	1.	2.	1.
Väinö Linna (Tuntematon sotilas)	2.	4.	9.
Ilmari Kianto (Punainen viiva)	3.	12.	15.
Juhani Aho (Juha/Rautatie)	4.	5./26.	6.
F.E. Sillanpää (Hurskas kurjuus)	5.	16.	7.
J.L. Runeberg (Vänrikki Stoolin tarinat)	-	1.	2.
Elias Lönnrot (Kalevala)	-	3.	3.
Z. Topelius (Välskärin kertomuksia)	-	9.	5.
Eino Leino	-	-	4.
Mika Waltari (Sinuhe egyptiläinen)	-	6.	10.

Mitä näiden kolmen eri kaanonlistan vertailusta voi nähdä, on Aleksis Kiven ja *Seitsemän veljeksien* selkeä kanoninen asema jokaisessa. Se on täysin omassa luokassaan kaikissa muissa paitsi painetuimpien listalla, ja senkin osalta uskon, että tänä päivänä tehty päivitys nostaisi Kiven teoksen selkeästi *Stoolin tarinoiden* edelle. *Vänrikki Stoolin tarinoiden* painomäärien kehitys on Niemen selvityksen mukaan ollut jo pitkään laskusuhdanteinen, ja vaikka sama näyttäisi pitävän paikkansa myös *Seitsemän veljeksien* kohdalla, eivät Niemen tulokset yllä näkemään

¹¹⁰ Tässä työssä lukion kirjallisuudenopetuksen kaanon on yhdistelmä Rikaman kolmen kyselyvuoden tuloksista, markkinoiden kaanon Niemen painomääriä kuvaava lista ja akateeminen kaanon valikoitu otos suomalaisia kirjailijoita ja heidän BSU:n mainintojen mukainen keskinäinen järjestyksensä. Etenkin viimeinen listoista on epätäydellinen ja osoittaa lähinnä suhteellisia eroja tämän työn kannalta relevanttien teosten ja kirjailijoiden välillä.

kansallisromaanistamme hiljattain otettujen uusintapainosten määrää. Lisäksi, vaikka tämä tutkimus ei tavoitakaan kirjailijoiden kaanonin, on selvää, että *Seitsemällä veljeksellä* on ollut voimakas vaikutus myös myöhempiin suomalaisiin kirjailijoihin. Kiven voidaan siis tässä valossa sanoa olevan kanoninen kirjailija kaikilla mahdollisilla tavoilla.

Kaksi muuta ylivoimaisen kanonista teosta ovat *Vänrikki Stoolin tarinat* ja *Kalevala*, vaikka ne eivät esiinnykään lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonissa lainkaan edellä läpikäydyistä syistä. Ne kuitenkin sijoittuvat markkinoiden ja akateemisen mielenkiinnon näkökulmista suoraan suosituimpien suomalaisteosten joukkoon. Kuten aiemmin mainitsin, Jyrki Nummi on todennut *Kalevalan* olevan teos, joka on suosittu esimerkiksi akateemisen väen piirissä, mutta jota ei varsinaisesti lueta. Se kuitenkin kuuluu painetuimpiin ja myydyimpiin teoksiimme. Tämä työ ei tavoita *Kalevalan* todellisia lukumääriä, mutta näin on kaikkien teosten kohdalla, yhtä hyvin kaikki klassikot saattavat pölyntyä lukemattomina hyllyissä. Empiirisesti laskettujen lukujen valossa *Kalevala* on siis kanoninen sekä markkinoiden että akateemisessa kaanonissa. *Vänrikki Stoolin tarinoiden* kohdalla on sama tilanne. Muita markkinoilla ja akateemisen tutkimuksen piirissä menestyneitä teoksia ja kirjailijoita, joita ei lueteta lukion kirjallisuudenopetuksen parissa, ovat Zacharias Topeliuksen *Välskärin kertomuksia* ja Mika Waltarin *Sinuhe egyptiläinen*. Eino Leino on erittäin tutkittu kirjailija, mutta häntä ei lueta lukioissa, eikä painomäärien valossa juuri suomalaisteksteihin. Tämä on ehkä ennen kaikkea osoitus lyriikan heikosta asemasta markkinoilla, runouden myyntimäärät ovat jo pitkään olleet Suomessa kautta linjan erittäin pieniä. Eino Leinon runous elää silti esimerkiksi laulusovituksina, joita erityisesti Vesa-Matti Loiri on tehnyt tunnetuksi.

Lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonissa parhaiten esiintyvät teokset sijoittuvat hyvin myös muihin kaanoneihin. Huonoiten markkinoilla menestynyt teos – Sillanpään *Hurskas kurjuus* – on kuudenneksitoista painetuin suomalainen teos, mitä ei voida pitää huonona tuloksena. Akateemisessa kaanonissa Sillanpää sijoittuu seitsemänneksi. Ilmari Kianto on akateemisessa kaanonissa 15:s ja *Punainen viiva* markkinoilla 12:s. Sitä voidaan pitää niidenkin osalta kanonisena, mutta se ei ole läheskään yhtä vahvasti sijoittunut kuin lukion kirjallisuudenopetuksessa, jossa sitä luetetaan kolmanneksi eniten. Juhani Aho on siitä erikoinen näillä listoilla, että häntä

tutkitaan erittäin paljon, samoin hän sijoittuu hyvin sekä kirjallisuudenopetuksessa että markkinoilla, mutta eri teoksilla. Lukioissa luetaan eniten *Juhaa*, markkinoilla parhaiten kaupaksi menee *Rautatie*. *Tuntematon sotilas* sijoittuu hyvin lukioiden lukulistoilla ja markkinoilla, Väinö Linnaa myös tutkitaan suhteellisen paljon, yhdeksänneksi eniten tämän työn vertailussa.

Voidaan siis sanoa, että lukioissa eniten luetut teokset ovat kanonisia myös muilla tavoin mitattuna, kaanonin eri ulottuvuuksilla näyttäisi näin ollen olevan yhteys. Mutta mikä on näiden ulottuvuuksien suhde toisiinsa? Morretti vaikuttaisi olevan oikeassa siinä, että kaikki lähtee markkinoiden kaanonista eli lukijoista. Lukijat nostavat teokset esiin, minkä jälkeen ne löytävät tiensä akateemisen tutkimuksen kohteiksi ja lukioiden lukulistoille. Nämä kaksi ulottuvuutta puolestaan tukevat ensimmäistä, auttavat markkinasuosion jatkumisessa pidempään. Tutkimus pitää teokset ja kirjailijat puheenaiheina ja kasvattaa niiden statusta, kirjallisuudenopetus puolestaan tutustuttaa uusia sukupolvia teosten äärelle. Koulujen kirjahankinnat myös tukevat kokonaisuusmyyntimääriä suurilla kertaostoilla. Mikä taas on akateemisen ja lukion kirjallisuudenopetuksen kaanonin suhde? Tuskin on niin, että kirjallisuudenopetus nostaisi teoksia tutkimuksen piiriin, ellei juuri tämän tutkimuksen lailla selvittääkseen, millaista kirjallisuutta kouluissa luetaan. Akateemisella suosiolla sen sijaan saattaa olla suurikin vaikutus kirjallisuudenopetukseen. Akateeminen kiinnostus tuottaa tutkimustietoa ja uusia näkökulmia, joita kirjallisuudenopetus voi käyttää hyödykseen. Äidinkielen ja kirjallisuuden opettajat myös koulutetaan yliopistossa ja tutustutetaan siellä tutkimustraditioon. He saavat käsityksen siitä, mitä akateemisessa maailmassa arvostetaan ja suositellaan luettavaksi. Tällä on varmasti vaikutuksensa tuleviin opettajiin. Vaikutuksen laadusta emme toisaalta tiedä, yliopiston kirjallisuudenopetus voi yhtä lailla synnyttää opiskelijoissa vastareaktionkin siinä missä herättää positiivista innostusta tiettyjä teoksia ja kirjailijoita kohtaan. Opiskelijat saattaisivat esimerkiksi pitää yliopiston suosimaa kaanonia liian kapeana ja vanhanaikaisena, jolloin he saattaisivat pyrkiä uudistamaan sitä omassa opetuksessaan myöhemmin. Toisaalta yliopistossa heille syntyy käsitys niistä merkittävistä kotimaisista ja ulkomaisista teoksista, joihin heidän on oppilaansa opetussuunnitelman ohjeistuksen perusteella tutustutettava. Tätä käsitystä heidän voi olla vaikea ohittaa.

Empiirisestä näkökulmasta voidaan akateemisen kaanonin ja kirjallisuudenopetuksen suhteesta todeta ainakin se, ettei akateeminen kaanon sellaisenaan siirry kirjallisuudenopetukseen. Runous on tästä hyvä esimerkki: Leinon, Paavo Haavikon, Otto Mannisen ja Eeva-Liisa Mannerin kaltaiset runoilijat ovat esillä akateemisessa kaanonissa, mutta eivät yllä lukion kirjallisuudenopetuksen suosituimpien listoille, kuten eivät yllä markkinoiden kaanonissakaan. Lisäksi esimerkiksi Topelius, Koskenniemi ja Waltari sijoittuvat vahvasti akateemisessa kaanonissa, mutta eivät näy lainkaan lukion kirjallisuudenopetuksessa. Kiannon asema on selkeästi heikompi akateemisessa kaanonissa, eikä Linnakaan dominoi samalla tavalla kuin viime vuosina kirjallisuudenopetuksessa.

Kirjallisuudenopetukseen siis valikoituu loppuen lopuksi siihen parhaiten sopivat teokset, mutta vaihtoehdot tuntuvat olevan markkinoiden ja akateemisen kaanonin tarjoamia. On myös mahdollista, että teokset kanonisoituvat samanaikaisesti eri näkökulmista katsottuna. Juhani Niemi on osoittanut tämän pitävän paikkansa joidenkin teosten kohdalla ainakin akateemisen kaanonin ja markkinoiden osalta.¹¹¹ Samassa yhteydessä Niemi myös mainitsee, ettei tämä aina pidä paikkaansa, esimerkiksi Ahon *Rautatie* näyttää menestyneen markkinoilla hyvin ilman akateemisen huomion tukea. Niemen ajallisissa vertailuissa mielenkiintoista on, etteivät ne ole riittävän tarkkoja osoittamaan kumpi tulee ensin, akateeminen vai markkinasuosio. *Kalevalan* tutkimus- ja artikkelimaininnat laskevat vuosina 1910-1930. Sen painomäärät puolestaan kasvavat huomattavasti 1930-luvulle tultaessa ja tutkimuksen määräkin nousee jälleen vuosina 1930-1950. On siis mahdollista, että markkinasuosio on vetänyt akateemista huomiota puoleensa eikä toisin päin. Joka tapauksessa suosio molemmissa voi olla hyvin samanaikaista.

Lukion kirjallisuudenopetuksen kaanon näyttäisi toimivan yhteydessä muihin kaanoneihin, mutta silti omien lainalaisuuksiensa mukaan. Esimerkiksi *Kaleva* ja *Seitsemän veljestä* ovat olleet suosittua luettavaa oppikouluissa jo vuonna 1910. Molemmat ovat tässä vaiheessa jo kokeneet pienen nousun markkinoilla ja akateemisen tutkimuksen parissa. Molemmat sijoittuvat kärkeen myös vuosina 1930 ja 1956, mikä seuraa hyvin niiden suosiota muissakin kaanoneissa. Tämän jälkeen *Kalevala* katoaa tämän tutkimuksen piiristä yläkoulun puolelle. *Seitsemän veljestä*

¹¹¹ Niemi 1983, 147

kuitenkin jää lukio-opetuksen kirjalintojen kärkeen, vaikka tutkimuskirjallisuus ja markkinasuosio molemmat laskevat rajusti jo 1940-luvulta, viimeistään 1960-luvulta lähtien. Kirjallisuudenopetus ei siis ole seurannut muiden kaanoneiden kehitystä. Se on ottanut *Seitsemän veljestä* omakseen yhtä nopeasti kuin teos on noussut esiin muissa kaanoneissa, mutta ei ole päästänyt teoksen suosiota hiipumaan. Tämä tuo esiin erään kirjallisuudenopetuksen erityispiirteen: sillä ei ole saturaatiopistettä. Todennäköisin selitys *Seitsemän veljeks*en suosion hiipumiselle akateemisessa ja markkinoiden kaanonissa on tietynlaisen saturaatiopisteen saavuttaminen. Niin monta kappaletta on jo ollut kierrossa, ettei teos ole enää mennyt kaupaksi. Myös akateemisen tutkimuksen mahdollisuudet rajoittuvat tutkijoihin ja teorioihin, joita ei ole loputtomasti. On luonnollista, ettei samoja teoksia tutkita yhtä innokkaasti vuodesta toiseen. Vasta uusien teorioiden ja näkökulmien kautta akateeminen kiinnostus herää uudestaan henkiin, jos teos on kyllin rikas kannattelemaan uusia tuulia. Kirjallisuudenopetuksen läpi kulkee kuitenkin sukupolvi toisensa jälkeen. Jokainen on opetuksen kannalta neutraali, eikä tällä tavalla uusiutuva yleisö voi koskaan saavuttaa saturaatiopistettä. Tältä osin kirjallisuudenopetuksen kaanon on vakaampi ja hitaampi muutoksissa kuin muut kaanonit. Se on tässä mielessä jopa varmempi suosion mittari kuin muut, sillä teos saattaa näyttää menettäneen suosionsa akateemisen tutkimuksen ja markkinoiden näkökulmasta, mutta vasta suosion hiipuminen kirjallisuudenopetuksessa osoittaa, ettei teosta pidetä enää lukemisen arvoisena.

Thomsen jakaa kaanonin kolmeen osaan: markkinoiden, akateemiseen ja kirjailijoiden kaanoniin. Viimeistä ei tästä tutkimuksesta löydy, sillä kirjailijoiden kaanonin empiirinen selvittäminen vaatisi tälle tutkimukselle liian laajan intertekstuaalisen läpikäynnin suomalaisesta kirjallisuudesta. Kirjallisuuden kaanoniamme siis saa selvitettyä samalla empiirisellä tarkkuudella kuin muita kaanonin ulottuvuuksia, mutta jotain voimme päätellä siitä, miten lukion kirjallisuudenopetuksen kanonisimmat teokset asettuvat kirjallisuutemme historiaan. *Seitsemän veljestä* ja *Tuntematon sotilas* ovat selviä paradigmaa uudistavia teoksia. Ne ovat vedenjakajia siinä mielessä, että suomalaisen kirjallisuuden historiaa voidaan hyvin jakaa niiden mukaan: romaanikirjallisuus voidaan jakaa *Seitsemää veljestä* edeltävään ja sitä seuraavaan aikaan, ruotsinkieliseen ja suomenkieliseen romaanikirjallisuuteen; samoin voidaan suomalainen sotakirjallisuus jakaa

Tuntemattoman molemmin puolin, niin suuri merkitys oli Linnan uudenlaisella kuvauksella sodasta ja sen osanottajista. Ne ovat murroskohtien teoksia, jotka eroavat merkittäväällä tavalla edeltäjistään, mutta joilla on lukemattomia seuraajia vaikutuspiirissään. Ei ole epäilystäkään siitä, etteivätkö ne olisi vaikuttaneet myöhempisiin kirjailijoihin. Kirjailijoiden kaanonin osalta tosin Jyrki Nummi toteaa *Tuntemattoman* kohdalla, että se vaikutti suuresti myöhempisiin kirjailijoihin, mutta että tuo vaikutus kesti vain pari vuosikymmentä.¹¹² Nummi on myös todennut, että genret joihin Linna eniten vaikutti – sotakirjallisuus ja työväenkirjallisuus – eivät olleet keskeisiä Linnan pääteosten esiintymisajankohtana.¹¹³ Linnan vastaanotto aikansa modernistien keskuudessa ei ollut lainkaan mairitteleva, vaikka lukijat ottivat teokset nopeasti omakseen. Linnan teoksista todettakoonkin, että niiden vaikutus on ehkä enemmänkin uskalluksessa puhua asioista avoimesti ja vastakarvaan, uudenlaisessa näkökulmassa, eikä esimerkiksi muodollisissa piirteissä, sillä Linnan tyyli oli vahvan realistinen vielä modernismin aikana. Hänen vaikutuksensa ei siis ehkä ole niinkään kirjallisuuden piirteissä kuin yhteiskunnallisessa osallistumisessa, mutta siitä huolimatta hän toimi suunnannäyttäjänä monelle myöhemmälle kirjailijalle ja esimerkiksi sota- ja työväenkirjallisuudelle Suomessa.

6. Yhteenveto

Yksi kirjallisuudenopetuksen ydinkysymyksistä on aina ollut, mitä oppilaille tulisi luetuttaa. Viime vuosisadan alkupuolella kysymystä seurasi tarkennus: jotta he saisivat kirjallisuudelta toivotut arvot ja opit. Kysymys on edelleen sama, mutta tarkennus muuttunut: jotta he lukisivat edes jotakin. Kyse ei ole enää siitä, mitä haluamme valita kasvavan nuoren lukulistalle, jotta tämä saa kirjallisuudesta toivomamme kuvan, vaan myös siitä, millaisella kirjallisuudella voimme houkutella nuoret lukemaan. Tämän luulisi vaikuttavan myös lukion kirjallisuudenopetuksen suosikkilistoihin, ja kärjen takana näin varmasti tapahtuukin, mutta ainakin vielä lukion kirjallisuudenopetuksen kaanon näyttää pitävän pintansa yllättävän hyvin. Muutokset opetuksen näkökulmissa ovat muuttaneet lukioiden lukulistoja huomattavasti, mutta samalla luetetuimmat teokset ovat pitäneet pintansa

¹¹² Nummi 2015, 19

¹¹³ Nummi 2008, 103

hämmästyttävän hyvin. Tämä kertoo toisaalta joidenkin opetussuunnitelman tavoitteiden pysyvyydestä, toisaalta joidenkin teosten merkittävyyden pysyvyydestä. Kirjallisuudenopetuksen kannalta merkittävät teokset eivät ilmesty tyhjästä, vaan ovat yhteydessä kaanonin eri ulottuvuuksiin ja niiden sekä pedagogisten käytäntöjen ja tavoitteiden monipuolisen vuorovaikutussuhteen lopputulema. Kaanonit kohtaavat kirjallisuudenopetuksessa, joka päivittää itseään kaiken aikaa uusien opettajien ja uusien ajatusten myötä. Silti kirjallisuudenopetuksen kaanon on hitaasti muuttuva, konservatiivisen oloinen lista, joka ei lopulta eroa merkittävällä tavalla muista kaanonin ulottuvuuksista.

Selittyykö teosten levikki käytöllä massojen opetuksessa vai opetuskäyttö levikillä? Luetaanko joitain teoksia paljon vuodesta toiseen, koska niiden pariin opastetaan koulussa, vai käyttävätkö opettajat niitä opetuksessaan vuodesta toiseen, koska ne ovat suosittuja kansan keskuudessa ja soveltuvat hyvin myös pedagogisiin tavoitteisiin? Nostaako kansansuosio teoksen esiin akateemisessa maailmassa, jonka läpi opettajat kulkevat koulutuksensa myötä ja sitä kautta ottavat mukaan omaan opetukseensa? Näihin kysymyksiin ei vastaa se tosiasia, että samat teokset sijoittuvat hyvin niin kirjallisuudenopetuksen, akateemisen kuin markkinoidenkin suosion kannalta. Empiirinen kaanonteoria ei pohdi menestyksen syitä, vaan pyrkii ainoastaan osoittamaan sen olemassaolon. Tässä työssä on osoitettu, mitkä suomalaiset teokset ovat kanonisia empiirisesti mitattavissa olevien lukujen perusteella. Tällä tavoin tarkasteltuna merkittävimmät suomalaiset teokset ovat *Seitsemän veljestä*, *Tuntematon sotilas*, *Vänrikki Stoolin tarinat* sekä *Kalevala* vaihtuvalla keskinäisellä järjestyksellä. Lukion kirjallisuudenopetuksen luetetuimmat ovat *Seitsemän veljestä*, *Tuntematon sotilas*, *Punainen viiva*, *Juha* sekä *Hurskas kurjuus*.

Suosittujen teosten ja kirjailijoiden tietäminen ei kuitenkaan vastaa mielenkiintoisimpaan kysymykseen: miksi? Mikä tekee teoksesta muita suositumman, luetumman, tutkitumman? Tämä kysymys ajaa meitä takaisin esteettisen tai poliittisen kaanonteorian pariin. Samalla ajaudumme epämääräisempään ja spekulatiivisempaan suuntaan. Esteettinen kaanonteoria tarkastelee ennen kaikkea teosten sisäistä arvoa. Esteettisen kaanonteorian edustajat, kuten Bloom, uskovat voimakkaan ja hyvän kirjallisuuden voimaan. Samalla he

jättävät kuitenkin huomioimatta, ettei kaikella kirjallisuudella ole samanlaisia mahdollisuuksia päästä esille osoittamaan voimaansa. Esteettisen kaanonteorian piirissä ei myöskään ole onnistuttu luomaan universaaleja kriteereitä, joiden avulla kaikkea kirjallisuutta voitaisiin arvioida tasapuolisista lähtökohdista. Subjektiiviset kriteerit muodostavat subjektiivisen kaanonin, jonka arvo on sidoksissa sen luojan nauttimaan arvostukseen ja luottamukseen lukijoiden keskuudessa. Poliittinen kaanonteoriat taas pyrkii tuomaan esiin ne tekstinulkoiset prosessit ja hierarkkiset järjestelmät, jotka edistävät yhdenlaista kirjallisuutta ja pitävät piilossa toisenlaista. Poliittiset kaanonteoriat pyrkivät purkamaan niitä subjektiivisia kaanoneita, joista on kuin huomaamatta tullut yleisesti hyväksytyjä, yleisten kriteerien mukaan luoduiksi luultuja arvojärjestyksiä. Poliittisen teorian heikkous on, ettei se tuo tilalle luotettavaa, yleisesti hyväksyttävää kaanonia, sillä vaikka ajateltaisiin, ettei merkittävien teosten listaukselle ole tarvetta, ei voida väittää, etteivätkö jotkin teokset silti olisi muita merkittävämpiä esimerkiksi kulttuurimme kannalta. Pelkkä purkaminen ei siis auta, ja vaihtoehtoiset kaanonit ovat lopulta yhtä subjektiivisia kuin kaanonit, joita vastaan ne ovat luotu.

Empiirisen kaanonteorian edustajat pyrkivät selvittämään, mitkä teokset ovat merkittäviä eri näkökulmista katsottuna. Markkinoiden kaanon kertoo lukijoiden suosiosta, akateeminen kaanon tutkijoiden kiinnostuksesta ja kirjailijoiden kaanon teoksen merkityksestä jälkipolvien kirjoittajille. Empiirisen kaanonteorian vahvuus on, ettei se aja spekulointiin, vaan pitää empiirisesti todennettavat faktat keskiössä. Vaaditaan muita tutkimuksellisia näkökulmia selvittämään, mitä empiirisesti mitattujen faktojen taakse mahdollisesti kätkeytyy. Vaikka kanonisoitumisprosessiin osallistuu monta tietoista tekijää, on se kokonaisuutena niin laajamittainen ja monimutkainen prosessi, että sen ohjaileminen on vaikeaa. Vielä vaikeampaa olisi yrittää poistaa kaanon kokonaan, sillä viime kädessä se sijaitsee ihmisten mielissä, heidän arvostuksissaan ja jokapäiväisissä luku- tai ostovalinnoissa. Ehkä merkittävien kanonisoitumisprosessin ulottuvuus on aika. Aika peittoaa trendit ja pyyhkii pois yksittäisten kirjallisuusvaikuttajien valinnat. Vasta monta sukupolvea kestänyt suosio oikeuttaa kanoniseen asemaan millään mittarilla mitattuna. Esteettinen kaanonteoriat pyrkii ajattomuuteen, mutta on silti oman aikansa arvojen ja paikallisuutensa vanki. Poliittinen kaanonteoriat taas pyrkii synnyttämään liian nopeaa muutosta. Poliittisen kaanonteorian arvo tulee olemaan siinä, että se nostaa esiin teoksia, jotka jäävät tai

ovat jääneet jostakin syystä varjoon. Jos akateemisista piireistä nouseva teos saa riittävästi huomiota, saattavat lukijat tarttua siihen aloittaen sen mahdollisen nousun markkinoiden kaanonissa. Vasta aika kuitenkin näyttää, miten tämän kaltaiset prosessit mahdollisesti onnistuvat, ja kuinka pysyviä niiden synnyttämät muutokset kaanonissa ovat. Kuten tästäkin tutkimuksesta käy ilmi, on kiistanalaista, onko akateemisella kaanonilla edellä kuvatun kaltaista valtaa tai onko mikään teos noussut markkinoiden kaanoniin ilman, että se olisi ollut suosittu heti ilmestyttyään.

Lukion kirjallisuudenopetuksen kaanon on kiinteässä yhteydessä muihin kaanoneihin ja niiden muodostumisprosesseihin. Lukulistoille pääsevät teokset valikoituvat pedagogisten näkökulmien, opetussuunnitelmien sekä opettajan henkilökohtaisten valintojen puristuksessa. Kaikki edellä mainitut linjaukset syntyvät kuitenkin samassa kulttuurissa muiden kirjallisuuteen vaikuttavien suuntausten kanssa, eivätkä siksi ole ristiriidassa niiden kanssa. Päinvastoin kaanoneiden eri ulottuvuudet tuntuvat tukevan toisiaan, kehittyvän ainakin osittain samanaikaisesti ja olevan sisällöltään hyvin samankaltaisia. Silti eri ulottuvuuksista muodostuvan empiirisen kaanonin eri osia tarkastelemalla voi huomata, ettei kaanon ole itsestään selvä ja kiistaton totuus. Eri näkökulmat saattavat muodostaa eri kaanoneita. Lukion kirjallisuudenopetuksen näkökulmasta kaanon on kehittymässä niin laajaksi, ettei sitä voida enää kutsua kaanoniksi. Toisin sanottuna lukioissa luetetaan niin monia eri kirjoja, etteivät jotkin tietyt teokset nouse muita korkeammalle. Samaan aikaan lukioissa luetetaan yhä harvemmin sama teos yhteisesti koko luokalle, mikä laskee yksittäisten teosten esiintymiä entisestään. Kehitykselle on vain kaksi poikkeusta: *Seitsemän veljestä* ja *Tuntematon sotilas*. Jos kehitys jatkuu samalla tavalla kuin vuosituhannen vaihteessa ja sitä ennen, ovat *Veljekset* ja *Tuntematon* suomalaisen lukiojärjestelmän kirjallisuudenopetuksen kaanon, vain nämä kaksi. Kun muiden luetuttaminen vähenee, niiden on kasvussa. Viidentoista luetetuimman joukkoon pääsee jo niin pienillä mainintamäärillä, etteivät ne riitä vakuuttamaan teoksen kanonisuudesta. Samaan aikaan kahden kärki kattaa lähes puolet 15 luetetuimman saamista maininnoista ja listan viimeisten pitäisi vähintään seitsenkertaistaa mainintamääränsä päästäkseen ensimmäisen ja toisen väliin. *Seitsemän veljestä* ja *Tuntematon sotilas* osoittavat tämän tutkimuksen valossa olevansa lukion kirjallisuudenopetuksen näkökulmasta ne kaksi teosta, jotka jokaisen suomalaisen tulisi lukea. Kaikki lukeminen on suositeltavaa, mutta jos aikaa jää vain kahteen,

kirjallisuudenopettaja valitsee kansallisromaanin ja itsenäisyytemme puolesta käydyin taistelun kirjallisen symbolin.

LÄHTEET

Bibliographia studiorum Uralicorum 1917-1987, Uralistiikan tutkimuksen bibliografia 4, kirjallisuudentutkimus. 1991 Helsinki:SKS.

Bloom, Harold 1994. *The Western Canon: the Books and the School of Ages*. New York: Harcourt Brace.

Bloom, Harold 1997 [1973]. *The Anxiety of Influence. A Theory of Poetry*. Second edition. New York: Oxford University Press.

Gorak, Jan 1991. *The Making of the Modern Canon. Genesis and Crisis of a Literary Idea*. London: The Athlone Press Ltd.

Haltsonen, Sulo – Tiitinen, Ilpo: Luettelo suomalaisista kirjallisuudentutkimuksista 1926-1994. *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirjat* 4, 5, 17, 19, 29, 36, 39 ja 50:1. Useita painopaikkoja 1936-1994.

Huhtala, Liisi 1987. Kalpeita kukkasia? Naisnäkökulmainen kirjallisuudentutkimus ja Suomen 1800-luvun naiskirjallisuus. Teoksessa: *Tulen kesyttäjät. Suomalaista naistutkimusta*. Helsingin Akateemisten Naisten 60-vuotisjuhlakirja. Helsinki: WSOY

Kivistö, Sari 2007. *Kirjallisuus antiikin maailmassa*. (Toim. Kivistö, Riikonen ym.) Helsinki: Teos.

Laitinen, Kai 1991. *Suomen kirjallisuuden historia*. Otava: Helsinki

Lappalainen, Päivi 1990. Isän ääni: Kirjallisuushistoriamme patriarkaalin ideologia. Teoksessa: *Marginaalista murrokseen. Feminismi ja kirjallisuudentutkimus*. Toim. Pirjo Ahokas ja Lea Rojola. Turku: Turun yliopiston kotimaisen kirjallisuuden laitos.

Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003. Opetushallitus. Vammala: Vammalan kirjapaino Oy.

Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015. Opetushallitus. Verkkojulkaisu.

Moretti, Franco 2000. The Slaughterhouse of Literature. Teoksessa: *Modern Language Quarterly* 61, 1, 207-227.

Niemi, Juhani 1997. *Suomalaisten suosikkikirjat*. Hämeenlinna: Karisto.

Niemi, Juhani 1983. *Suomalaisten suosikkikirjat*. Hämeenlinna: Karisto.

Nummi, Jyrki 2015. Canon and Literary History: The Case of 19th-Century Finnish Women Novelists. Teoksessa *Historiska och litteraturhistoriska studier* 90/2015.

Nummi, Jyrki 2013. From Academic Appreciation to Empirical Data – The Early Canonization of Aleksis Kivi. Teoksessa *Kanonisk selskabsleg i nordisk litteratur*. TemaNord.

Nummi, Jyrki 2009. Att kanonisera Linna, eller hur man blir nationalförfattare. Teoksessa *Historiska och litteratur historiska studier* 84. Ekenäs: SLS.

Rikama, Juha 2004. *Lukion kirjallisuudenopetus 1900-luvun jälkipuoliskon Suomessa*. Helsinki: SKS.

Rikama, Juha 2000. *Kaanon ja reseptio – kirjallisuudenopetuksen ulottuvuuksia*. Helsinki: WSOY.

Rikama, Juha 1998. ÄOL ja kirjallisuudenopetus. Teoksessa *Siitäpä nyt tie menevi, Äidinkielen opettajain liiton viisi vuosikymmentä 1948-1998*. Toim. Kaipainen, Risto; Lonka, Irma; Rikama, Juha. Helsinki: ÄOL.

Robinson, Lillian 1985.

Savolainen, Matti 2011. *Atlantin ylityksiä. Amerikkalaisen kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimuksen navigointia 1965-1995*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 103. Jyväskylän yliopisto.

Virke 2/1965. ÄOL: Helsinki.

Valtion oppikoulujen oppiennätykset ja metodiset ohjeet 1941. Äidinkieli. Helsinki: kouluhallitus.

LIITTEET

LIITE 1

15 eniten luettua teosta lukuvuosina 1979-80, 1989-90 ja 2000-01 (Juha Rikaman teoksesta *Lukion kirjallisuudenopetus 1900-luvun jälkipuoliskon Suomessa*. (2004) Helsinki: SKS. Sivu 77)

1979-80

1. Kivi, Seitsemän veljestä	(110 mainintaa)
2. Sillanpää, Hurskas kurjuus	(61)
3. Camus, Sivullinen	(58)
4. Kianto, Punainen viiva	(53)
5. Pekkanen, Tehtaan varjossa	(48)
6. Aho, Juha	(42)
7. Meri, Manillaköysi	(41)
8. Linna, Tuntematon sotilas	(40)
9. Ibsen, Nukke koti	(39)
10. Huxley, Uusi uljas maailma	(36)
11. Hemingway, Vanhus ja meri	(32)

12. Wright, Musta poika (31)
13. Golding, Kärpästen herra (29)
14. Turunen, Simpauttaja (27)
15. Brecht, Setsuanin hyvä ihminen (26)

15 eniten luetun teoksen mainintojen osuus kaikista maininnoista (2383): 28%

1989-90

1. Kivi, Seitsemän veljestä (82)
2. Linna, Tuntematon sotilas (51)
3. Ibsen, Nukkekotia (50)
4. Kianto, Punainen viiva (49)
5. Camus, Sivullinen (39)
6. Sillanpää, Hurskas kurjuus (32)
7. Aho, Juha (31)
8. Orwell, Eläinten vallankumous (29)
9. Golding, Kärpästen herra (26)
10. Härkönen, Häräntappoase (22)
11. Hemingway, Vanhus ja meri (22)
12. Salinger, Sieppari ruispellossa (22)
13. Meri, Manillaköysi (20)
14. Saisio, Elämän meno (18)
15. Canth, Työmiehen vaimo (17)

15 eniten luetun teoksen mainintojen osuus kaikista maininnoista (1555): 33%

2000-01

1. Kivi, Seitsemän veljestä (95)
2. Linna, Tuntematon sotilas (77)
3. Ibsen, Nukkekotia (30)
4. Kianto, Punainen viiva (22)
5. Aho, Juha (21)
6. Camus, Sivullinen (16)
7. Golding, Kärpästen herra (16)

8. Orwell, Eläinten vallankumous (16)
9. Steinbeck, Hiiriä ja ihmisiä (16)
10. Canth, Anna Liisa (15)
11. Kalevala (12)
12. Kivi, Nummisuutarit (10)
13. Shakespeare, Hamlet (10)
14. Linna, Täällä Pohjantähden alla (9)
15. Hesse, Demian (8)

15 eniten luetun teoksen mainintojen osuus kaikista maininnoista (818): 46%

LIITE 2

Vanhempia oppikoulujen tai lukioiden kirjallisuudenopetuksen kirjavalintoihin kohdistuvia tutkimustuloksia (Juha Rikaman teoksesta *Kaanon ja Reseptio*. (2000) Helsinki:WSOY, s. 96-97)

1909-10

1. Kalevala (37)
2. Seitsemän veljestä (19)
3. Kanteletar (19)
4. Kivi, Lea (10)
5. Aho, Panu (10)
6. Kivi, Nummisuutarit (6)
7. Aho, Lastuja (5)
8. Canth, Työmiehen vaimo (5)
9. Shakespeare, Julius Ceasar (5)
10. Aho, Rautatie (4)
11. Kianto, Punainen viiva (4)
12. Ivalo, Juha Vesanen (4)
13. Järnefelt, Isänmaa (3)
14. Linnakoski, Ikuinen Taistelu (3)
15. Aho, Kevät ja takatalvi (3)

1929-30

1. Seitsemän veljestä	(67)
2. Kanteletar	(57)
3. Kalevala	(36)
4. Kivi, Nummisuutarit	(33)
5. Kivi, Lea	(30)
6. Linnakoski, Pakolaiset	(21)
7. Järnefelt, Isänmaa	(18)
8. Linnakoski, Taistelu Heikkilän talosta	(15)
9. Aho, Lastuja	(14)
10. Aho, Panu	(10)
11. Canth, Papin perhe	(7)
12. Linnankoski, Ikuinen taistelu	(3)
13. Aho, Papin tytär	(3)
14. Leino, Helkavirsiä	(3)
15. Shakespeare, Hamlet	(3)

1955-56

1. Seitsemän veljestä	(159)
2. Kalevala	(98)
3. Linnankoski, Pakolaiset	(87)
4. Aho, Juha	(73)
5. Kanteletar	(55)
6. Kivi, Nummisuutarit	(55)
7. Kianto, Punainen viiva	(55)
8. Järnefelt, Isänmaa	(39)
9. Canth, Papin perhe	(34)
10. Kivi, Lea	(33)
11. Sillanpää, Hurskas kurjuus	(32)
12. Leino, Helkavirsiä	(22)
13. Aho, Lastuja	(19)
14. Pekkanen, Novelleja	(11)

15. Kianto, Ryysyrannan Jooseppi (9)

LIITE 3

Suomalaisen kaunokirjallisuuden suosituimmat teokset luokiteltuina painettujen kappaleitten yhteismäärän perusteella vuonna 1996. (Juhani Niemen teoksesta *Suomalaisten suosikkikirjat*. 1997. Hämeenlinna: Karisto.)

15 suosituinta:

1. J.L. Runeberg, Vänrikki Stoolin tarinat	(n. 1,2 milj.)
2. Aleksis Kivi, Seitsemän veljestä	(n. 1,2 milj.)
3. Elias Lönnrot, Kalevala	(n. 900 000)
4. Väinö Linna, Tuntematon sotilas	(509 500)
5. Juhani Aho, Rautatie	(n. 401 000)
6. Mika Waltari, Sinuhe egyptiläinen	(296 200)
7. Aleksis Kivi, Nummisuutarit	(n. 290 000)
8. Väinö Linna, Täällä Pohjantähden alla	(285 700/osa, keskimäärin)
9. Z. Topelius, Välskärin kertomuksia	(n. 200 000)
10. Veikko Huovinen, Havukka-Ahon ajattelija	(194 600)
11. Aleksis Kivi, Kihlaus	(n. 190 000)
12. Ilmari Kianto, Punainen viiva	(n. 189 900)
13. Maiju Lassila, Tulitikkuja lainaamassa	(n. 160 000)
14. F.E. Sillanpää, Nuorena nukkunut	(148 000)
15. Mika Waltari, Ihmiskunnan viholliset	(147 400)

LIITE 4

Lähde: suomen kustannusyhdistys

2000

1

Laila Hietamies: Kesän korkea taivas
Otava

75900

2

Aleksis Kivi: Seitsemän veljestä
Otava

74600

3

Väinö Linna: Sotaromaani
WSOY

63800

4

Harri Nykänen: Raid ja mustempi lammas
WSOY

60900

5

Kalle Päätalo: Selkosten viljastaja
Gummerus

60600

6

Arto Paasilinna: Ihmiskunnan loppulaukka
WSOY

60000

2001

1

Arto Paasilinna: Ihmiskunnan loppulaukka
WSOY

66000

	2
Laila Hietamies: Syksyksi kotiin Otava	65400
	3
Ilkka Remes: Uhrilento WSOY	61000
	4
Kalle Päätaalo: Kannaksen lomajuna Gummerus	61000
	5
Arto Paasilinna: Kymmenen riivinrautaa WSOY	60600
	6
Ilkka Remes: Ruttokellot WSOY, Loisto	41800
2002	
1. Leena Lehtolainen: Kun luulit unohtaneesi Tammi	81 300
2. Kari Hotakainen: Juoksuhaudantie WSOY	74 500
3. Ilkka Remes: Itäveri WSOY	72 900
4. Laila Hietamies: Koivu ja tähti Otava	66 200
5. Arto Paasilinna: Kymmenen riivinrautaa WSOY	60 300
6. Timo Jutila - Jussi Lähde: Juti-suomi-sanakirja Aamulehti	49 200
2003	

1.	Ilkka Remes: Ikiyö WSOY	135 200
2.	Laila Hietamies: Siellä jossakin Otava	70 500
3.	Laila Hietamies: Koivu ja tähti Otava	57 800
4.	Arto Paasilinna: Liikemies Liljeroosin ilmalaivat WSOY	51 300
5.	Kaari Utrio: Ruma kreivitär Tammi	38 300
6.	Kalle Päätalo: Isä Hermannin Gummerus	36 800
2004		
1.	Laila Hietamies: Kallis kotimaa Otava	121 600
2.	Arto Paasilinna: Tohelo suojelusenkeli WSOY	95 600
3.	Reijo Mäki: Huhtikuun tytöt Otava	82 900
4.	Ilkka Remes: Hiroshiman portti WSOY	80 900
5.	Jari Tervo: Myyrä WSOY	71 300
6.		

	Arto Paasilinna: Liikemies Liljeroosin ilmalaivat WSOY	45 300
2005		
	1. Ilkka Remes: Nimessä ja veressä WSOY	118 700
	2. Laila Hirvisaari: Kruununpuisto Otava	95 900
	3. Arto Paasilinna: Suomalainen kärsäkirja WSOY	74 200
	4. Reijo Mäki: Nuoruustango Otava	68 700
	5. Leena Lehtolainen: Rivo satakieli Tammi	48 500
	6. Bo Carpelan: Kesän varjot Otava	45 400
2006		
	1. Ilkka Remes: 6/12 WSOY	151 600
	2. Laila Hirvisaari: Myrskyn edellä Otava	100 500
	3. Kjell Westö: Missä kuljimme kerran Otava	89 300
	4. Arto Paasilinna: Kylmät hermot, kuuma veri WSOY	70 200
	5.	

	Heli Laaksonen: Sulavoi Otava	61 600
	6. Reijo Mäki: Hard Luck Cafe Otava	55 800
2007		
	1. Ilkka Remes: Pahan perimä WSOY	133 100
	2. Laila Hirvisaari: Grand Hotel Otava	118 500
	3. Reijo Mäki: Uhkapelimerkit Otava	63 400
	4. Arto Paasilinna: Rietas rukousmylly WSOY	58 500
	5. Hannu Väisänen: Toiset kengät Otava	52 300
	6. Eppu Nuotio: Kosto Otava	46 100
2008		
	1. Sofi Oksanen: Puhdistus WSOY	102 200
	2. Ilkka Remes: Pyörre WSOY	82 500
	3. Laila Hirvisaari: Vuoksen helmi Otava	77 600
	4.	

	Reijo Mäki: Lännen mies	68 700
	Otava	
	5.	
	Anna-Leena Härkönen: Ei kiitos	65 300
	Otava	
	6.	
	Jari Tervo: Troikka	57 300
2009		
	1.	
	Laila Hirvisaari: Pihkovan kellot	
	Otava	82 400
	2.	
	Ilkka Remes: Isku ytimeen	
	WSOY	72 900
	3.	
	Kjell Westö. Älä käy yöhön yksin	
	Otava	57 600
	4.	
	Jari Tervo: Koljatti	
	WSOY	53 800
	5.	
	Reijo Mäki: Valkovenäläinen	
	Otava	50 800
	6.	
	Antti Hyry: Uuni	
	Otava	40 100
2010		
	1.	
	Ilkka Remes: Shokkiaalto	
	WSOY	72 600
	2.	
	Riikka Pulkkinen: Totta	
	Otava	59 100
	3.	
	Reijo Mäki: Kolmijalkainen mies	

Otava	55 200
4. Mikko Rimminen: Nenäpäivä Teos	53 700
5. Sofi Oksanen: Puhdistus WSOY	52 000
6. Matti Yrjänä Joensuu: Harjunpää ja rautahuone Otava	41 400
2011	
1. Laila Hirvisaari: Minä Katariina Otava	83 900
2. Ilkka Remes: Teräsleijona WSOY	69 100
3. Rosa Ilksom: Hytti nro 6 WSOY	66 100
4. Jari Tervo: Layla WSOY	62 700
5. Reijo Mäki: Mustasiipi Otava	44 500
6. Anna-Leena Härkönen: Onnen tunti Otava	40 100
2012	
Sofi Oksanen: Kun kyyhkysset katosivat Like	107 800
1. Ulla-Lena Lundberg: Is Teos	

	100 600
3. Ilkka Remes: Ylösousemus WSOY	64 600
4. Riikka Pulkkinen: Vieras Otava	50 700
5. Reijo Mäki: Sheriffi Otava	45 300
6. Tuomas Kyrö: Mielsäpahoittaja ja ruskea kastike WSOY	42 400
2013	
1. Laila Hirvisaari: Me, Keisarinna Otava	62 800
2. Ilkka Remes: Omertan liitto WSOY	52 100
3. Kjell Westö: Kangastus 38 Otava	45 500
4. Riikka Pelo: Jokapäiväinen elämämme Teos	45 300
5. Reijo Mäki: Intiaani Otava	38 900
6. Leena Lehtolainen: Rautakolmio Tammi	36 900